

REVISTA

FUNDAȚIILOR REGALE

ANUL XI

I MAI 1944

Nr. 5

V. VOICULESCŪ	In cimitiul satului	243
I. S. FLORU	Trei portrete caracterologice	244
RADU BRATEȘ	Versuri	250
ION AGÂRBICEANU	Prăpastia	253
PETRU MANOLIU	Versuri	290
P. P. PANAITESCU	De ce n'au cucerit Turcii Țările Române?	293
ION POTOPIN	Versuri	305
OVIDIU PAPADIMA	G. Dem. Teodorescu	309
MAGDA ISANOS	Versuri	342
DOROTHEA CHRISTESCU	Stendhal și experiențele sale italiene	345
ALEXANDRU GRIGORIU	Versuri	356
OLGA CABA	O seamă de întâmplări miraculoase	359
N. MARINESCU	Cosmogonia	380
Dr. E. REPCIUC	Formă și funcție	381
AL. ALEXIANU	Versuri	390
ION SOFIA MANOLESCU	Versuri	394
MARIA GOLESCU	Gigantomahie	396
ION OANA	Traducere din Paul Valéry	401
D. CARACOSTEA	Dela caracter la personalitate	404

TEXTE ȘI DOCUMENTE

CORIOLAN PEȚRANU	Arta din Ungaria în lumina conceptului de artă națională	418
------------------	--	-----

CRONICI

MONTHERLANT ADOLESCENT de *Adrian Marino*; CÂTEVA MOMENTE DIN VIAȚA BUCUREȘTEANĂ DE ACUM O SUTĂ DE ANI de *George Potru*; CAUZALITATE ȘI CONDIȚIONALISM ÎN DOMENIUL BIOLOGIEI de *Dr. Victor Preda*; FREDERIGO TOZZI de *Dumitru Panaitescu*; DIVINA COMMEDIA ÎN ROMÂNEȘTE de *Ion Pătrașcu*

CRONICA BIBLIOGRAFICĂ

de *George Baiculescu*

NOTE

Moartea profesorului Petru Bogdan; † Ion Minulescu; † Vasile Vasilache, de Petru Comarnescu — Cărți Românești, de Augustin Z. N. Pop — Reviste streine — Orientalia, de Vladimir Drimba — Drept, de Petronela Negoșanu

REVISTA FUNDAȚIILOR REGALE

REVISTĂ LUNARĂ DE LITERATURĂ, ARTĂ
ȘI CULTURĂ GENERALĂ

DIN APRILIE 1941 CONDUSĂ DE
D. CARACOSTEA

Secretar de redacție: OVIDIU PAPADIMA

R E D A C Ț I A
A D M I N I S T R A Ț I A
F U N D A Ț I A R E G A L ă P E N T R U
L I T E R A T U R ă Ș I A R T ă
B U C U R E Ș T I I I I
39, BULEVARDUL LASCAR CATARGI, 39
T E L E F O N 2-06.40

ABONAMENTUL ANUAL

PENTRU INSTITUȚII RURALE: LEI 3000
PENTRU INSTITUȚII URBANE: LEI 5000
ABONAMENT DE SPRIJIN: LEI 10000
PENTRU PARTICULARI: LEI 1440
ABONAMENT REDUS (PENTRU ELEVII, STUDENȚII, PREOȚII
ȘI ÎNVĂȚĂTORII DELA ȚARĂ) LEI 800

CONT CEC POȘTAL Nr. 1210
ABONAMENTELE SE POT FACE ȘI ACHITA PRIN ORICE
OFICIU POȘTAL DIN ȚARĂ
MANUSCRISELE NEPUBLICATE NU SE ÎNAPOIAZĂ

EDITATĂ DE FUNDAȚIA REGALĂ
PENTRU LITERATURĂ ȘI ARTĂ

REVISTA FUNDAȚIILOR REGALE

ANUL XI, Nr. 5, MAI 1944

FUNDAȚIA REGALĂ PENTRU LITERATURĂ ȘI ARTĂ
BUCUREȘTI 1944

IN CIMITIRUL SATULUI

Cimitir de sat sărac,
Sub ciorchinii de salcâm
Și cununi de liliac
Parcă ești din alt tărâm.

Nici o urmă de cei duși
Sub velinți de ierburi noi.
Doar hulubii jucăuși
Iți sunt singurii strigoi.

Ce sbătae să m'amân.
Câtă spaimă să nu mor:
Versuri, visuri, gânduri, vrac.

Ca să țin și să rămân
M'am luptat să mă 'nfășor,
Ca o iederă pe veac.

V. VOICULESCU

1944. Aprilie 13.

In drumul refugiului.

A. ODOBESCU

1895 Noemvrie 11/23. Am dus la cimitirul Bciu pe d. Alexandru Odobescu. Ultima oară la mijlocul lunei Septemvrie, m'am întâlnit cu d-sa în fața Ateneului pe strada Episcopiei, unde aștepta pe cineva. Intre altele i-am spus că traduc din nemțește o psihologie de Höffding și m'a sfătuit s'o cuget mai întâi în românește și apoi s'o scriu. A sosit profesorul Borgovan cu o trăsură și au plecat.

Dela 1 Octomvrie a stat în Iași vreo trei săptămâni pentru concursul la catedra de istorie a Facultății de litere din București. S'a întors cam suferind și Joi (9) seara, la Universitate, Teohari Antonescu mi-a spus că d. Odobescu este pe pat de moarte. Nu credeam însă că poate să moară așa de repede un om voinic și puternic ca dânsul (nu cunoșteam pricina stării sale) și am amânat până Duminică vizita mea. Sâmbătă dimineața aflu că d. Odobescu e mort.

I. S. Petrescu, secretar al d-lui Odobescu, mi-a confiat că d. Odobescu a luat laudanum Duminică (5 Noemvrie) și a chemat telegrafic dela Argeș pe ginere și pe fată, spre a nu fi singură d-na Odobescu. Aceasta a înțeles îndată și a chemat doctori, care l-au salvat. Ne spunea mai târziu doamna cum l-au rugat în genunchi soție și fată, să părăsească ideea morții, că o să aibă un nepot și că ea, soția, îi poate înlesni viața sentimentală prin despărțire legală. La rugămintele și lacrimile lor, el răspundea neînduplecat: *Nu!*

Miercuri noaptea a luat trei grame de morfină, care nu și-au produs efectul imediat, căci obișnuia să-și facă injecții de morfină contra podagrei. A murit Vineri, în 10 Noemvrie, la ora unu și ceva.

L-am scos din casă fără să se audă un țipăt, într'o tăcere și într'o întristare solemnă. L-au pus pe un car mic negru, tras de doi cai, și am pornit, pe când din cer curgea ninsoarea din ce în ce mai deasă și mai mare.

La început caii s'au speriat, trăgeau în laturi, încât unii ziceau: îl răstoarnă. Treceau pe lângă noi copii dela școală țipând, se opreau pe lângă car oamenii proști, cam fără respect, pentrucă nu vedeau nici preoți, nici făclii, nici colivă. În urma carului mergeam pe jos eu singur; ceilalți, vreo 18, se urcaseră în cupele și în trăsurii. Ieșirăm în calea Șerban Vodă, apucarăm pe strada Principatele Unite sub dealul Mitropoliei, apoi pe 10 Iunie, din care intrarăm în șoseaua Belu (azi prin Parcul Carol). Acolo se adunase multă zăpadă topită și neagră dela fumul uzinei de gaz.

Am ajuns, dar corpul nu l-au dus în capelă, ci l-au pus în camera din stânga de lângă poartă. L-au așezat în dreptul ușii pe o masă înconjurată cu brad, alături 2 sfeșnice, ale căror lumânări nu le-au aprins ca să nu se producă incendiu, căci camera era plină de coroane luate de pe la morminte și puse la păstrare.

În întinericul acela, luminat numai de o candelă, au plâns mult d-nele Odobescu și Damian. Apoi d-na Odobescu a stat mult în partea unde erau picioarele; a stat cu ochii închiși, a plâns, a scorbort greu scările acoperite cu zăpadă și foarte drepte.

Am ieșit pe poartă, unde plâneau cerșetorii, ne-am întors triști.

D. Odobescu era de statură mai mult decât mijlocie, brun, cu părul negru, retezat și ondulat, ras dar păstrând în mijlocul buzei inferioare un rest de fire negre.

Era un om frumos. D-na Odobescu, născută mi se pare prințesă Bagration, ne spunea că el i-a zis, la câțva timp după căsătorie: « Sașa, o să mă iubească femeii și o să iubesc femeii, tu ești însă soția mea și fără comparare deasupra tuturor! » I-a dat voie, i-a lăsat tot, i-a păstrat numai iubirea și devotamentul, pe care l-a întins asupra Janei și l-a transferat asupra nepotului Alexandru, ale cărui cele mai mici succese școlare o făceau să întrevadă calitățile bunicului.

De o prodigalitate princiară, bunurile materiale erau în ochii săi fără valoare. Ne arăta pe hartă: aici era o moșie a mea, aici

era altă moșie a mea... A păstrat numai una în Vlașca, pentru Jana, care și ea a vândut-o în pierdere pe timpul primului război mondial.

Avea o memorie prodigioasă. După o absență din țară de zeci de ani, ținea minte numele tuturor văilor, pâraelor și vâcelor de pe Valea Argeșului, pe care eu le uitasem, deși făcusem cu piciorul de nenumărate ori drumul pe acea vale.

Printr'o întâlnire romantică, d-ra Odobescu a cunoscut în Argeș pe d. Damian, subprefectul din orașel, s'a căsătorit cu d'nsul din 1891, și-au construit o casă sub turnul Sâmnicoarei, în partea de răsărit. Din când în când vizita căsuța și d. Odobescu, iar d-na locuia tot timpul cu fiica sa, ca în chiliile unei mănăstiri. Ea lua parte la viața orașelului și deseori ne pomeneam cu câte o fetiță aducând din partea bunei doamne o scrisoare de recomandare la vreo școală. Uneori scrisoarea era mai întinsă și aflam ce se mai petrecea pe la episcopie, cum se sbate primarul și ce mai pune la cale farmacistul.

De o violență nestăpânită, izbucnea în invective personale fără asemănare. Cred că e unică scena din Academie, poate neînscrisă, când a atacat în ședință publică pe Dimitrie Sturdza, care-l rechemase din Paris: «Nucă găunoasă!»

După terminarea Facultății, am concurat pentru o bursă în străinătate. Aveam concurent pe Marin Demetrescu, pe care-l susținea Grigore Tocilescu, mi se pare vicepreședinte al Senatului și membru în comisiunea examenului. Dintre examinatori mi-erău favorabili mie d. Odobescu și d. Hașdeu. La adunarea notelor, Tocilescu a șters nota pe care i-o dăduse lui Demetrescu și a mărit-o. Odobescu a izbucnit: «Eu nu mă numesc Tocilescu...», după care a urmat o provocare la duel. Ministrul Take Ionescu a aprobat părerea majorității, deși Hașdeu, președintele Comisiunii, credea că nu se poate să se treacă peste concluziile sale.

Când eram în anul al doilea a venit d. Odobescu din străinătate și ne-a ținut un curs despre iconografia împăratului Traian. Ne citea într'un stil foarte înflorit, dar cu un debit monoton, de aceea a rămas cu pușini auditori. În ultimul an a tratat despre plastica greacă. Nu ne-a cerut niciun examen, nicio lucrare scrisă. Era foarte exigent în aprecierea lucrărilor. Am scris teza de licență «Educațiunea și Instrucțiunea la Heleni», subiect ce-mi reco-

mandase, și toți profesorii mi-au dat nota cea mai mare, afară de dânsul, prezidentul, încât n'am ieșit magna cum laude.

Tot la dânsul a trecut teza soția mea cu subiectul « Femeea la Greci » și a fost onorată cu un premiu din partea Universității. La discutarea pozițiilor, — rigorismului său, care desaproba nudul artiștilor plastici, profesorul artist i-a obiectat: « Ar fi fost mai frumoasă femeea înfășată în haină, călugăriță creștină? »

Ne recomanda mereu să facem fraze, să ne ferim de stilul telegrafic, cu credința că imităm pe Maiorescu, căci acesta știe să facă fraza ușoară, are numai calitățile, nu și defectele aceluia stil.

Ca scriitor nu se considera pe sine clasic. Odată mi-a declarat: « Scriitorii de azi, eu, Eminescu... nu suntem clasici. Sântem ca scriitorii Pleiadei, anteriori clasicilor francezi ».

Nu trebuie uitat că Odobescu a fost contra curentului latinist și că a scris într-o admirabilă limbă, înainte de a scrie Maiorescu Criticile sale.

Caracterul și viața sa de artist îl așează, mai mult decât de oricine, alături de Eminescu. Și mai mult decât pe oricare dintre scriitorii noștri.

O BĂTRÂNĂ

La țară m'am dus (clasa a șaptea) numai la Paște, la unchiu meu, unde era mama. Atunci am văzut ultima oară pe bătrâna (mama mamei) care, deși apropiată de 70 de ani, era foarte vârlavă, alerga și muncea ca o tânără.

Nu-mi aduc aminte pentru ce m'am dus cu bătrâna la Slatina, eu călare și dânsa pe jos, vreo 20 de kilometri. Calul ieșise din iarnă așa de slăbit, că abia își mișca picioarele, iar fân se găsea în sat atât de puțin, că bătrâna a strâns fânul ce rămăsese nemâncat la han și l-a băgat în desagi. Eu mă rușinam de atâta sgârcenie, însă la întoarcere ne-a prins bine, căci a stătut calul și n'a reluat drumul decât după ce a mâncat fânul. Ne-am întors pe o seară liniștită, într-o răcoreală plăcută, când aerul răsună de cântecul broaștelor, iar din pământ se ridică miros de colțul verde al ierbei. Desfășuram bunicăi gândul meu, că poate o să mă însor cu sora unui coleg, că poate să mă fac popă de oraș, poate să ajung chiar protopop. Nu era prea încântată bunica. Ar fi vrut mai bine

să mă fac popă la vreun sat din apropiere, ca să nu se stingă numele de popi al neamului nostru. D'atunci n'am mai văzut pe bunica. A murit și mi-a lăsat trei napoleoni, ca să-mi cumpăr odăjdii și să pomenesc pe bunicul, preotul Marin. Unchiului meu, fiul ei, i-a lăsat ceva mai mult, vreo optzeci de pogoane de moșie, fără legătură d'a pomeni pe tatăl său, preotul Marin.

Însă pe acel timp părinții nedreptățeau pe fete în folosul băeților.

Bătrâna era scundă, iute, muncitoare, vrednică la munca câmpului, în fruntea secerătorilor, nepricepută la cusături și țesături, fără talent artistic, nu cânta, nu descânta, tocmai contrar de cealaltă bunică. Era sgârțită la bani, dar ospitalieră. Oricine se oprea la casa ei era bine primit. Poftea pe trecător pe pat, ieșea pân'afară, și-o vedeai de pe fereastră cum aleargă pe potecă la apă, cu găleata în cap. Trecea o jumătate de oră și te poftea la masă cu azimă coaptă în spuză, cu miere, cu prune uscate, sau cu un pui fript și cu un păhăruș de vin. Ea nu mergea niciodată, totdeauna alerga. Pe unchiu și pe soția lui îi ținea ca pe niște minori. Preuteasă, fata popei Pană, neam de popi de pe la 1700, numele ei l-au moștenit urmașii fiului, Ion Prioteasa. În sfârșit a fost o țărancă, așa cum trebuie să fi fost vechile țărânci ale pământului nostru.

GHEORGHE ȘAPCALIU

La bacalaureat, am intrat în sala d-lui Francudi și m'am așezat pe un scaun, ca un vinovat pe scaunul de judecată. Profesorul avea înaintea sa un maldăr de cărți grecești, a luat una, a deschis-o și mi-a dat-o ca să citesc și să traduc.

Să traduci fără pregătire dintr'un autor grec era o glumă fără gust, căci cei mai mulți candidați abia puteau citi, nu să mai înțelegeă sau să traducă. Unul singur putea citi autori greci, dar acela putea citi autori latini și cu tot atâta competență rezolva probleme de matematică, explica chestiunile de știință și de filosofie.

Era Gheorghe Șapcaliu, de neam Grec din Buzău. Înalt, cu fața prelungă, cu ochi negri pătrunzători, cu păr negru, pe care-l purta lung din economie, Șapcaliu a fost cel mai înzestrat tânăr al generației noastre, dar dela care n'a rămas nimic. În Școala

Normală superioară încânta prin spiritul, prin voioșia, prin bună-tatea lui. La orice întrebare găsea un răspuns, la orice cusur o calificare cu haz, la orice întreprindere o voie bună.

Numai inițiativă să nu-i fi cerut. Ca să dea examen pentru Școala Normală, deși se hotărîse de un an, a trebuit să-l târască după el Gheorghe Dragu, dar ca să-l decidă să ție vreo conferință, să scrie vreun articol, n'a fost în puterea nimănui. Cufundat în tot felul de lecturi, uita orice nevoie, economisea și mica sumă ce ni se da pentru haine, de aceea îi ziceam în glumă Harpagon. Dar nici nu căuta să câștige: n'a primit să prepare pe cineva, nici să dea lecții în institute particulare.

A fost trimis la Câmpulung ca profesor suplinitor, și-a ales ca subiect de teză pentru licență « Sufixele Limbii Române » și nici din Câmpulung n'a mai ieșit, nici teza n'a trecut-o, nici vreun examen la catedră n'a dat. Excelent profesor, iubit de elevii săi învățători, stimat de toată lumea, a înviat în lumea noastră tipul vechiului filosof grec, iar prin barba mare îl confundai cu călugării, printre care avea numeroși prieteni.

Profesor prin vechime și pentru știința sa, își semnala greșelile de interpretare ale unui Iorga, era în curent cu toate, dar n'a publicat nimic. Cufundat într'o melancolie disperată, când rămânea singur (*totul e abis și tăcere* zicea el apropiindu-și cuvântul Gnosticilor) s'a stins acum doi ani în Câmpulung. S'a pierdut un geniu.

I. S. FLORU

LUNA 'N GEAM

Mi-a bătut azi noapte luna 'n geam,
Nu știu era luna ori visam:
Mari palate cu porți grele s'au deschis
Și grădini cum numa 'n paradis.

Am pășit stăpân pe toată zarea.
Bătea 'n dunga zidurilor marea;
Spunea marea stranie poveste
C'o prințesă care nu mai este.

— Strig prelung, dar nimeni nu răspunde:
Numai marea mișcă larg din unde;
Iar, de-o parte, apele fântânii
Spun că au pierit demult stăpânii.

Dorm sub vreme mândrele palate;
Câte-o rază dacă mai răzbate...
Trec printre frunzare și ascult:
— Ce tumult s'aude, ce tumult?

— Nuntă de găngăanii și de-albine
Din adâncuri de verdeață vine;
Inainte cobze și viori...
Să tot viețuiești, să nu mai mori!

— Hei, nevestă, tu de pe pământ,
Multe-au fost pe aicea, multe sânt!
Fire-ai fi cu mine și tu fi,
Numa-o zi și-o noapte, numa-o zi!

Amândoi sub largile arcade
(Nu se cade, poate, nu se cade...)
Ne-am striga sublima bucurie
C'am scăpat de-acum de sărăcie!

...Am strigat, ori poate mi-a părut?
Luna 'n geam din nou a apărut.
Caută prin cameră șireată
Și-mi arată sărăcia toată.

— Dormi, nevastă! N'au fost decât vis
Și palate și grădini de paradis...
Stau pe gânduri și privesc într'una
Cum se bate visul meu cu luna

PĂDURARUL

Stau aici la marginea pădurii —
Am o casă și-un ciopor de gânduri.
Peste vârfuri pleacă norii, surii;
Scârțâie căsuța mea de scânduri.

Ies în curte — vântul mă alungă;
Intru 'n casă — frigul mă pătrunde.
Ziua-i lungă, noaptea și mai lungă.
Luna-abia răsare și s'ascunde.

Sloată și funingine afară.
Vâjâie șuvoaiele potop.
Ies dihăanii cu priviri de pară
Și s'aruncă 'n beznă în galop.

Se aude 'n noapte când și când
Grohăind din bălțile fântâni...
Iarăși vin mistreții rând pe rând.
— Tu femeie, slobozit-ai câinii?

Stinge lampa! Eu mai urc în munți,
Unde căprioarele s'adună.
Negurile 'ntind pe creste punți
Clătinate strașnic de furtună.

Dimineață voi sosi acasă
Cu porumbii zorilor pe umeri.
Nu știi ce mâhnire ne'nțeasă
Imi încurcă pașii (poți să-i numeri).

Noapte bună! Și să iai aminte:
Roagă-te să nu mă 'nfrângă furii!
— Negurile îl târăsc 'nainte
Pe poteci, spre inima pădurii...

RADU BRATEȘ

PRĂPASTIA

Avocatul stagiar, Ion Negru, și ajutorul din cancelarie, Negură, un fost notar, pensionat, după ce urară șefului sărbători fericite, eșiră veseli din birou. Aveau patru zile vacanță, și în buzunare salariul dublu pe luna Ianuarie. De cinci ani șeful, Vasile Popovici, le dădea colaboratorilor lui plata îndoită la Crăciun și la Paști.

Rămas singur în birou avocatul Vasile Popovici mai frunzări câteva dosare, apoi le puse în rafturi la locul lor. Măsură camera de câteva ori, cu pasul larg cu mâinile la spate, puțin încovoiat. Era un bărbat de statură mai mult înaltă decât mijlocie, uscat la față, mereu neras cu zilele. Costumul închis părea purtat de multă vreme, dunga pantalonilor nu se mai cunoștea, îi ieșeau bine la ivală urmele genunchilor. Deasupra frunții chelia înaltă se vedea bine prin firele rare de păr. Ochiul suri păreau plini de tristețe în amiaza asta din ajunul Crăciunului. Afară era o vreme posomorită. Cerul îmbrăcat în nori coborîse până pe pământ, cernând, rar, câte-un fulg de nea.

Măsura, cufundat parcă mai mult într'o reverie dureroasă decât în gânduri, camera de birou dela un capăt la altul, neprivind însă într'o parte, cu capul plecat. Și camera aceasta și cea vecină, care se ținea tot de birou, erau acum pustii. Nicăiri nu se simte pustiul atât de greu ca în odăile în cari se lucrează zilnic, ca birourile. În ele, îndată ce nu mai scârțâie condeiul pe hârtie, sau nu se mai aude țcănitul mașinii de scris, îndată ce le părăsesc funcționarii, se așează în straturi îmbibate de mirosul duhnitor al tutunului, pustiul. Nu e pustiul subțire al unui salon gol, al unei camere

de locuit, din care au plecat pe puțină vreme oamenii, ci un pustiu greu și bolnav, care-ți face rău și te alungă.

Nu rămase însă avocatul Vasile Popovici multă vreme în birou. Se opri din măsuratul camerei, oftă încet, încue ușa ce dădea spre stradă, în piața mare, și trecu pe ușa din fund în locuința sa, din cele cinci camere ale căreia dăduse aceste două pentru biroul lui avocațial.

Locuia aici de șapte ani. Fusesse mai de multe ori în târg cu proprietarul, — un mare industriaș evreu — să cumpere ceva. Dar niciodată nu a luat târgul până la capăt. Așa că locuia și acum cu chirie.

Incuie, din locuință, și ușa care răspundea în birou, și șezu pe un scaun în fața bibliotecii.

Cele trei camere încă erau pustii, totuși cu pustiul lor avocatul era obicinuit, și nu-l simțea.

Ce trebuia să facă? Să rămână de sărbători în oraș, ca de obicei, ori să meargă la părinții săi bătrâni cari trăiau într'un sat dela poalele munților? Primise pentru sărbători invitații dela multe familii prietene din oraș, ca și alte dăți. Dar nu se putea încălzi cu ele. Știa din experiență ce însemnează să stai la masă, cu ceasurile, de două ori la zi, să te îndopi cu tot felul de mâncări și băuturi, și să macini mereu vorbe fără nicio importanță. După sărbători se simțea mai obosit, mai puțin recreat, mai greoi și fără voință decât când intra în ele. Astfel de praznice, cu mese albe întinse, îi lăsau un gust sălcIU, și un fel de descurajare în suflet pentru zile întregi.

Să meargă la părinți? Daruri de Crăciun le-a cumpărat la amândoi bătrânii și le-a trimis, tocmai pentru că nu se încredea în ceea ce va face: va rămânea în oraș ori se va duce la ei? Ar merge bucuos dacă... dacă nu ar ști ce-l așteaptă acasă...

Avocatul era un om care se hotăra greu, chibzuia mult, când era vorba de lucruri care priveau viața sa intimă. Ceea ce nu se petrecea în lucrurile ce se țineau de cariera lui. Aici era expeditiv, vedea cauzele dintr'o cetire a dosarului, ca alții din zece, se hotăra tot așa de repede cum își făcea părerile. Era prețuit ca unul dintre cei mai buni avocați din oraș.

În chestiunile lui particulare, intime, parcă era alt om, cu alt fel de a judeca, cu altă voință. Se pricepea să ajute, în justiție pe

toată lumea, dar în ajutorarea sa însuși era un om greoi, nedestoinic, neîndemânic. În loc de cutezanța, de îndrăzneala ce-o avea în carieră, în viața sa intimă era un timid.

Această timiditate se trezi și acum în sufletul lui când s'a pus să hotărăscă ce va face de sărbători. Mai bucuros s'ar fi dus acasă, dacă nu s'ar teme...

De ce se temea? De vorbele părinților, de îndemnurile lor, dar mai ales de tristeța aceea duioasă, și totuși grea, care se strecura din glasul lor, din privirile lor, ca și când ar fi știut că vorbele lor sunt zadarnice și îndemnurile prea târzii.

Se temea mai ales, de întâlnirile cu ei, pentru că simțea că muștrarea părinților, dacă nu era întru toate propria lui muștrare, avea ca substrat însuși regretul lui pentru care, cu cât treceau anii, se simțea tot mai responsabil, și din care se cernea și tristeța tot mai grea peste sufletul lui.

Erau îndemnuri pe cari se temea să le mai audă: era de patruzeci de ani și neînsurat. Vecinicul subiect de care se agățau părinții lui, de câte ori îl întâlneau!

Un subiect care-l frământase și pe el mulți ani, îl mai amăra și acum, deși tot mai rar. Simțea adânc în fundul sufletului că n'a rezolvat problema cea mai esențială din viața lui, și că din această nerezolvare, se desprinde tristeța aceea ce semăna mai mult a pustiu decât a melancolie, ce-l cuprinde îndată ce rămâne fără lucru.

Noroc că de muncit era destul, de alergat, și că seara cădea de obosit. Sau nenorocul lui l-a făcut să fie mereu așa de cuprins de lucru și de treburile altora, încât la sine însuși n'a prea avut vreme să se gândească. Stătea de multe ori în cumpănă: a fost noroc ori nenoroc viața lui fără de seninătate?

Făcuse avocatură cinci ani înainte de izbucnirea războiului mondial. Avea un nume bun încă între studenții dela Universitate: inteligent, harnic, om al datoriei. Ca avocat își făcuse în timp scurt o clientelă frumoasă. Lua parte și la luptele naționale, la alegeri. Frunțașii de pe vremuri legau nădejdi bune de el.

În tot cursul celor patru ani de război n'a venit-pe-acasă decât în trei concedii scurte, cel din urmă îl avu în calitate de convalescent: fusese rănit într'un picior, se vindecase, dar rămăsese schiop ușor de piciorul stâng.

După război, în lipsa de oameni cu pregătire ce se ivi, fu chemat și el de către fruntașii politici cari îl cunoșteau, să dea o mână de ajutor. Fu, pe rând, director apoi secretar general la resortul internelor, prefect de județ, deputat; apoi iar prefect și iar deputat, cu schimbarea guvernelor și a partidelor.

Indată ce veni de pe front își redeschise biroul avocațial în același oraș. Dar, în intervaluri, cât deținea funcții publice, îl închidea iar. Până când a băgat de seamă că slujbașii s'au sporit, sunt destui acum, și că sunt cu nemiluita candidații la locurile de deputați. După vreo zece ani, se hotărî să-și vadă definitiv numai de cariera sa, lăsând pe alții să se îmbulzească la posturile administrative și politice, înțelegând că anii în cari biroul lui a stat închis i-au distrus aproape cancelaria.

În grabă și-a pus biroul pe roate, lucra cu două ajutoare, și de mult se simțea și lipsa unui dactilograf: candidatul, care știa bate la mașină, nu mai avea vreme destulă și pentru asta, iar pensionarul Negură nu se pricepea.

Oamenii nu-l lăsară însă nici acum în pace. Prin slujbele pe care le-a purtat era cunoscut în cercuri largi, și la orașe și la sate, și cunoscându-i bunăvoința veneau și acum să-i ceară sprijinul, uitând că nu mai era nici prefect, nici deputat. Adevărat că așa îi creștea mereu și clientela, și biroul lui ajunsese în scurtă vreme cel mai solid din oraș. Totuși cheltuia mult timp și multă energie cu intervenții și umblări cari nu aveau nicio legătură cu cariera lui.

De multe ori zicea: «dacă mi-ar da lumea pace, poate aș avea vreme să mă gândesc și la mine».

Așa, după război, trecu an după an, cu capul mereu plin de preocupări publice, sau particulare străine, iar el, nehotărît cum era de altfel din fire în chestiunile lui intime, rămase neînșurat.

Toți anii aceștia îi trăi aproape ca și când ar fi fost și acum student. Pentru nevoile lui cheltuia puțin. Trăia retras de societate, afară de cazurile când obligațiunile sociale îl constrângeau. Mai ales în anii cât a fost prefect și deputat. De când rămăsese numai cu biroul lui avocațial, îi era mai ușor să trăiască izolat.

Totuși și în vremea asta fură destule familii în oraș cari îl invitau din când în când. Era o partidă bună pentru căsătorie și în oraș erau multe fete de măritat. Cum fusese un om puțin chel-tuitor și cruțător, avea o avere frumoșică, iar vârsta, destul de

înaintată, nu era o piedecă pentru a fi socotit de partidă bună. Nu era un om frumos, dar impresiona cu seriozitatea și cinstea întipărite pe față, în priviri, în vocea lui cumpătată.

Gândul căsătoriei îi trecu de nenumărate ori prin cap în cei zece ani din urmă. Râvnea, în adâncul ființei sale, să aibă o familie, un cămin, și dacă cineva i-ar fi deschis ușa să intre de-a gata în el, desigur că s'ar fi însurat încă de mult.

Dar pe lângă faptul că era mereu ocupat, cu gândul la slujbele ce le purtase, la oficiu, la atâtea necazuri străine cari se apropiau de el pentru a le veni în ajutor, avocatul Vasile Popovici mai era și foarte neajutorat în relațiile cu femei.

Trăise în afară de societate și ca student, și după război, fără a mai aminti cei patru ani de pe front. Era timid și neîndemânat în apropierea femeilor, din lipsa de obicinuință, dar poate și dintr'un sentiment de caldă apreciere a lor. Încă de când se ridicase în clasele superioare ale liceului, și apoi, în vremea studiilor universitare, fetele îi păreau niște ființe cari trăiesc într'o atmosferă specială, de pe un tărâm străin. Mai mult arătări vapoaze din vis, decât ființe reale, de care nu știi cum să te apropii. În el trăia încă și acum sentimentul adolescentului, sentimentul primordial al bărbatului față de femeie, acela al unei neînțelese dar plăcute aberații. În adâncul sufletului său acest sentiment rămase nealterat în scurgerea anilor, poate chiar din motivul că n'a îndrăznit să le cunoască mai deaproape.

Poate din cauza asta lui îi erau aproape la fel de simpatice toate fetele pe cari le cunoștea, în adâncurile lui sufletești consimțea să se căsătorească cu oricare dintre ele, și, poate, așa se explica împrejurarea că nu putea ajunge la nicio hotărâre.

După război, după trecerea anilor mai ales, el se simțea tot mai mult împiedecat în apropierea de sexul frumos, și schiopătarea aceea de piciorul stâng era un defect abea observat, totuși pentru el se agrava cu cât ajungea mai bătrân. « Cine va lua în seamă pe un infirm, pe un schiop? » se întreba adeseori, deși vedea că sunt destule fete cari îl simpatizau. Dar el se gândea că simpatia aceasta nu putea fi sinceră, că fetele și mamele cu fete mari țineau mai mult la situația lui decât la el.

Îndată ce rămânea singur își simțea viața goală, pustie. Firea lui îl împingea la întemeierea unui cămin, dar aceeași fire, cu altă latură, îi zădărnicea întemeierea lui.

Cu cât treceau anii simțea că hotărîrea lui va fi tot mai grea . . . «Nu mai sunt numai urît și schiop, ci am ajuns și bătrân», se amăra el în multe ceasuri de singurătate, când oboseala zilnică nu era așa de mare pentru a trece cu ușurință în împărăția somnului.

Când era vorba de defectele lui și le exagera pe toate, și în astfel de cazuri voința lui se destrăma, uneori chiar când i se părea că a ajuns la punctul de a se decide.

Așa se frământa și acum, înaintea sărbătorilor Nașterii, după ce colaboratorii lui îl lăsară singur. Nu se putea hotărî ceasuri întregi ce să facă: să meargă la părinți, ori să rămână cu invitațiile ce le primise.

Acasă părinții ar fi adus numaidecât vorba despre căsătorie. Aici, îl aștepta aceeași zădărnici pe care o simțise după toate prânziurile și cinele la care participase. În fond sentimentul zădărnicii ce-i lăsa un gust sălcu în toată ființa, nu era decât urmarea faptului că pe el nu l-ar fi putut mulțumi decât prăznuirea sărbătorilor în intimitatea familiei proprii, pe care însă nu era harnic să o întemeieze.

Totuși cu un ceas înainte de plecarea trenului se hotărî să meargă la părinți.

Anunță prin telefon familiile la cari a fost invitat, și, mai ușurat, mai sprinten, începu să-și caute unele lucruri și să le așeze în geamantan. Cât de prevăzător a fost că darurile pentru bătrâni le trimisese mai de mult! Acum n'ar mai fi avut vreme să treacă prin prăvălii.

Până la stația cea mai apropiată de tatăl lui avea opt ceasuri cu trenul. Orașul, reședință de județ, unde-și avea biroul avocațial, era în partea de nord-vest a țării. Aici și-l deschisese încă înainte de război, dornic să întărească elementul intelectual naționalist din aceste părți unde guvernele ungurești duceau, de vreo trei decenii, o politică intensă și sistematică de maghiarizare. Își deschisese biroul aici împotriva sfatului părinților, cari îl voiau mai aproape de ei, și cari își puseră, de pe atunci, ochii pe o fată din apropiere, și harnică, și frumoasă, și cu ceva zestre, pentru a o avea noră. Dar tânărul avocat își făcuse planurile de a se stabili în acele părți încă depe băncile Universității, îndemnat de colegi din acele ținuturi dela granița de nord-vest.

Nu-i păru rău că n'a ascultat de părinți pentrucă o nimerise bine și subt raport material. Erau aici țărani români bine situați materialcește, iar avocații români foarte puțini.

În tren abia își află un loc în marea înghesuială. Moleșit de căldura compartimentului, dar și mulțumit că își luase o hotărîre, așipi îndată și nu se mai trezi până într'o gară mare, aproape de stația lui. Ca toți oamenii cari se decid cu greutate — unii din cauza excesului de imaginație, alții pentru o logică prea ascuțită care le arată în aceeași lumină diferitele alternative — avocatul Popovici se simțea ușurat când intra pe-o ogașe, din care, cel puțin pentru o vreme, nu mai putea eși. În cazul de față pentru el parcă însuși trenul în care urcase, era ogașa aceea, și ne mai având nicio grije, adormi îndată.

Când se trezi în gara aceea mare, nod important de linii, știa că în curând va ajunge la destinație, și nu se mai gândi să continue somnul.

Era dimineață. Privind prin geamul asudat văzu că pe-aici căzuse zăpadă din belșug. Se bucură. « O să merg cu sania pân'acasă » își zise el. Stația la care se cobora era în capătul unui sat cu oameni înstăriți, unde totdeauna când venea acasă, afla cu ușurință vara o căruță, iarna o sanie.

Află și acum una chiar la gară. Crezu că așteaptă pe cineva, dar văzu că nimeni dintre călătorii puțini cari coborîseră, nu se apropia de ea.

Un fecioraș îmbrăcat în cojoc se uită o vreme la el, apoi zise, de lângă cai:

— Vă trebuie o sanie?

— Da, dacă e liberă!

— E sania noastră. Unde mergeți? Avocatul spuse numele satului.

— Vă ducem noi! Într'un ceas suntem acolo. A nins bine, și drumul e umblat, că cu sărbătorile au venit mulți la moară.

După ce se urcă în sanie și se înfășură într'un țol alb ce-l aștepta pe fânul din sanie, feciorașul întoarse capul peste umăr și întrebă:

— Da, cât îmi veți plăti?

— Păi, cât mi-i cere! Nu va fi lumea!

— O sută cincizeci de lei va fi prea mult? întrebă copilandrul cu gura pe jumătate.

— Nu-i prea mult. Iți dau două sute în cap!

Ochii tânărului străluciră de bucurie, și porni caii. Nu mai intrară prin sat. Drumul cotea pe la marginea lui. Abea ieșiră la câmp, și tânărul își întoarse capul:

— Iată că am avut noroc! zise el vesel.

— Noroc?

— Păi da! Acum pot intra și eu cu feciorii cei mari la «bute!».

Avocatul nu înțelese.

— Să intri la bute? Cum vine asta?

— Tata n'a vrut să-mi dea bani să mă înscriu și eu la bute, zicea că-s prea tânăr încă, și că va veni și vremea mea. Da' eu am vorbit cu vătăful feciorilor și el mi-a spus că mă primesc și pe mine, numai să plătesc taxa. De unde să iau eu o sută cincizeci de lei să plătesc taxa? E mult, da' vezi că nu-i numai pentru vin, ci din ce se adună se plătesc și ceterașii.

Avocatul înțelese acum. Iși aduse aminte că și la ei în sat feciorii adună pentru sărbători bani pentru vin și ceterași, iar fetele mari dau colaci și curechi acru pentru verze, costițe, spinare de porc. Tot așa se spunea și în satul lor «la bute». La mâncarea și băutura comună, într'o casă anume aleasă, își petrece tineretul satului cele trei zile de praznic. Ba dacă le mai rămâne, se adună și în ziua de anul nou.

Fața lui Vasile Popovici se luminează la amintirile acestea.

— Va să zică tatăl tău n'a vrut să-ți dea banii pentru bute!

— Nu. A dat la doi frați mai mari, dar de mine a zis să mai aștept până-mi vine rândul! Așa e dumnealui! Da' am vorbit cu mama, și i-am spus că mi-aș încerca norocul să văd nu pică cineva la stație să aibă lipsă de o sanie. Și Dumnezeu mi te-a adus pe Dumneata. Cei cincizeci de lei ce mi-i dai pe deasupra o să-i dau mării, nu tatii, că ea m'a lăsat să ies cu sania. Tata nici nu știe nimic!

— Iată un om de ispravă, zise avocatul luminat la față. «O să-ți mai dau cincizeci pe de-asupra să-i dai și lui tatăl tău».

— Faci dumneata asta?

— Ei, nu-i o lume!

— Mulțămesc! Drept spunând mă cam temeam ce va zice tata că am pornit cu sania fără știrea lui.

Avocatul răsese din toată inima. Tânărul care ședea pe-o scândură învâluit în cojoc să fi tot avut șaptesprezece ani.

— Cum te cheamă?

— Niculiță.

— Ești un băiat desghețat, Niculiță. Să n'ai nicio grije; tatăl tău n'o să-ți zică nimic. Pentru câștigul unui băiat harnic nu se supără niște.

— Păi da, că pentru bani cred eu că mi-a spus că-s prea tânăr. Intră la bute și alți feciori de seama mea.

El dădu bici cailor, și în curând începu să fluere. Din fluierat trecu la o melodie de colindă, pe care o fredona încet. Murmurul ei părea că vine de departe.

Covorul alb de nea strălucea în soare cât vedeai cu ochii, scân-teia în nenumărate steluțe ușoare, gata parcă să-și ia zborul în văzduh, ca și când s'ar fi prins de stratul gros de zăpadă numai pentru un scurt popas.

Lui Vasile Popovici i se înseninase sufletul din contactul cu Niculiță și cu marea asta nemărginită de zăpadă. Nu era ger, ci doar un aer subțire, proaspăt, ce mirosea a răceală.

— Dacă nu m'aș fi grăbit să nu mă prindă tata, puneam și zurgălăii pe iepe, zise Niculiță, oprindu-și deodată melodia de colindă, și întorcându-și capul spre călător. Știu c'ar răsuna în tăcerea asta mare.

— Rău ai făcut că nu i-ai pus! Saniei îi șade bine cu zurgălăi după grumazul cailor. Te-a bătut vreodată bătrânul?

— Care bătrân?

— Tatăl-tău.

— D'apoi că nu-i bătrân zâmbi Niculiță, și iar i se lumină fața. Nu! Nu m'a bătut! Până eram mai mic a vrut să pună mâna pe mine de vreo două ori, dar nu m'a putut prinde!

Avocatul se gândi la scena aceasta: mai în glumă, mai într'adins tatăl aleargă după băiat și nu-l poate prinde! După spusa lui Niculiță nu fusese, atunci, vorba de glumă. Cum i-a venit lui în minte să-și zică: «mai în glumă, mai într'adins?». Și înțelese, nu cu mintea ci cu inima, că el se pusese pe sine însuși în locul tatălui, — al lui Niculiță. Da, să aibă el un astfel de copil, n'ar putea alerga după el să-l prindă pentru a-l pedepsi, decât în glumă.

Și simți o strângere de inimă. Dacă s'ar fi însurat îndată după întoarcerea din război, ar putea avea și el un băiat de vârsta lui Niculiță, depe vremea când fugea tatăl său după el și nu putea să-l ajungă !

Flăcăiașul, cuibărit în cojoc pe scândura lui, începu o nouă melodie de colindă, presărată ici și colo cu cuvinte. Colinda îi părea cunoscută și lui Vasile Popovici, din vremea copilăriei. Melodia era intipărită încă în memorie, dar cuvintele nu. Văzu, într'un trecut foarte îndepărtat, frânturi din copilăria lui. Ciudat ! Părea că le vedea cu ceafa, unele în zări amețitor de depărtate, la spatele său. Nicio punte nu mai lega trecutul cu prezentul, nici chiar melodia asta cunoscută. Și, nelămurit, în fuga saniei, simțea că nu din cauza depărtării și a anilor scurși, nu putea arunca puntea, ci din pricina viitorului, care, iată, era un cuvânt, avea un nume, dar nu-l mai putea vedea ca pe-un lucru ce se poate realiza.

Ii trecu pe-o clipă prin minte familia lui Niculiță, la vatra lor. N'a văzut niciodată nici pe părinții lui, nici pe cei doi frați mai mari, pentru cari tatăl a plătit taxa « la bute », și iată, și-i putea imagina în casă la ei, lângă vatra pe care fierbea oala cu varză, sau în jurul mesei, cu cana de vin pe masă, așteptând colindătorii. Ba, lângă cei mari, își mai putu închipui și frațiori și surioare mai mici. Numai în viitorul ce-l aștepta pe el, nu-și putea imagina nimic.

Poate, în realitate, el încă nu-și închipui familia lui Niculiță, ci a sa, din vremea copilăriei îi veni în minte. Numai cât tatăl său nu era un țăran din sat ca al lui Niculiță, ci preotul Simion, și mamă-sa preoteasa Anuța. Drept este că ea se purta încă, pe vremea copilăriei lui, în portul femeilor dela țăară, în care a crescut și ea, fiica celui mai vrednic gospodar din sat.

Avocatul își simți din nou inima strânsă: vatră caldă, casa părintească ! Ani după ani trăgea aici în vacanțe, ca la cea mai desăvârșită odihnă și pace, ca la portul, la adăpostul cel mai sigur. Cu ani înainte simțea adieri ale aceleiași păci când venea, tot mai rar, acasă. Dar, cu cât îmbătrânea, înduioșarea ce i se ridica în suflet la apropierea de vatră era tot mai slabă, tot mai neputincioasă, și el, rușinându-se în chip conștient de ea, o anemia și mai tare. Simțea o nepotrivire tot mai apăsătoare între înduioșarea lui

din copilărie și anii mulți ce-i purta în spate. « Mai sunt și ridicol, după toate celelalte » își spunea uneori.

Acum se feri din bună vreme de înduioșarea aceea ridicolă. Ceea ce simțea acum tot mai mult, pe măsură ce se apropiau de sat, era regretul ce scoase limpede capul din subconștientul lui, și-i vorbea limpede. Regretul de a nu fi întemeiat și el până acum o familie, în care să se poată adăposti în vacanță, în pace și siguranță, alții, cum s'a odihnit și el odată. Simțea deslușit că și-a rămas dator lui însuși cu ceea ce este mai esențial și mai de preț în viață.

Deși a trăit într'o continuă activitate, retras de societate, în adâncul sufletului rămăsese tot atât de generos, ca și în copilărie și mai ales în tinerețe. Egoismul care ia în stăpânire pe atâția oameni cari trăiesc numai pentru ei până la vârsta de patruzeci de ani, nu se apropie de inima lui. Era cunoscut ca cel mai harnic la orice prilej, dintre intelectualii din oraș. Dădea des și mult la toate colectele. Societățile caritative aveau în el un puternic sprijinitor. Ochii lui nu se opreau în zadar nici asupra anunțurilor din ziare când era vorba de sprijinul unei familii sărace, al unui om bolnav. Cei doi funcționari ai săi erau cei mai bine plătiți în tot orașul. La stăruința nevestei lui Iosif Negură, pensionat, care lucra în biroul său, fi plătea ei trei sferturi din salar, și numai restul pensionarului, pentru că bătrânul era băutor de multă vreme.

Nu s'a legat de averea adunată numai cu truda lui, și aproape nici nu se gândea la ea. Nici nu-i ținea socoteala decât în linii mari.

Era dornic să ajute, să facă altora bine.

Când sania se opri în sat, în fața porții părintești, el dădu lui Niculiță cinci sute de lei, în locul jumătății făgăduite.

Niculiță se uită întins la hârtia albastră, fără s'o atingă.

— Nu pot s'o schimb », zise el.

— Nu trebuie să-mi dai restul. Ține-o întreagă.

Tânărul nu se putea hotărî.

— Să dai restul tatălui tău. Va fi despăgubire pentru taxele ce spui că le-a plătit pentru frații tăi mai mari. Și să colinzi o colindă și pentru mine.

Niculiță, mirat mereu, luă hârtia, o împături și o puse în șerpar.

— « Sănătate bună, Domnule » zise el, și adăugă îndată: Nașterea lui Hristos, să vă fie de folos !

— Și ție, și vouă, la toată casa, Niculiță !

II

A treia zi de Crăciun avocatul Vasile Popovici se trezi dis de dimineață. Avu un somn neliniștit, cu treziri continue. Era hotărât ca azi să le sosească oaspeți. Iși dădu și el învoirea încă în întâia zi, seara, după ce părinții îl convinseseră că nu-și ia niciun obligament. Era vorba să primească vizita unor prieteni, cunoscuți vechi, pretorul din orașelul vecin, cu fata lor rămasă văduvă la un an și jumătate dela cununie.

Bunii bătrâni avură mare bucurie la Crăciunul de-acum. Nu numai pentru că le sosise băiatul, — când își luară gândul de tot după ce primiră darurile de sărbători, — ci și pentru că Vasile se arăta mai senin ca altădată, și mai bucuros de vorbă, chiar după ce părinții începură iar să dea târcoale în jurul căsătoriei lui.

— « Latinitatea d-voastră nime nu va putea-o trage la îndoială », zise el zâmbind când părinții începură să-i vorbească iar despre căsătorie. Sunteți amândoi de principiul lui Cato cel Bătrân: « Cacterum censeo Cartaginem esse dellendam ».

Părintele Simion se lumină la față, și-i explică preotesei cuvintele latinești și istoricul lor.

— « Da, e adevărat », spuse în urmă. Noi așa suntem ! Dela principiul acesta nu ne putem abate. După cum în cele din urmă Cartagina a trebuit fi ștearsă depe fața pământului și depe țărmlul mării, și tu va trebui să te căsătorești odată.

Vasile fu mai deschis la suflet decât oricând înainte, în fața părinților, în problema asta. Mărturisi că lui îi lipsește greu căminul, că ar dori să întemeieze o familie. Că a dorit mereu, că s'a și hotărât deatâtea ori, dar că a fost mereu prea slab de voință pentru a-și duce în îndeplinire hotărârea. Deacum, însă, i se pare că-i prea târziu. A împlinit, cum știau și ei, patruzeci de ani în Noemvrie. « Știți și dumneavoastră ce spune proverbul: sculatul de dimineață și căsătoria de vreme lungesc viața ».

— Proverbul spune adevărul, zise tatăl său, dar nu poate fi împlinit ori și când, și de oricine. Iată, patru ani de război ! Cine s'a putut gândi la căsătorie ? Apoi a venit lumea nouă românească, —

bine c'a adus-o Dumnezeu odată — și câte nu au fost de puș la cale pentru țara cea nouă. Și aceste lucruri a trebuit să le facă cineva! Dar chiar fără război și ce a urmat după el, pe voi avocații vă apucă și douăzeci și opt, și treizeci de ani, până puteți întemeia o familie. Examene, practică, iar examene! Lungă pregătire. Insuratul de vreme pentru intelectualii noștri nu mai este posibil decât învățătorilor și preoților, cari isprăvesc între douăzeci și douăzeci și patru de ani cu școala. Tu și generația ta ați trăit vremuri grele, între împrejurări excepționale. Nu e pentru voi proverbul.

— Totuși eu, deacum, sunt prea bătrân pentru a mă însura. De altfel știi că mai este o zicătoare: Până la treizeci de ani omul se însoară singur, dela treizeci la patruzeci, o babă, după patruzeci numai dracul îl mai însoară. Apoi eu, după cum se vede, nu mi-am găsit baba.

— Nu, pentrucă trăiești zăvorât în tine, și nu spui nimănu ce ai pe suflet. Nu suntem aici noi? Nu-s eu destul de babă pentru a te fi putut însura? Chiar acum aș putea dacă te-ai învoi tu.

— Am spus că aș vrea. Simt lipsa căminului, a familiei. Cu cât îmbătrânești e tot mai pustie viața dacă ești singur. Cel puțin așa simt eu.

— «Și ce simți e adevărat», zise repede mamă-sa. In singurătate cântă pustiul tot mai amarnic, cu cât îmbătrânești. Iată noi suntem amândoi, și totuși fără voi, fără copii, viața ne ajunge tot mai pustie. Soru-ta n'a mai dat pe la noi de cinci ani. Adevărat că-i la alt cap de țară ca și tine, și ne-a dat Dumnezeu o țară mare.

— Dar, bine, nu vi se pare dumneavoastră că sunt prea bătrân? Voi fi de șaizeci de ani când aș putea avea un băiat de douăzeci.

— Ei, și ce-i într'asta? Eu sunt acum de șaptezeci și șase, și aș mai avea puteri și mijloace să cresc un băiat la școală. Dar tu care ai până acum o avere frumușică? Și o să mai faci, căci, după câte știu, nu duci lipsă de clientelă.

— Da, e adevărat. Mă prea îmbulzește.

— Ori te temi de fetele deacum? Întreabă tatăl. Da, lumea s'a schimbat, dar numai tineretul crud de tot. Sunt și fete și femei cu cari orice om cuminte se poate înțelege.

— «Păi, da», intră în vorbă mama. «Nime nu zice să-ți iai o fată de douăzeci de ani, ori mai tânără. După câte văd și eu și

aud, fetele din ziua de azi nu-s gospodine. Le stă capul în pumni, și trăesc tare slobode. Nici nu te-aș sfătui să te însori cu una dintre ele ».

— « Ei, vedeți că au fost motive cari m'au ținut pe loc », zise Vasile, vorbind așa ca să spună ceva, deoarece el nu s'ar fi gândit niciodată până acum că fetele de azi s'ar deosebi de cele de mai de mult, de pe vremea tinereții sale. În realitate el nu cunoștea noile moravuri ale tineretului, și noile lui preocupări. Când auzea făcându-se vreo observație asupra tineretului de azi nu simțea niciun interes să știe mai de aproape despre ce este vorba.

— Nu, cu fetele de acum nu se poate întemeia o familie. Ele învață cu toatele la școli mari, vor să fie profesoare, nici nu mai vreau să audă de sat, ori de un orașel mic. Toate vor să fie dacă nu în capitală, cel puțin într'un oraș mare, zise părintele Simion. Le mai trebuie vreme până se vor bate cu capul de pereți și se vor cumiși. Dar sunt, har Domnului, și altfel de fete!

— « Sunt, cum să nu fie! Mai potrivite și ca vârstă și ca fire », zise mama.

Alte dăți Vasile nu ar fi îngăduit să ajungă conversația până aici în materia asta. Dar acum era plin de îngăduință, plin de duioșie, pentru părinții lui. Sosise cu dispoziția asta sufletească acasă. Iar acum ascultându-i și privindu-i își dădu parcă întâia oară seama cât erau de bătrâni! Cum să nu fie îngrijorați de viitorul lui, când, azi-mâne, puteau să nu mai trăiască?

Și apoi, se deșteptase în el și o nădejde, deși nu o mărturisise: poate nu e încă prea târziu! Poate bătrânii știau o femeie potrivită.

După vorbele din urmă ale mamei sale nădejdea-i crescuse.

— « Dacă s'ar putea vorbi cu tine ca cu oamenii, poate ți-am spune că și cunoaștem pe cineva care ți s'ar potrivi », adăuse mama.

— Se poate vorbi, mamă. Eu ascult și vă sunt foarte mulțumitor că vă gândiți la mine.

Bătrânei i se umplură ochii de lacrimi.

— Cum să nu ne gândim, că acuși plecăm și te lăsăm neașezat.

— « Ei, chiar așa nu se poate spune », zise preotul. Vasile, la urma urmelor, ar putea înfrunta viața și singur, cum a făcut până acum. Are o carieră, are avere, trăiește într'un oraș mare. Neașezat se poate spune despre o fată, ori un flăcău din sat, când rămân necăsătoriți. Dar de bună seamă că doi răzbat mai ușor

prin viață decât unul singur. Și mai este adevărat că și noi am pleca cu mult mai ușurați în lumea cealaltă, dacă te-am ști căsătorit.

— Ei, sunt gata să ascult, mamă! De cine e vorba?

Dar în locul ei, răspuse bătrânul:

— Nu o cunoști.

— Nici pe părinți?

— Nici pe ei. S'au mutat cu slujba în orășelul vecin după ce tu ți-ai deschis biroul avocațial acolo la graniță. E un pretore, Pascu, om tare de omenie, iar nevastă-sa, Maria, o femeie vestită de harnică. Au avut un singur copil, o fată, Stana. Dar n'a avut noroc în căsătorie. Dup'un an a murit bărbatul Stanei. A fost doctor. De trei ani e văduvă. Și va fi cam de douăzeci și opt, până la treizeci, după socotelile mele și ale maică-ta. Nu arată însă mai mult de douăzeci și trei-patru.

— Așa dar e văduvă, zise Vasile.

— « Văduvă fără copil », răspuse mama care simțea o nuanță nouă în vorba lui Vasile. Părea că descopere în ea un fel de regret sau o umilire.

Nu era însă niciuna nici alta, ci nuanța dată de convingerea lui intimă că e prea bătrân pentru căsătorie. Iată că și părinții lui au trebuit să se gândească mai de mult la același lucru, dacă ei cari țin la el mai mult decât ori care alt muritor, încă sunt de părere că cu el mai bine s'ar potrivi o femeie văduvă decât o fată.

Se înșela însă. Părinții se gândiră la Stana nu pentru că feciorul lor era bătrân și ea văduvă, ci pentru că o cunoșteau de aproape, ca și pe părinții ei și știau că cu ea ar putea întemeia Vasile o familie fericită.

Bănuie ceva și tatăl.

— « E văduvă, dar nime n'ar spune că nu-i fată mare », zise el. « De altfel ce-i un an de căsătorie? Stana e frumoasă, harnică și cuminte ».

— Nu mă gândesc eu că-i văduvă!

— Dar la ce te gândești?

— La vechea mea siguranță: că sunt prea bătrân pentru căsătorie.

— Asta nu e în căderea ta s'o hotărăști, îndată ce vrei să te însori.

— Dar cine hotărește?

— Partea cealaltă. Las' să vedem, să vezi întâi, dacă Stanei îi vei părea prea bătrân, încheie tatăl.

Vasile se învioră din nou :

— Adică e vorba s'o cunosc acum?

— «Atârnă numai dela voința ta să-i faci cunoștința », zise mama. «Am invitat întreaga familie la noi pentru a treia zi de Crăciun. Dacă rămâi până atunci, vei vedea fata.

Preteasa Anuța, vorbind aruncă o privire de înțelegere preotului. El știa că femeia nu invitase pe nime încă pentru a treia zi de Crăciun. Dar, ca și ea, era sigur că trimițându-le vorbă de azi, ei vor veni negreșit. Fu mulțumitor soției că a aflat forma asta. Era vădit că Vasile voia s'o cunoască pe văduvă, dar era încredințat că nu s'ar învoi să invite familia Pascu anume pentru aceasta cunoștință.

— A treia zi de Crăciun? Adică poimâine! zise el cu glasul din nou schimbat. Se gândi la felurite chipuri cum ar ajunge s'o cunoască pe femeia aceea, numai la asta nu: aici acasă la ei. Ii păru deodată că-i prea aproape ceasul când va cunoaște-o. Vechea lui timiditate în fața femeilor se trezi iar, și i-ar fi plăcut ca acea a treia zi de Crăciun să fie cu mult mai departe.

Totuși își dase cuvântul. Fără el părinții lui nu ar fi ajuns atât de departe.

— A treia zi de Crăciun? Voi fi aici, se'nțelege. Am venit să stau, de data asta o săptămână, până după anul nou.

În ochii bătrânilor se iviră lacrimi. Niciodată nu rămânea acasă mai mult de două-trei zile.

— Minunat! zise preotul. «Iată că după atâția ani avem și noi sărbători întregi ».

— «Nu știi cât ne pare de bine că rămâi, dragul mamei! ». Și bătrâna eși să-și zbracească ochii în camera vecină.

— Ei, atunci o vei cunoaște pe femeia aceea. Dacă va fi să fie dela Dumnezeu...

— Să nu ne blagoslovești înainte, tată. Iată vă spun — reintrase și preteasa — o s'o văd, s'o cunosc. Dar nu-mi iau niciun angajament, să știți. Să nu aduceți discuția asupra căsătoriei. Să fie ca și cum întâlnirea ar fi întâmplătoare. De altfel așa și este. Eu n'am știut că viu; dacă știam vă aduceam eu lucrurile trimise cu poșta. Voi i-ați invitat când nu știați că voi fi și eu acasă. Deci totul e în regulă! Imi făgăduiți?

— « Dar, desigur », răspuse bătrânul. « Nici că s'ar putea altfel. Nu se vorbește despre căsătorie la întâia întâlnire ».

Astfel ajunse avocatul Vasile Popovici a treia zi de Crăciun, când se trezi de dimineață, după o noapte agitată, să aștepte sosirea oaspeților.

Nu aveau să vină decât după amiază, dar el era neliniștit încă din întâia zi seara, de când promisese părinților. Neliniștea lui creștea pe măsură ce se apropia întâlnirea.

« Sunt ridicol! Sunt un fleac de om », își spunea el de nenumărate ori în cele două zile de Crăciun. « Pentru ce-mi pierd firea? Parcă n'am mai văzut femei? N'am fost la atâtea mese, la atâtea serbări unde nu mai încăpeai de femei? ».

Nu voia să-și mărturisească timiditatea ce o simți și atunci, la fiecare prilej, deși toate persoanele acelea îi erau indiferente. Simțea însă că acum este altceva. El, ca și părinții lui, nu mai era indiferent. Deși oaspeții nu vor ști nimic. Dar el știa ce vorbise cu părinții despre Stana. Gândul acesta nu-l mai părăsea: el se va uita la văduvă, va vorbi cu ea ca unul care ar putea să se însoare cu Stana! Ceea ce-i punea într'o lumină cu totul nouă întâlnirea de acum, și-l zăpăcea.

Atât a mai lipsit să-i vină și un alt gând: Familia Pascu nu știe că el este acasă, nu știe ce-a vorbit el cu părinții; dar, mai înainte, în întâlnirile lor dese, căci se vizitau mereu, părinții lui nu vor fi vorbit despre el, despre faptul că încă nu-i însurat? Și chiar după ce Stana aceea a rămas văduvă, gândurile lor cel puțin, nu se vor fi încrucișat asupra posibilității căsătoriei dintre copiii lor? Poate, femeile mai ales, să fi și vorbit despre această posibilitate.

În fața acestei situații omul se alarmă și mai mult. Incepu să dorească sosirea cât mai în grabă a ceasului când aveau să vină oaspeții. Se simțea mai ridicol și mai vrednic de dispreț decât ori când.

Dar abia sosi familia Pascu, abea se așezară oaspeții în camera largă cu mobilă stinsă de vechime, și lui Vasile i se ridică o piatră de moară de pe suflet. Aduseră în casă parcă un aer nou, cu felul lor luminos și desghețat de a vorbi, de a privi, de a râde. Erau toți trei de o naturaleță și sinceritate ce pătrundea prin toată ființa lor, ca o undă nevăzută de bunătate, de mare și desinteresată

prietenie. Vorbeau și se purtau ca la ei acasă, deși pe avocat nu-l cunoștea niciunul. Nici vorbă să bănuiască vreunul dintre ei despre ce a vorbit el eu părinții lui.

Pretorul Pascu se interesă de ce mai este nou în politică, bătrânele vorbeau despre sărbătorile cari luau sfârșit, de pregătirile ce le făcuseră. Stana intră în vorbă cu preotul despre originea frumoaselor datini de Crăciun. Avocatul își dădea și el părerea, cu o nestingherire de care se mira. Dup'o vreme intrară cu toții într'o discuție generală asupra scăderii sentimentului religios în societatea de azi. Problema nu o puse preotul ci soția pretorului, Maria.

Avocatul Vasile Popovici se simte la largul lui. Intre oamenii aceștia se putea vorbi în chipul cel mai sincer, nestânjenit de nicio privire iscoditoare, de nicio încercare forțată de a fi drăguț sau de spirit. Sinceritatea și naturaleța ce stăpâneau creă pe nesimțite o atmosferă de apropiere între el și oaspeți, ba de-o întimitate mai mare parcă chiar între el și părinții lui.

Soția pretorului porni dela faptul că anul acesta în orașelul lor, de sărbătorile Crăciunului, foarte puțini intelectuali au putut fi văzuți la biserică. Veneau rar și peste an, așa i-a pomenit de când s'au mutat acolo, dar anul acesta lipsa lor a fost mai bătătoare la ochi ca oricând și în ziua întâia și a doua de Crăciun.

— Din an în an e mai rău, sfârși ea. Tinerimea care se ridică și care va face societatea de mâine, e robită tot mai mult de distracțiile sportive. Când nici întâia zi a Crăciunului nu-i îndeamnă să meargă la închinare, ci pleacă de dimineată cu «ky-urile în spinare, e semn rău. Pe vremea noastră găseau vreme pentru toate, și pentru datoria creștinească și pentru distracții. Azi Dumnezeu a fost substituit cu distracția, cu plăcerea.

— E adevărat, zise pretorul. Pe vremea mea elevii de liceu, ba chiar studenții, Dumineca și în sărbători cântau în strană, citeau Apostolul, reciteau Crezântr'unul. Azi, nu se mai pomeneste. Tinerii sunt sportivi, iar intelectualii noștri se scoală Dumineca și în sărbători pe la amiazi, dacă nu cumva pleacă de dimineată la vânatoare. Azi mai toți sunt «vânători». S'ar părea că fără să se arate cu preocupări de acest soi, nu mai pot fi în rândul «elitei». Da, azi fiecare ține morțiș să fie socotit între «elită», pe care și-o are fiecare oraș și orașel.

Avocatul îi dădu dreptate. Se simțea chiar și el vinovat, nu pentru că ar face parte din vreo elită, ci pentru că el însuși mergea destul de rar la biserică, deși în copilăria lui în vacanțe, cânta și el în strană și citea Apostolul.

— Ceea ce este mai trist, întră în vorbă Stana, este că în societate nici nu te mai poți atinge de problema religioasă. Cât de îndrăznește cineva să o amintească, lumea-l privește cu ironie, și toți, parcă instinctiv, sunt gata să respingă un asemenea subiect de conversație. Dacă stăruiești, ești privit cu compătimire, ca un om rămas de lume, deși după credința mea o discuție asupra celor spirituale ale omului poate fi mai folositoare decât oricare alta.

— Da, ai dreptate, spuse preotul. Oamenii fug de ceea ce este esențial în viață. Unii se tem să-și pună problemele cele adânci, trăiesc numai la suprafața vieții. Alții sunt îndepărtați de ele de însăși conștiința lor. În lunga mea experiență spirituală am ajuns la convingerea că cei ce sunt mai refractari oricărui gând religios sunt acei cari au călcat legile divine, pe cari îi mustră conștiința. Câtă vreme nu pomenește nime de Dumnezeu, de suflet, ei sunt liniștiți. Dar când vine vorba despre ele, conștiința lor se mișcă, tresare, e gata să-i atace, și de aceea resping instinctiv orice discuție cu temă religioasă. Ea se izbește de conștiința lor ca o minge elastică de perete. Adevărul e acesta. Zadarnic încearcă ei să acopească adevărul, de obicei zeflemisind credința în Dumnezeu, pe el însuși, poruncile, dogmele de credință, biserica și pe slujitorii ei.

— Dacă acesta e adevărul, tată, eu ar trebui să fiu un om foarte religios. Niciodată nu-mi amintesc să fi vorbit în batjocură despre cele sfinte. Totuși merg și eu foarte rar la biserică, mă scol târziu Dumineca și în sărbători. În afară că nu mă duc la vânat, sunt tocmai ca intelectualii aceia din « elită », despre cari a vorbit domnul pretor.

Avocatul era sincer, și vorbi desghețat, fără să-i pese că privirile celor trei erau ațintite asupra lui. Erau priviri bune, prietenești, cari îl linișteau în loc să-l irite, cum se întâmpla de obicei când era în atenția tuturor.

— Tu, dragul meu, zise bătrânul nu poți intra desigur în rândul celor necredincioși, nici a celor ce pot lucra împotriva conștiinței lor. Ai crescut într'o familie preoțească, și ce se leagă de suflet din copilărie și tinerețe, nu se mai desprinde de el. Dar un mediu

nou, îndeletniciri noi, pot încetul cu încetul, să slăbească deprinderile din copilărie, fără a schimba însuși sufletul omului. Nu e nevoie decât de revenirea la mediul de altădată pentru a învia și deprinderile.

Vorbiră vreme îndelungată, cu pasiune și convingere, nedându-și seama cum trece timpul. Stana avea o voce limpede și totuși caldă, care înfiora sufletul avocatului, de câte ori vorbea. Dela o vreme o privea nestânjenit în însuflețirea cu care-și apăra punctul său de vedere. Ochii ei verzui îi luminau fața întreagă. Avocatul înțelese că era nu numai o femeie inteligentă, ci și una instruită. Se vedea că cetise mult în toate domeniile. Cuteza să intre în felurile latruri ale convorbirii. Din tema principală a convorbirii se desfăcură o mulțime de probleme și constatări cari priveau societatea de azi. Avocatul văzu că fata cunoștea de aproape tot ce s'a produs în cultura românească după unire. Vorbea despre lucrări literare și științifice, despre cari el nici nu a auzit, dar încă să le fi cetit. Ajungea la chestiuni în cari trebuia să vorbească singură: niciunul din cei de față nu le cunoșteau.

Dela o vreme începu să se simtă strămtorat și umilit, și de aceea se bucură când mamă-sa apăru din odaia vecină și-i invită la o gustare.

Abea acum își dădu avocatul seama cât era de înaltă văduva: cu un cap deasupra lui. Constatarea îl bucură, fără să-și dea seama pentru ce. Părinții lui avură dreptate: nu i-ai fi dat mai mult de douăzeci și trei-patru de ani. Da, era o femeie frumoasă. Totuși el nu se simți impresionat. Părea că o pune în rând cu părinții ei. Indată ce apariția și purtarea lor firească, sinceră, îl scutură de îngrijorarea ce-l zbuciumă înainte de sosirea lor, el nu se mai gândi la ceea ce s'ar putea întâmpla; eventuala căsătorie cu ea. Printr'un ciudat joc al stării lui de conștiință, vorbi cu fata și cu părinții ei aproape ca și cu niște clienți cunoscuți ai săi.

Numai când, înainte de a se așeza la masă, îi veni gândul dacă văduva n'a băgat cumva de seamă schiopătarea lui, se înroși și timiditatea lui îi reveni. Nu se putea, atât de prezentă cum era și cu inteligența și cu toate simțurile, să nu bage de seamă, își zicea el. Și abea din temerea aceasta se trezi în el interesul față de Stana, ca față de una care era centrul preocupărilor lui, cu care ar urma poate, să se căsătorească.

În timpul mesei fu mai tăcut, deși abea acum începu veselia luminoasă a tuturor celor de față. Văduva îl copleșea cu întrebările. Voia să cunoască activitatea lui depe când a fost prefect și deputat, activitatea și îndeletnicirile lui de acum. Voia să știe în ce societate umblă în orașul în care-și avea biroul. Cunoștea o mulțime de lume de acolo, și se interesă de fiecare în parte.

Avocatul se mărginea să-i dea informațiile cerute, dar pe unele familii cunoscute de Stana el nu le cunoștea. Văduva se mira de fiecare dată, bătea din palme și zicea:

— Cum se poate să nu le cunoști?

Vasile-i arătă că el a dus o viață de muncă intensă, că a trăit mai mult singuratic, și numai obligațiile slujbelor ce le-a purtat l-a făcut să poată cunoaște pe ceilalți despre cari i-a putut da informații. Altfel nu și-ar fi cunoscut decât clientela.

De obicei nu lua la masă vin. Dar acasă, de sărbători, și mai ales acum între oaspeți, nu putea să refuze pe tatăl său care-i umplea mereu paharul. El și pretorul Pascu beau vârtos, căpătând tot mai multă sământă de vorbă. Femeile gustau și ele câte-o picătură de câteori bărbații ciocneau paharele.

Dar el, neobicinuit cu vinul, începea să se amețească. Pân'acum îl urmări mereu gândul dacă Stana n'a băgat de seamă defectul lui la mers, ba de câteva ori, vorbind despre întâmplările din război, voi chiar să-i spună cum a rămas puțin schiop, pentru a trece peste o piedică ce o simțea între el și văduvă. Dar de fiecare dată se răsândi și nu-i spuse nimic.

Acum, amețit puțin de vin, cu voința îmbărbătată, își uită cu totul de defectul lui, și cuteza, la rândul său, să o întrebe pe fată lucruri despre viața ei de până acum.

Stana răspundea cu bucurie și vioiciune și numai când îi vorbea de moartea bărbatului său, — dintr'o infecție cu prilejul unei operații — glasul ei coborî învăluit de-o umbră de tristețe.

— A fost om bun sârmanul meu Mitan, sfârși ea, și lui Vasile îi păru că vede strălucindu-i între gene o lacrimă.

Se despărțiră seara târziu, cu promisiunea familiei preotului de a merge de anul nou la prim-pretorul.

— Bine înțeles și dumneata, domnule avocat!

— Ne-a promis că rămâne acasă până după anul nou, zise preoteasa.

— Desigur că voi veni cu plăcere și eu, răspunse Vasile.

Bătrânii când își strânseră mâinile se priviră cu înțeles: în ochii lor era bucurie sinceră și satisfacție.

Rămași singuri, mai stătură la masă, puțin. Părintele trebuia să isprăvească vinul ce mai era în sticlă. Fără să se lase îmbiat, îl ajută și Vasile.

— Bravo! frățioare, așa-mi placi! Un pahar de băutură la o zi de praznic, e dela Dumnezeu dat să înveselească inima omului, zice bătrânul închinând.

Amândoi părinții ardeau de nerăbdare să știe ce impresie a lăsat văduva în sufletul băiatului lor. Dar nu cutezau să-l întrebe.

Le veni el singur în ajutor:

— De treabă oameni, începu el. Ți face bine să fii în societatea lor, să stai de vorbă cu ei. Nu-s dintre ipocriții și ipocritele noastre dela oraș! Dar înainte de toate trebuie să vă fiu mulțumitor dumneavoastră.

— Pentrucă ți-am dat prilej să-i cunoști? întrebă bătrânul

— Prilejul a venit dela sine fiind eu acasă. Dar vă sunt mulțumitor pentrucă v'ați ținut de cuvânt: n'ați făcut nicio aluzie la ceea ce s'ar putea întâmpla. Așa că am rămas cu toții liberi. Nu mi-ar fi plăcut să mă simt angajat prin nicio aluzie.

— Nici acum când cunoști pe Stana? întrebă preoteasa.

— Nicî acum, se'nțelege! E mai bine așa.

— Nu-ți place fata? se îngrijoră mamă-sa.

— Imi place, e o femeie cuminte și vrednică, după toate semnele. E și frumoasă. Totuși e mai bine așa.

— Și... nu te gândești la nicio aluzie nici când vom merge la ei de anul nou, întrebă tatăl.

— Vom vedea! Deocamdată vă sunt mulțumitor că ați făcut așa încât nu s'a simțit nicio intenție din partea nimănu.

Urmă un răstimp de tăcere.

— Uite ce este, Vasile! zise preotul după ce sorbi ultima înghițitură de vin. Eu sunt de părere că dacă-ți place fata, să nu amâni prea mult. Am ajuns să-ți cunosc bine firea. Tu dacă nu iai o hotărîre repede, în lucrurile cari te privesc pe tine, nu mai iai niciuna.

— Dar aici hotărîrea e din doi, tată dragă. Vodă poate zice da, și Hâncu să zică ha!

Părinții se priviră cu înțeles.

— După câte credem noi în cazul de față Hâncu ar zice și el da! spuse bătrânul zâmbind. Era vesel și pentrucă-și vedea băiatul afumat puțin de vin.

— Până la Anul nou nu-i o veșnicie, zise Vasile, ridicându-se și el dela masă. Vom vedea atunci! La toată întâmplarea a fost o după amiază plăcută cu oameni simpatici, și eu vă rămân îndatorat.

Nu peste mult luminile se stinseră în toate camerele locuinței parohiale, și intră și ea în liniștea și noaptea albă a satului întreg!

III

Trecu și după amiaza petrecută la familia Pascu, tot așa de plăcută, dar tot așa de fără nicio semnificare ca și cea de a treia zi de Crăciun din casa parohială. Departe de a se apropia cu un singur pas, cu o singură aluzie de problema căsătoriei, avocatul se ținu parcă în rezervă și mai mare. Dela a treia zi de Crăciun până la Sânvășii se petrecu în el același fenomen spiritual care-i zădărnici și alte dăți voința de a întemeia o familie; cu cât se apropia mai mult de punctul decisiv, cu atât bătea mai grăbit în retragere.

Simți și acum ca și alte dăți că dacă l-ar fi aruncat cineva în miezul faptului împlinit, i-ar fi părut bine. Dar el nu avea puterea și îndrăzneala să treacă barierele obicinuite, deși ele, cum era în cazul de față, ar fi fost foarte ușor de trecut, ar fi căzut aproape singure.

La înapoiere părinții nu-l mai înfruntară că de data asta el era acela care nu se ținu de cuvânt. Le promisese că până la Anul nou « nu-i o lume », le vorbise despre hotărîrea care « sta din doi », ca și când el ar fi fost hotărît. Ii înșelase ori se înșelase singur. Bătrânii se înapoiau acasă supărați, și nu vorbiră aproape nimic pe drum.

Mama trăgea încă o fărâmă de nădejde. Iși zicea că poate sunt și ei prea grăbiți, că va mai fi nevoie de câteva întâlniri. Tatăl nu mai spera nimic. Iși cunoștea băiatul, și era amărît în sufletul său, tot silindu-se să descopere cu cine semăna din neamul lor, și neputând afla pe nimenea. Când ajunse acasă era atât de supărat și rușinat de băiatul lui încât își spuse în gând: « Poate are dreptate:

de acum numai dracul îl mai poate însura! ». Tresări, se căi de gândul ăsta rău pentru propriu-i fecior, și se rugă în taină lui Dumnezeu de iertare... « Doamne, dar prea amărăște cu firea lui pe doi bătrâni cari stau la marginea mormântului! ».

A doua zi își luă rămas bun dela părinți. La despărțire le spuse — singura aluzie în legătură cu vizita la familia Pascu.

— Vom vedea ce va mai fi. Mă gândesc că ar fi o femeie cu care s'ar putea întemeia o căsnicie pacinică.

— Și mai mult decât atât, răspunse mamă-sa înviorată. Dar tatăl nu mai spuse un cuvânt. Ii strânse mâna, și fiul lor plecă dus de-o sanie din sat.

Bătrânii se simțeau amândoi destul de jenați înaintea părinților Stanei. Deși nu pomeniră nimic pozitiv despre căsătoria ce s'ar putea încheia, se scăpară și făcură unele aluzii între ei, în după amiaza aceea de Anul nou, duși în rătăcire chiar de vorbele avocatului. Regretau acum, și se gândeau cât vor fi de stânjeniți când se vor întâlni cu ei.

În decurs de patru luni Vasile le scrise de două ori, scrisori din cari mama mai putea spera că fata nu-i eșise cu totul din preocupările lui. Trecu apoi o jumătate de an și băiatul nu mai făcu nicio aluzie la Stana. Ca și când n'ar fi întâlnit-o niciodată.

Părinții lui Vasile se înșelară când se gândiră că purtarea lui ar fi putut supăra familia Pascu. Ei luară cele două vizite ca un fapt obicinuit în societate, și nimic mai mult. Până și-au măritat fata, și după ce Stana rămase văduvă ei au fost deprinși cu tot soiul de vizite, și mai serioase, și de simplă cunoștință sau de politețe. Se putură face, și se făcură, nu numai aluzii la căsătorie în vizitele acestea, ci chiar propuneri cari n'au avut nicio urmare, și totuși nu s'au simțit jigniți.

Știau, e adevărat, că părinții avocatului nu mai aveau altă dorință înainte de moarte decât să-l vadă căsătorit. Le-au mărturisit-o și lor de multe ori, chiar înainte de a-l cunoaște pe Vasile.

Mai era adevărat că și ei ar fi dorit căsătoria Stanei cu avocatul. Avea nume bun, nu era vițios ca alți burlaci, și adunase și o avere frumoasă. Ușoarele aluzii ale preotesei făcute în vizita la Anul nou, lăsară urme în sufletul doamnei Pascu.

Dar nu putea fi vorba de nicio jignire sau supărare între ei. Nici gândul nu se apropie de ei. Mai ales că Stana nu păru să-l

fi socotit pe avocat mai mult decât pe oricare dintre cunoștințele sale, bărbați cari cercetau familia și cu gânduri mai serioase.

Totuși trecu anul până când părinții avocatului se simțiră iarăși în toată legătura de sinceră prietenie cu pretorul și nevasta lui. Și anume după căsătoria Stanei cu un colonel.

Atunci se simțiră amândoi ușurați ca de-o povară, ca de scăparea dela o răspundere neplăcută, și vizitele lor întrerupte ajunseră iarăși săptămânale.

Cu prilejul uneia din ele preteasa nu se mai putu răbda să nu ofteze :

— Câtă nădejde nu mi-am pus eu că între Vasile și Stana se va face o apropiere. Voi ați avut noroc, fata e bine măritată. Colonelul e un om așezat și vrednic. Un om cuminte. Cât despre feciorul nostru...

— Ii va da Dumnezeu și lui noroc, că-i om cinstit și harnic. Fiecare când îi vine rândul, când îi cade ursita, zise doamna Pascu.

— Ba, spunând adevărul, eu sunt tare îngrijorat, zise pretorul. Cei mai mulți oameni trecuți de vârsta jumătate dacă se căsătoresc, o nimeresc rău. Rar care să nu facă o prostie. Nu în zadar fiecare lucru trebuie făcut la vremea lui. Noi regretăm că ceea ce-am dorit nu s'a împlinit. Pe Stana o cunoaștem acum ca și când ar fi fost fata noastră. Am fi fost siguri că, cu toată deosebirea de vârstă, ar fi avut un cămin fericit. Așa, Dumnezeu știe ce va mai fi. Aș prefera acum să nu se mai însoare.

În chipul acesta se limpezi definitiv situația, și relațiile dintre cele două familii ajunseră la intimitatea de mai înainte.

Avocatul Vasile Popovici după ce se înapoie în oraș fu asaltat de trebile carierei sale. Din zilele în cari lipsise se îngământă o serie de dosare care trebuiau studiate. Robotea de dimineață până seara, cu cei doi ajutători alătura.

Chiar în vremea aceea se declară și o criză ministerială; camelele fură dizolvate și publicate alegeri noi. Partidul în care activase mai de mult făcu încercări, depuse stăruințe pe lângă el să primească a fi capul listei lor în județ. Dar toate stăruințele fură zadarnice. Răspundea tuturor cu aceeași frază: « Știți că m'am retras definitiv din politică. Nici nu am vreme de ea, nici nu mă interesează așa cum se practică la noi ».

I se pomeni, în cele din urmă, și de un subsecretariat de stat. Dar el rămase mai departe nefînduplecat. Se săturase de politică, de nestabilitate, de copilăriile luptelor celor ambițioși. Iși întemeiasă acum cel mai bun birou avocațial din oraș, nu-l putea lăsa să se destrame din nou. Nu! Nu va mai intra în politică! Clientela îi era din săptămână în săptămână mai numeroasă.

De două ori își mai aduse aminte de Stana, și pomeni despre ea în cele două scrisori către ei, mai mult pentru a le face lor o plăcere, decât că s'ar mai fi gândit serios la o eventuală căsătorie. Apoi, copleșit de muncă, o uită cu desăvârșire, cum își uită și de nevoile sale intime, ca de câteori era copleșit de treburi.

El era de mult o roțiță într'un mecanism. Când pornea mecanismul pornea și el automat. Iși zicea uneori, în momentele de singurătate și de tristețe: « Se vede că asta este soarta mea. O existență pur mecanică: atâta vreme nu deraiez până rămân în mașinărie ». Dar, obicinuit, în toiul muncii, cine l-ar fi văzut însuflețit și conștiincios și în chestiunile cele mai mărunte ale carierei, nu ar fi bănuit fondul lui de pesimism.

Intr'o dimineață candidatul Ion Negru nici nu așteptă ca șeful să se așeze la biroul lui, și începu, în vreme ce-și ridică capul depe hârtii și pensionarul Negură:

— Domnule avocat, nu mai merge! Ne împotmolim!

— Ce face?

— Nu mai răzbitm cu lucrul, mai avem nevoie de un ajutor, de un dactilograf sau de o dactilografă.

— Exact, spuse și pensionarul Negură care se afumase de dimineața, cu câteva drojdii, după obiceiul lui. Exact! De un dactilograf sau de o dactilografă!

— Eu nu mai ajung să bat și la mașină. Iar d-l Negură, chiar dacă s'ar pune să învețe, n'ar ajuta cu nimic; ar rămânea neisprăvite lucrările din atribuțiile d-sale.

— Ezat! Ar rămânea hârțoagele mele clae pe grămadă.

— M'am gândit și eu, băieți. Și încă mai de mult. Aveți toată dreptatea. Ce-i de făcut? Știți vreun dactilograf bun?

— Așa la repezeală nu. Nu știam dacă vom avea, eu și cu d- Negură, aprobarea dumneavoastră. Dar lucrul cel mai bun e să dăm un anunț în gazete. E adevărat că dactilografi buni se găsesc mai greu, dar dactilografe cu siguranță.

— Mi-ar plăcea un bărbat, nu o femeie, zise avocatul.

— Ce-i de făcut dacă azi aproape în toate birourile și oficiile ntâlnești numai dactilografe. A ajuns slujbă pentru femei, și mai ales pentru fete.

— Nu mi-ar plăcea să am o fată în birou. Nu mă'ncred în munca lor, în seriozitatea lor. Un bărbat e un bărbat. Are și cultură mai multă. Pentrucă, îmi închipui că nu orice găgăuță poate bate la mașină.

— Intre fete sunt, domnule avocat, unele deștepte a' dracului. Cunosc vreo trei la primărie cari parcă telegrafiază nu dactilografiază, copiind un text, iar la dictat trebuie să gândească cineva foarte repede pentru a le întrece. Iți iau vorba din gură înainte de a o spune întregă.

— Ei, să publicăm un concurs, zise avocatul așezându-se la birou. Să se spună că se caută un dactilograf bun, și numai în caz de neprezentare se vor lua în considerare și femei.

Stagiarul, cu creionul în mână și cu o foaie de hârtie în față, întrebă:

— Și salariul?

— Salariul? Cât se obicinuește?

— Două până la trei mii, după pregătire și practică.

— «Eat!» confirmă pensionarul, căruia afumarea alcoolică îi paraliza limba. Eat! Dela două la trei mii. După rachiul de dimineața cu Negură se întâmpla același fenomen: amețea i se suia în cap treptat, la o jumătate de ceas ajungea la punctul culminant apoi începea să se risipească. Acum era chiar la punctul culminant când nu mai putea pronunța vorba lui obicinuită cu care intra în discuție: exact.

— Dacă vom afla un element foarte bun, în luna a doua fi voi putea mări salariul. Acum pune așa: între două și trei mii.

Vasile Popovici se înfundă apoi în dosarele de pe birou. Nu se mai interesă de concurs. Avea deplină încredere în Ion Negru.

O cauză importantă la Curtea de Casație îl porni de-acasă cu o zi înainte de termenul concursului. În el era indicat să se prezinte concurenții personal, fiindcă aveau să fie supuși la probă de scris.

Avocatul își uitase de termen. Când îi pomeni stagiarul, el zise:

— Te pricepi dumneata mai bine decât mine. Doar un lucru: dacă se prezintă bărbați, angajați pe unul dintre ei. Pentru atâta lucru nu pot rămânea acasă.

La concurs nu se prezintă însă niciun bărbat, ci numai femei și mai ales fete. Douăsprezece de toate. Probele începură și cei doi funcționari se opriră la o fată care se dovedi cu totul superioară celorlalte.

Când îi cercetară mai de aproape actele văzură că avea șase clase de liceu și că lucrase cinci ani într'un singur birou, de unde i se dădu un certificat elogios. Mai văzură însă din acte că fata era străină: ungueroaică. Majoritatea concurentelor erau străine, evreice mai ales. Românele abia două, cari însă erau numai începătoare.

Cei doi, după vorbă, n'ar fi crezut că fata nu era româncă: vorbea perfect românește și scria impecabil ca ortografie. Se sfătuiră ce-i de făcut. Problema asta n'o discutară cu șeful. Hotărârea s'o angajeze provizoriu pentru o lună.

Fata, Irma, trecuse, după acte, în anul al douăzeci și unulea. După înfățișare nu părea mai în vârstă de șaptesprezece-optsprezece ani, de statură mijlocie, plinuță, cu obrazul trandafiriu, cu ochii negri, cari priveau cutezători la cei doi bărbați, ca orice femeie care a lucrat ani de zile în același birou cu alți funcționari. Frumoasă nu s'ar fi putut spune. Avea, în expresia feții, în privirea ochilor, în ținuta trupului ceva ofensiv, un aer de independență, care înăsprea feminitatea din ea. Avea un sân proeminent, care împungea prin bluza subțire, și care lui Negură îi păru deadreptul obraznic, în vreme ce stagiarul arunca mereu priviri fugare asupra lui, ca și când ar fi fost un magnet.

Indată ce-i anunțară angajamentul, fata își puse haina și pălăria în cuier, cu o libertate ca și când ar fi fost la ea acasă sau în biroul în care a lucrat până acum, șezu înaintea măsuții pe care era mașina de scris, și își trecu degetele peste clape, ca și când s'ar fi așezat la pian.

— Mi-e dor de scris, dați-mi ceva de lucru, zise ea.

Vocea-i era caldă, învăluitoare și cei doi bărbați zâmbiră fără să-și dea seama din ce motiv.

— Așa de harnică? întrebă stagiarul.

— N'am lucrat de patru săptămâni. Mi se pare că mi-s degetele amorțite. Ea începu să-și tragă și să-și întindă degetele albe,

apoi iar le purtă peste clape. Erau acte urgente de copiat, concepte. Ion Negru îi puse câteva înainte, și numaidecât cântecul mașinei începu să răsunе în birou, umplându-l cu zumzetul lui necurmat.

Pensionarul Negură nu era obicinuit cu ceasuri pline de astfel de larmă. Stagiarul nu scria la mașină decât cu mari întreruperi, când avea de făcut alte lucrări.

Acum dela zece dimineața până la ceasurile două zumzetul acela sec nu mai conținea. Ii pătrunse parcă în toată ființa, și în răstimpuri, obosit, zăpăcit, se oprea din lucru.

Ion Negru se miră văzând cât de repede isprăvi fata lucrul ce i-a dat. După ce-i puse pe masă altele, el cercetă copiile și nu află nicio greșală, nici în text, nici în ortografie.

Fu mulțumit de alegerea făcută, și era sigur că, cu timpul, va fi mulțumit și șeful. O muncitoare ca asta într'un birou mare ca al lor, era neprețuită, chiar ungueroaică fiind.

A doua zi îi dictă un ceas și jumătate neîntrerupt. Era un recurs pe care nu mai avea vremea să-l scrie. Fata îi lua cuvintele din gură. Tânărul abea avea vreme să dicteze după niște însemnări, și când isprăvi, își șterse fruntea de sudoare.

Fata râse din toată inima:

— Te-ai obosit?

— Lucrezi extraordinar de repede.

— Ei, obicinuința!

Tânărul ceti textul scris, abea făcând câteva îndreptări, cari erau necesare nu pentru că fata nu ar fi scris exact ci pentru că unele idei nu le dictă el destul de limpede, în graba cu care trebuia să conceapă.

După ce Irma părăsi biroul, stagiarul zise:

— Mă mir că notarul public Vișan în biroul căruia a lucrat fata asta cinci ani a lăsat-o să plece pentru cinci sute de lei lunar. Nu trei mii, dar nici cu patru nu e plătită.

— Pentru atâta a lăsat-o să plece?

— Da. Dumneata n'ai auzit-o când a spus? De altfel și în dovada ce i-a dat e indicat salariul avut: două mii trei sute.

— După câte am aflat eu, notarilor publici nu le mai merge bine ca în trecut. Stagnează afacerile. De altfel nu numai pentru ei. Nu avem destui avocați cari au rămas singuri în birouri și nici ei nu au ce lucra? Șeful nostru e o excepție.

— Adevărat! Și la judecătorie, și la Tribunal, și la Curtea de Apel, sunt tot mai puține cauze. Totuși și Vișan a pierdut neridicându-i salariul unei muncitoare atât de pricepută.

Avocazul Vasile Popovici întârzie prin Capitală mai mult de-o săptămână. Avea și alte treburi, afară de cauza dela Curtea de Casație.

În vremea asta lucrările în birou curgeau strună. Dactilografa își câștigă nu numai încrederea ci și admirația celor doi funcționari. Pensionarul Negură începu să se simtă stânjenit. El fuma țigară după țigară, tutun de cel mai prost, și deși lucra în camera vecină, ușa era mereu deschisă, și fumul pătrundea și în odaia cealaltă.

Intr'o zi întrebă pe fată:

— Domnișoară, nu te jenează fumul de tutun? Eu sunt pățimaș rău și nu mă mai satisfac decât țigaretetele cele mai tari, cari sunt și cele mai proaste.

— Nu, domnule Negură. Adevărat că eu nu fumez, dar sunt obicinuită cu fumul de tutun. În biroul domnului Vișan crezi că nu fuma lumea? Și funcționarii și partidele. Câteodată puteai tăia fumul cu cuțitul. Nu mă jenează, nu-ți face nicio grije.

Bătrânul îi fu mulțumitor. Scăpă de simțământul acela de stânjenire când aprindea țigara.

— De altfel văd că nici d-l Negru nu-i fumător, și totuși se simte bine în birou, adause fata, ridicând privirile spre stagiar.

— Nu mai fumez de doi ani, zise el. Dar adeseori sunt tentat să încep iar.

— Ei, și ce rău vezi într'asta? Bărbaților le șade bine să fumeze. Iar un birou fără miros de tutun, parcă nici nu-i birou.

— Hm! Ce mai știi, poate la îndemnul d-tale voi reîncepe, râse stagiarii.

— La îndemnul meu, nu! zâmbi Irma. Nu mi-ar plăcea să fiu socotită drept o corupătoare. Un bărbat trebuie să hotărască singur ce are de făcut.

Negură, cu inima ușurată era pornit spre veselie:

— Iată un principiu pe care mă razim eu, dar pe care nevastă-mea nu cred să-l recunoască în ruptul capului. Ea nu poate recunoaște dreptul la independență al bărbatului.

Stagiarii zâmbi:

— Ei, atârnă de ce independență e vorba,

Bătrânul se simți din nou îngrijorat. Știa la ce face aluzie Negru. Dar oare fata știa? Va fi băgat de seamă desigur, deși e numai de câteva zile în birou: în toată dimineața el mirosea a rachiu, și mirosea și aerul din camera în care lucra. Fata intra adeseori după dosare. Se gândi că ar fi bine să treacă și peste hapul ăsta:

— Pentru nevastă-mea independența de orice fel a bărbatului, e o erezie. Așa a crezut întreaga viață. Acum, toate celelalte au trecut, am mai rămas cu o leacă de plăcere la băutura. Nu e o patimă, e un obicei, dar în care eu mă mai simt, cât de cât, independent. Ei bine, până va muri, nu va înțelege nici atâta lucru, cum nu a înțeles nici în celelalte.

— Cari ar fi «celelalte»? , întrebă fata cu un zâmbet cam obraznic.

— Păi, cele trecute, ale tinereții și ale bărbăției valuri, spuse el cu un fel de regret dar și de fală.

Fata îi trimise un răs răsunător, apoi continuă să lucreze cu hărnicie.

Lui Ion Negru îi păru cunoscut și timbrul vocii cu care vorbise Irma și râsul ei răsunător. Nu-și putea da seama de unde le cunoștea. Dar simțea în ele un fel de provocare, care tulbură pe bărbați. Privi o clipă instinctiv la sânul ei ce împungea prin bluză.

Avocatul Vasile Popovici sosi bine dispus din Capitală. Rezolvase cu bine toate afacerile ce-l aduseseră acolo. Intre altele și o chestiune de reformă agrară discutată între două sate.

Stagiarul se grăbi să-l informeze încă seara, îndată după sosire, cum a reușit concursul.

— Ei, drăcia dracului! O fată! Nu-mi prea vine la socoteală. Și încă o ungueroaică! Drept să-ți spun, la asta nu mă așteptam. Dece n'ați ales o româncă, dacă au fost două concurente?

— V'am spus, domnule avocat. Erau abea niște începătoare, iar nouă ne trebuia una cu multă practică și experiență. Nu puteau scrie două rânduri corect, și lucrau încet.

— Păi, într'o lună-două, s'ar fi obicinuit. Altfel cum să ajungem la personal românesc? Trebuie să facă și românele practică undeva.

— Dar nu într'un birou ca al nostru, domnule avocat, unde se cere muncă nu glumă.

— Dar asta, cel puțin, e la înălțime?

— Brici, domnule șef. A lucrat cinci ani în biroul d-lui Vișan.

— Și pentru ce a ieșit?

— Chestiune de salar. Avea două mii trei sute de lei, și d-l Vișan n'a putut să-i dea mai mult.

— Hm! Nu-mi convine! Știe bine românește?

— Ca o româncă. A făcut șase clase la un liceu românesc. Murind tatăl său, a fost nevoită să-și caute o ocupație. Sunt săraci. Nu are decât pe mamă-sa, și niciun alt venit decât cele trei mii de lei dela noi.

— Hm! Bag de seamă că și-a găsit în d-ta un bun avocat. Totuși trebuie să-ți spun că nu-mi convine. În primul rând aș fi dorit un bărbat. În al doilea o româncă.

— Nu e nicio greutate, d-le avocat. Am angajat-o provizoriu pentru o lună. N'avem decât să-i abzicem cu cincisprezece zile. Dar, vă spun, ar fi păcat! O astfel de putere de muncă, rar se întâlnește!

— Haida-haida! Văd eu că te-ai făcut avocatul ei.

— Nu! Vorbesc în interesul biroului.

— Poate va fi frumușică și de aceea ții la ea? Câți ani are?

— Douăzeci și unu, după acte.

— Pentru ce «după acte?».

— Pentru că în realitate pare mult mai tânără.

Avocatul zâmbi și-i puse mâna pe umăr:

— De, tinerețea, ce să zic! De altfel vom mai vedea. Să mă conving și eu cum lucrează. Între timp mai informează-te; poate aflăm o româncă cu practică.

Buna dispoziție cu care se întoarse din Capitală i se umbri puțin. Desigur un bărbat ar fi fost mai bun, dar nu s'a prezentat niciunul la concurs. Trei mii de lei! Vezi bine, care bărbat se poate angaja cu un asemenea salar? El plătește pensionarului Negură șapte mii lunar. Adevărat că omul era priceput și muncitor. Slăbiciunea lui pentru băutura nu era niciun inconvenient. Dimpotrivă, îi agerea mintea. Când era puțin afumat lucra mai bine și mai repede. . . Pentru ce nu anunțase el în concurs o plată mai mare? Poate ajungea la un dactilograf.

Gândul la prezența unei femei în birou începu să-l neliniștească. Dar era chiar o fată, și, pe deasupra, și străină. Unde va lucra? O va pune în cameră cu Negură, și el va rămâne în cealaltă cu stagiarul?

Noaptea dormi totuși adânc. Mulțumirea cu care se înapoie din Capitală, retrasă în subconștientul lui, la auzirea vestei celei noi, îl ajută să se odihnească. Ațipi, de altfel, cu gândul că nu era decât un provizorat de-o lună.

Dimineața veni devreme în birou. Încă nu sosise niciunul dintre cei trei angajați. Nu văzu nicio schimbare. Măsuța cu mașina de scris era la locul unde o știuse. Totuși simți ceva străin în aer. Înțelese că este un vag miros de parfum, necunoscut de altfel pentru el. Pe masă îl așteptau pentru iscălire o mulțime de lucrări dactilografiate. Le ceti cu interes, cu condeiul în mână cum avea obiceiul. Dar întorcea coală după coală și nu avu nimic de corectat. La lucrările bătute la mașină de candidat, nu era pagină să nu trebuiască a face câteva corecturi.

Rămase cu un sentiment de mulțumire, și parcă și de siguranță. Simți din nou mireasma aceea de parfum abea perceptibilă, și-și sună servitorul.

— Ioane, nu ai aerisit azi aici?

— Cum nu, domnule avocat.

— Mai deschide puțin fereastra. Omul de serviciu le deschise pe amândouă. Curând după ce le închise sosită și cei doi slujbași, și îndată după ei, dactilografa.

Își puse cu aceeași libertate de mișcare haina și pălăria în cuer, și aruncă o privire spre stagiari. El se ridică numaidecât, și înaintară unul lângă altul:

— Domnule avocat, am onoarea să vă prezint pe funcționara d-voastră, domnișoara Irma Covaci.

Avocatul se ridică, și întinse mâna peste birou.

— Imi pare bine, domnișoară. Te-ai obicinuit la noi?

— Da, domnule șef, toate birourile se aseamănă. Eu am mai lucrat cinci ani.

— Da, mi s'a spus. Ai o practică frumoasă. Am cetit o parte din lucrările d-tale. Văd că știi bine românește.

— Mi se pare că mai bine decât ungurește. De scris, cel puțin, ungurește am scris foarte puțin. Lucrez însă corect și după text unguresc, german sau francez.

— Hm! nu e rău când cineva știe mai multe limbi.

— Nu le știu, domnule șef, ci le scriu corect, dar nu după dictat.

— Irma, și mai cum a spus d-l Negru?

— Irma Covaci.

— Reformată?

— Nu! Romano-catolică.

Fără să-și dea seama pentru ce, Vasile Popovici o întrebă în ungurește despre slujba ei de mai înainte, despre părinți, locul nașterii.

— Ei, ești săcuiancă dumneata! M'am gândit cât ce ai început să vorbești ungurește. Se cunoaște pronunția, accentul.

Nuanța aceea nehotărîtă de parfum pe care o simți avocatul când intrase în birou, se pronunțase acum în jurul mesei la care stăteau, în cameră. Se înțelege că-i parfumul ei, cum de nu m'am gândit îndată azi dimineață? își zise el. Dar ce fel de parfum folosește? Nu l-am mai întâlnit până acum.

Incepu numai decât lucrul la toate mesele. Țăcănitul mașinii de scris umplea camera. Măsuța fetei era într'un colț al camerei, mesele la cari lucrau avocatul și stagiarul, paralele lângă peretele din fund. Dela ei fața fetei se vedea în profil.

Deși a făcut o impresie bună, de seriozitate, asupra lui, fi fu cu neputință să lucreze într'o cameră cu ea. După ce urmări paginile câtorva dosare, fără să priceapă prea mult ce era în ele, avocatul le adună și trecu în locuința lui cu ele.

Cei doi slujbași ridicară capul de pe hârtii, și priviră în urma lui. Fata continuă să lucreze. Nu-i păru ceva deosebit ca avocatul să se retragă într'o altă cameră. Nici nu știa că după ușa prin care dispăruse e locuința lui. Credea că e o altă cameră a biroului avocațial.

Dar stagiarul și Negură își aruncară o privire de înțelegere și de teamă. Ei rămaseră după ce plecă dactilografa, să discute întâmplarea. Stagiarul nici nu avusese timp să-i spună lui Negură ceea ce vorbise de cu seară cu șeful.

— N'o să meargă, zise Negură. Șeful n'o să poată lucra într'o cameră cu fata. Trebuie să mutăm mașina în camera mea. Acum că am prevenit-o referitor la amândouă slăbiciunile mele, n'o să mă simt stânjenit de prezența fetei.

— E nemulțumit că n'am aflat un dactilograf. Dar de unde să-l luăm dacă la concurs nu s'a prezentat niciunul? Poate ai putea afla d-ta unul!

— M'am interesat și înainte de concurs. Drept spunându-ți, sunt și eu cu totul de părerea șefului. Cu bărbați în birou ești mai nestânjenit. Nu-ți prea pasă că-ți surprind unele slăbiciuni, mai ales cum sunt și eu, om bătrân. În vreme ce de o femeie te sfiești mereu, și te temi să nu creadă nu știi ce despre tine.

— În al doilea rând, — continuă stagiarul, ca și când vorbele lui Negură i-ar fi trecut pe lângă ureche fără a le auzi — în al doilea rând e nemulțumit că nu s'a găsit cel puțin o româncă, dacă nu am putut afla bărbat. L-am liniștit aseară numai spunându-i că angajarea domnișoarei Covaci e provizorie. Eu aș regreta plecarea ei, nu cred că am mai pune mâna în grabă pe o dactilografă atât de bună. Cine știe, poate se va obicinui cu timpul și șeful cu ea.

Dar în ziua următoare avocatul lăsă să-i ducă masa de lucru în locuință, în camera vecină cu cancelaria. Evacuase de acolo câteva mobile mai mari, strâmtorându-le în celelalte două camere ale locuinței sale. Ușa ce-l despărțea acum de birou era capitonată, așa că nici țăcănitul mașinii de scris nu pătrundea prin ea.

Dactilografei îi păru firească schimbarea, și nu-i dădu nicio atențiune. Cei doi funcționari rămaseră însă, abătuți. Se schimbă o rânduală care ținea de-o serie de ani, și din care ei nu avură nimic de pierdut ci numai de câștigat. Il aveau pe avocat la îndemână pentru orice consultare. Prezența lui, și mai ales solida pildă de muncă și de prețuire a timpului pe care le-o dădea zilnic le fură de mare ajutor. Ba și pentru limbuția lui Negură, care venea uneori la slujbă prea în voie bună, fu un bun corectiv prezența avocatului între ei.

Schimbarea de acum îi neliniști mai ales pentru că vedeau în ea hotărîrea categorică a șefului de-a nu admite o femeie, și mai ales o străină în postul de dactilografă.

De aceea amândoi începură să caute încă de a doua zi, cu toată stăruința, să afle un bărbat, sau cel puțin o dactilografă româncă.

Nu aflară încă niciun bărbat; în schimb găsiră o femeie mai în vârstă, româncă, cu practică de doi ani, și se mai liniștiră. Munca din birou se ușurase pentru amândoi de când veni și o a treia putere și nu ar fi dorit să mai rămână singuri. Vreme de-o săptămână se lucrase în birou, după întoarcerea șefului din Capitală, cu toată viteza. Erau acte urgente de redactat, — urmări ale

fucheerilor cu care Vasile Popovici se întoarse din drumul său. Măinile dactilografei zburau pe clape, la dictatul stagiariului, sau copiind conceptele avocatului. El nu dicta. Se obicinuisese să gândească scriind el însuși, și nu-și putea închipui cum ar gândi vorbind cu vocea tare, pentru a putea fi prinse cuvintele de dactilografă.

Din ceas în ceas Irma, cu o lucrare gata în mână, trecea prin ușa capitonată, pentru a lua semnătura avocatului după revizuirea textului. Ea intra și eșia cu mișcări slobode, liniștite, ca și când ar face lucrul acesta de o serie de ani.

La sfârșitul săptămânii stagiariul Ion Negru, după ce se sfătui cu Negură, intră la avocat să-i amintească situația dactilografei: fiind jumătatea lunii de provizorat, era nevoie să-i abzică serviciul pentru zi'ntâi a lunii.

Avocatul ridică ochii dintr'un dosar voluminos.

— Cum? Preaviz? Pentru ce?

— Știți că angajarea e provizorie. Vedem, eu și cu bătrânul, că nu vă convine, după cum, de altfel mi-ați și spus dela început. De, ce să facem! Atunci bărbat n'am aflat, nici româncă cu practică mai veche.

— Ați aflat vreun bărbat?

— Nu, nici acum. Dar putem afla o româncă, o văduvă, femeie mai în etate, cu oarecare practică.

— Hm! Știu eu! Imi place foarte mult cum lucrează fata asta, păcat că-i străină.

— Mă autorizați să vorbesc cu femeiea pe care am aflat-o? Cred că se mulțumește și cu două mii cinci sute. În cazul acesta, încă azi trebuie să anunț pe domnișoara Covaci că dela zi'ntâi e liberă.

— Azi? Pentru ce chiar azi?

— E jumătatea lunii, termenul legal de preaviz.

Urmă o tăcere îngândurată.

— Să mai așteptăm, hotărî în sfârșit avocatul. Nu ne alungă nime dela spate.

— Nu, dar atunci nu mai putem cere să plece la zi'ntâi.

— Vom vedea ce va mai fi.

— Așa dar să nu vorbesc cu femeiea pe care am aflat-o?

— Deocamdată nu. O să ne mai gândim, să mai chibzuim. Nu-i sfârșitul zilelor. Iar fata asta lucrează foarte bine,

Stagiarul eși triumfător dela șef. Il invită pe Negură la un țap de bere. Dar pensionarul își bău drojdia lui, în loc de bere.

— Cred că o să mânem cu fata, zise Ion Negru, povestindu-i convorbirea lui cu avocatul.

— E bună, muncitoare, nu mai încape vorbă. Dar eu însă eram mai bucuros dacă se afla un bărbat. E totuși greu ca un om bătrân ca mine, care miros mereu a băutură și a tutun prost, să stau mereu cu o fată tânără în birou.

— Hm! Se vede că tot mai ești încă o leacă de cavalier, domnule Negură. Nu vrei să fii văzut mereu, cu armura ruginită, de către o dulcinee.

— De, pentru dumneata e altceva. Cred că d-tale îți convine chiar pentrucă e o fată tânără. În locul d-tale, parcă nu m'aș putea opri să-i fac o leacă de curte. E frumușică, numai pieptul îi împunge prea obraznic prin bluză.

— Ai văzut așa ceva d-ta? zise stagiarul.

— Am văzut, și dacă rămâne, vom mai vedea. Pentru mine nu mai reprezintă nicio primejdie. Dar pentru d-ta ea rămâne permanentă. Să știi dela mine că nicio intimitate nu-i mai primejdioasă decât aceea ce se stabilește într'un birou între doi oameni tineri.

— Ei, parcă nu mi-ar părea rău de o asemenea primejdie! zise stagiarul, închinând paharul.

ION AGĂRBICEANU

A M U R G

Nu mai clipi să nu sfârâmi tăcerea ;
Un înger ne privește pe-amândoi,
Și 'nmărmurită, strânsă, încăperea
Mai mică se va face pentru noi.

Precum un alb și 'nsingurat lăstun,
Curând și timpul va sbura spre moarte ;
Las' să citesc amurgu-acesta bun,
Deschis în ochii tăi, ca și o carte.

C Â N T E C

Visele-mi sângeră visul, —
Singur să-l apăr nu pot,
— Unde găsi-voi deschisul
Vad, să trec moartea înnot?
Câte întoarceri, și câte
Sterpe răscruci să aștept?
Orele strâmbe, urîte,
Golul mi-l suie în piept...
...Vântu 'ncrețit ca o apă,
Chipul culcându-mi-l, stins, —
Alții vor ști să înceapă
Cântecul acesta învins.

IDILĂ

Il viendra un soir...

Henri de Régnier.

Și va veni o seară asemeni altor seri,
 Cu-acelaș ceas de suflet, târziu, ca altădată,
 Când strânși sub lampa mică, o voce așteptată
 Ne va chema în taină, de dincol' de tăceri.
 Va fi ca și un zâmbet mirarea oglindită
 Pe chipurile noastre, că suntem la sfârșit;
 Dela fereastra vremii, din cadră, obosit
 Ne va privi trecutul și viața netrăită.
 Iți amintești logodna? Ci albul liliac
 Adus precum un înțger ca visul să se 'ntâmple
 A înflorit și-acuma dar, ți-a rămas la tâmple
 Să ne găsească somnul apropiați de veac.
 Iar ne-a strigat tăcerea... Dă-mi brațul... Dece tremuri?
 Pot merge mult cu tine... Nu vezi ce moale drum
 Ne 'ntâmpină din ceață! Nu mă zărești?... Sunt fum?...
 ...Iubita mea, zâmbește-mi duios, ca'n alte vremuri...

I M N

Ție, deșteptarea mea,
 Ceas înalt de dimineață,
 Reîntoarcere la cer
 Poruncită de viață!
 Fiecare pas e cânt,
 Fiecare vorbă strajă,
 Când prin sânge vremea 'n larg
 Bate 'n unde ca pe-o plajă.
 Gândul nu mai are răni, —
 Somnul le-a 'nvelit cu noapte, —
 Și 'n tăcerile din dor
 Întrebările sunt șoapte.
 Slavă ție, Inceput,
 Anotimp al învierii,
 Căpătâi pe care-mi culc
 Toată desnădejdea serii.

RENAȘTERE

Atât adânc în suflet grămădit?
— Cobori străin pe trepte fără fund,
Isvoare tari din golul nezidit,
Se trag în păclă și de pași se-ascund.
Te lași în urmă dar gonești mereu
Mai străveziu și mai necunoscut?
Văsduhu-i aspru, scoborâșul greu,
Lumina fierbe... Ești la început?
Nu-i niciun țărm și nici măcar un dâmb;
Hotarul e în tine împlântat;
Un ochi din neguri te privește strâmb;
Aducerea aminte-a înoptat.
Ești undă, piatră, clipă și destin?
In tine elementele se strâng!
Dece-ai fugit de-al soarelui venin?
Nu simți că toate după dânsul plâng?
Atât adânc în suflet grămădit,
Te 'nvață să renaști când l-ai trăit.

PETRU MANOLIU

DE CE N'AU CUCERIT TURCII ȚĂRILE ROMÂNE

Cucerire sau vasalitate? Când cucerirea otomană s'a întins în Europa ca o mare care acoperă pământurile, la Dunăre a întâlnit pe Români. Cea dintâi luptă mare între Români și Turci pe pământ românesc a fost la Rovine în 1394 și Mircea a înfrânt cu oamenii lui, boieri și țărani, oștile Răsăritului ale sultanului Baiazid. Cu câteva decenii înainte detașamente românești luptaseră dincolo de Dunăre alături de Slavi împotriva năvălitorilor asiatici. Lupta Românilor cu Turcii începută de marele Mircea, care este astfel cel dintâi cavaler român al creștinătății, a ținut cu întreruperi veacuri întregi. A fost întâi un veac în care s'a încercat oprirea valului turcesc; după Mircea a luptat Ioan Corvin cu puterile Ardealului, având oastea lui ardelenescă și nu oastea regatului unguresc și apoi în Moldova Ștefan cel Mare, o jumătate de veac. Fiecare din cele trei provincii românești și-a dat pe rând contribuția la acest « război de o sută de ani ». Când Ștefan a închis ochii, această fază a luptei se terminase: Românii se fac vasali ai Sultanului, plătesc un tribut anual, mai târziu domnii se duc să ceară investitura la picioarele tronului padișahului.

Despre proporțiile sacrificiului românesc pentru creștinătate mărturisește un istoric italian în serviciul regelui Ungariei: « războiul cu Turcii a provocat așa de mare pustiire acestei țări (Țara Românească), încât abia mai rămân oameni, care să cultive ogoarele »¹⁾,

---

¹⁾ A. Bonfinius, *Historia Panonica*, Colonia, 1690, p. 331. Se știe că acest istoric a fost secretarul lui Matias Corvin. Pasajul citat privește luptele lui Vlad Dracul (1436—1446) cu Turcii.

Dar acum urmează faza a doua ; deși împărăția Turcului trecuse peste țările române și Ungaria fusese făcută pašalâc, iar Semiluna se ivise sub zidurile Vienei, totuși Românii se scoală mereu în lupta pentru creștinătate și pentru libertatea lor. Boierii ridică voevozi de răscoală, e vremea marilor răzmerițe, adesea fără nădejde: cu Radu Vodă dela Afumați, Ioan Vodă cel Cumplit și mai ales cu Mihai Vodă cel Viteaz. După epoca de rezistență urmează acum epoca răscoalelor. De câte ori vecinii cei mari ai Românilor: împăratul dela Viena și craiul din Cracovia, vor să pornească război împotriva Turcilor, găesc viteji gata de luptă între Români; o nădejde de libertate cât de mică și vâlvătaia care se credea stinsă, prinde a se ridica din nou. Ultimii domni români răsculați împotriva Turcilor au fost Ștefan Vodă Petriceicu în Moldova, Constantin Vodă Șerban în Țara Românească cu Gheorghe II Rakoczi, principele ungar al Ardealului care a luptat cu mijloace românești, toți în a doua jumătate a veacului al XVII-lea.

Ce a însemnat această luptă pentru Europa, se știe. Românii au întârziat înaintarea otomană asupra centrului continentului și această întârziere n'a însemnat numai, cum s'a spus de către istoricii noștri, o slăbire a puterii ofensive turcești uzate prin împotrivirea dela Dunăre. Ea a dat timp Europei apusene să primească lupta într'o fază mult mai favorabilă pentru ea, cu alte arme și altă organizație militară. Organizația militară feudală, care dănuia în Europa până la sfârșitul veacului al XV-lea, ar fi fost incapabilă să reziste năvălirii turcești. Oștile de cavalerie grea în zale și de arbaletieri nu erau pe măsura infanteriei ienicerilor și a cavaleriei ușoare a achingiiilor; lucrul s'a vădit în marea ciocnire dintre floarea cavaleriei apusene și Turci la Nicopole (1396) ca și în lupta dela Mohaci (1526), când a piefit în mlaștini oastea feudală a Ungariei cu regele ei ¹⁾. În schimb, oastea de țărani și boieri,

---

¹⁾ Episcopul Paulo Giovio scria împăratului Carol Quintul în legătură cu lupta dela Mohaci: « Turcii sunt mai buni soldați decât ai noștri din trei motive: Intâi din pricina disciplinei, care este rară la noi, al doilea pentru că ei se aruncă în luptă cu convingere nebunească spre moarte sigură, căci cred că fiecare are scris în frunte, cum și când trebuie să moară și al treilea pentru că Turcii trăiesc fără pâine și fără vin și adesea le ajunge orez și apă » (Citat de Gerhard Geissler, *Europäische Dokumente aus fünf Jahrhunderten*, Leipzig, 1939, p. 84).

legată de codri și pasurile munților românești era în stare, nu să distrugă puterea otomană, dar să întârzie înaintarea ei. Când înaintarea turcească a fost în stare să-și îndrepte grosul forțelor asupra Europei centrale (primul asediu al Vienei, la 1529), ea nu s'a mai ciocnit cu oastea feudală a nobililor, ci cu oștile cu arme de foc, puști și tunuri, ale regilor. Aceste oști moderne — suntem în epoca mercenarilor specializați în arta războiului — erau acum superioare ca tehnică și armament celor turcești; înaintarea Semilunei a fost întâi oprită, apoi, pe măsură ce armamentul se perfecționa, puterea otomană a început să dea înapoi.

Așa dar, întârzierea provocată de rezistența românească n'a însemnat numai o luptă de uzură a forțelor turcești, ea a fost hotărâtoare pentru istoria Europei: a îngăduit transformarea armatelor europene în vederea înfrângerii năvălitorilor.

Este rolul de istorie universală jucat de Români, rol de avangardă de sacrificiu care acoperă gruparea forțelor oștirilor. Totuși, cum se știe și cum era firesc, în fața uriașelor forțe militare otomane, cele mai importante ale Europei de atunci, apărarea locală românească a fost răzbită în cele din urmă. Nu atât bătăliile în câmp deschis erau hotărâtoare în războaiele din Evul Mediu pentru supunerea unei țări sau provincii, cât stăpânirea cetăților care fixau durabil pe învingător pe pământul cucerit. Lupta Țării Românești și a Moldovei cu Turcii s'a încheiat în dauna noastră atunci când cununa de cetăți ce înconjură, câte una deosebită, fiecare din cele două state, a fost ruptă. Turcii ocupând Giurgiul, Brăila și Turnu-Măgurele, linia de apărare a Țării Românești dela Sud a fost străpunsă și independența militară a Statului muntean a ajuns la termen. După aceea, Chilia, Cetatea Albă și Tighina au căzut și ele și așa s'au dărâmat zidurile Moldovei. Căderea cetăților a fost elementul decisiv pentru apunerea independenței principatelor române. În această privință Ardealul a urmat aceeași soartă. Căderea Oradiei Mari în mâinile Turcilor a însemnat frângerea rezistenței lui Gheorghe II Rakoczi împotriva oștilor trimise de vizirul Ahmed Kiupruli.

După căderea cetăților, care asigurau Otomanilor controlul asupra teritoriului neîntărit al țării, ei ar fi putut s'o cucerească, să transforme Țara Românească, Moldova și Ardealul în pašalăcuri. După o sută de ani de rezistență a primei faze de lupte și mai ales

după experiența tristă a marilor svârcoliri neizbutite din perioada a doua, trebuie să recunoaștem că, dacă Turcii ar fi voit, ar fi putut pune un pașă la Suceava și la Târgoviște, în locul palizilor domnitori care cumpărau domnia pe bani dela dânsii. În Bulgaria, în ultimii ani ai veacului al XIV-lea, în vremea domniei la noi a lui Mircea cel Bătrân, au căzut cetățile Târnovei, Nicopole și Vidin și urmarea imediată a fost încorporarea țării ca parte integrantă a Imperiului Otoman. În Serbia, vestita luptă dela Cosovo sau Câmpia Mierlei (1389) nu a fost decisivă, așa cum au spus mulți istorici, căci țara și-a păstrat autonomia sub fiul craiului Lazăr. Dar când au căzut cetățile dela Golubaț și Semendria, atunci Serbia a fost transformată în pașalâc turcesc (1459). Nici lupta dela Mohaci n'a fost decisivă pentru căderea Ungariei sub Turci, cum se crede în deobște, dar cuprinderea cetății Budei, care domină de pe înălțimi valea Dunării (1540) a adus automat trecerea țării mungaților trufași sub călcâiul turcesc. De ce nu s'a întâmplat același lucru cu principatele române după căderea Giurgiului, a Brăilei și a Cetății Albe? Cum se face că noi Românii avem dreptul să afirmăm cu mândrie că niciodată în decursul veacurilor nu ne-am pierdut autonomia politică, am trăit sub domnii noștri cu cârmuire românească pe când vecinii noștri, Unguri, Bulgari și Sârbi, au fost robii pa-dișahului și țara lor a fost proprietatea lui?

Intrebarea aceasta este esențială pentru istoria noastră. Să nu ne înșelăm, spunând că în definitiv nu este mare deosebire între un domn fanariot care storcea țara și un pașă turc. Este o foarte mare deosebire, căci țara cuprinsă de Turci devenea efectiv proprietatea lor, moșiile erau transformate în *timare* (fiefuri militare turcești), altele în *ciflicuri* de șerbi ai unui bei sau spahiu. Cucerirea otomană însemna împărțirea întregului pământ coloniștilor militari turci; toată populația cădea în șerbie și dispărea nu numai întreaga boierime de proprietari de pământ, dar și moșnenii și răzeșii, mândri că se pot numi și ei stăpâni pe un petec de pământ din țară. Tot neamul devine un neam de robi. Noi Românii n'am fost robii Turcilor, pământul nostru a rămas al nostru. Niciodată Turcii n'au avut voie să se așeze în satele noastre ca proprietari și nici în clipele de supremă umilință ale veacului al XVIII-lea, niciodată nu s'a ridicat un mecet în țara noastră. Poporul bulgar, ca și cel sârbesc au fost frânte în organismul lor național, au pierdut

clasa boierească militară, ca și cea a micilor cultivatori proprietari (afară de satele militare, din care veneau și seimenii, oșteni mercenari ai domnilor noștri din veacul al XVII-lea), precum și clasa târgoveților. Intreaga națiune a fost redusă la o singură clasă socială a țăranilor supuși. La Greci s'a păstrat o nobileme în jurul patriarhiei ortodoxe dela Fanar, dar fără legătură cu stăpânirea pământului, precum și o clasă de negustori. Ungurii și-au păstrat o nobileme numai în Ardeal, pentrucă această țară n'a fost transformată în pašalâc și pământul Ardealului lucrat de țăranii români fusese împărțit proprietarilor nobili unguri în epoca ce a urmat după cucerirea acestei țări. Cucerirea turcească însemna deci urmări adânci asupra structurii sociale, o împutănire a organismului național, ceea ce la noi nu s'a întâmplat.

Se vede ușor de aci importanța problemei pusă mai sus: De ce n'au fost cucerite de Turci Țara Românească, Moldova și Transilvania, de ce n'au fost încorporate Imperiului Otoman, după chipul Serbiei, Bulgariei, Greciei și Ungariei? De ce s'au mulțumit Turcii cu câteva puncte de sprijin întărite, așa numitele raiale, și n'au cucerit țara întreagă și de câte ori oștile turcești au cuprins-o, tot de atâtea ori s'au retras?

Ca de obicei, când e vorba de probleme istorice, care în timp se întind pe o perioadă de mai multe veacuri, sunt mai multe cauze care concurg spre același rezultat. Istoricul care urmărește explicarea fenomenelor trecutului, nu trebuie niciodată să se oprească la o singură pricină a lor, dată fiind complexitatea vieții sociale, economice și politice. Vom examina pe rând explicațiile ce reies din cunoașterea liniilor mari ale istoriei și ale situației geografice a poporului român.

Exploatarea grânarului împărăției. Intinsele stăpâniri ale Imperiului Otoman în Europa, Asia și Africa erau în mare parte țări muntoase sau cu mari întinderi pustii. Numai Egiptul, țară de mult islamizată și de limbă arabă, cucerit de sultanul Selim în veacul al XVI-lea, era un adevărat grâнар. Dar cu această excepție, am putea caracteriza Imperiul Otoman ca fiind compus din țări relativ sărace. Abia în câmpia Dunării au aflat Turcii regiuni bune de agricultură, cu câmpii mănoase, care puteau hrăni mulțimile împărăției. În schimb, Țara Românească și Moldova cu cultura grâului, care cuprindea șesurile și dealurile, cu uriașele turme de

vite și herghelii de cai, vestite pe vremuri în toată Europa, până în Silezia și Boemia, cu marea cultură de albine în prisăci, care furnizau mierea, aliment esențial în Evul Mediu, când nu exista încă zahărul, și ceara, singurul material pentru lămpă, era într'un contrast izbitor cu regiunile mai sărace de dincolo de Dunăre. Încă din Antichitate, coloniile grecești dela Marea Neagră, Tyras, Histria, Tomis, Callatis, fuseseră așezate în acele părți în calitate de emporii de comerț, care mijloceau aducerea grânelor și peștelui sărat pentru îndestularea ținuturilor sărace din Grecia. Același rol l-au jucat apoi în Evul Mediu coloniile genoveze dela Chilia și Cetatea Albă, prin care negustorii aduceau mărfurile din interior, le încărcau pe corăbiile înalte cu pânze și le duceau în Orient, în Italia și mai departe chiar. Așa dar, întotdeauna, ca o funcție istorică, țările române așezate în regiunile mănoase dela Nordul Dunării de jos au fost grânarul din care-și trăgeau subzistența țările sudice mai sărace, Grecia, Bizanțul și altele. Așa a fost și în timpul suzeranității otomane; principatele române au devenit « grânarul împărăției », termen uzitat în veacul al XVIII-lea, dar care se potrivea și pentru vremile mai vechi. Dela o vreme hrana capitalei Imperiului Otoman și a oștirilor europene ale sultanului era întemeiată pe transporturile regulate de grâne, vite (afară de porci, bine înțeles) și ceară împărătească, aduse din Țara Românească și Moldova și mai puțin din Ardeal. Într'un studiu intitulat: *L'approvisionnement de Constantinople*, d. G. Brătianu a arătat sistemul de aprovizionare al capitalei Imperiului Bizantin, devenită mai târziu capitala Turcilor și rolul hotărîtor pe care l-au jucat principatele române în acest sistem ¹⁾.

Se poate deci spune că din punct de vedere economic stăpânirea principatelor române era esențială pentru Turci. În această lumină problema pusă de noi mai sus se pune acum în acest chip: De ce n'au exploatat Turcii aceste bogății direct, am zice *în regie*, ci le-au lăsat în seama administrației economice locale a domnilor și boierilor români?

Aci atingem o chestiune esențială din istoria Imperiului Otoman. Cucerirea și stăpânirea ținuturilor dobândite de Turci au fost făcute

¹⁾ G. Brătianu, *Études sur l'approvisionnement de Constantinople*, în volumul, *Études byzantines d'histoire économique et sociale*, Paris, 1938, p. 127 și urm. și în special, pp. 171—177.

până la extincția completă a bogățiilor; a fost o exploatare, nu o fructificare. Turcii n'au avut niciodată calități de coloniști și de organizatori în domeniul economic. Ei nu îmbogățeau provinciile cucerite prin introducerea unei tehnice superioare, cum făcuseră de pildă Romanii în provinciile lor, ci secătuiau bogățiile, fără a crea izvoare noi de bunuri. Cucerirea turcească a fost pur militară și după secătuirea unei regiuni, ea se arunca asupra alteia învecinate. Propășirea Imperiului se baza numai pe cuceriri noi, pe mărfuri, averi și biruri ce urmau să treacă prin cucerire în visteria Împărăției. Puterea sultanilor a stat în puțința de a coloniza ostași pe pământul cucerit, ca moșieri ce trăiau de pe urma creștinilor. « Timarele », fiefurile militare otomane, n'au fost ca în Apus cauza unei anarhii feudale, căci sultanii în epoca de creștere a Imperiului aveau mereu la dispoziție pământuri noi de exploatat și prin aceasta țineau în frâu pe privilegiați, creând noi cete de credincioși, când recunoștința celor vechi începea să se răcească.

Dar când epoca cuceririlor a încetat, Turcii n'au putut să se menție ca mare putere pe temeiul stăpânirilor celor vechi, care fuseseră exploatare sălbatec și ruina economică a Turciei a precedat prăbușirea ei politică. Aceasta este cauza principală (este și o cauză rasială, amestecul de rase și decăderea vechei rase de luptători asiatici) a căderii Imperiului Otoman. În această privință căderea lui se poate asemăna cu aceea a Imperiului Spaniol, care a fost tot un imperiu de rea organizație economică a cuceririlor care n'au fost fructificate.

Ruina economică a Imperiului Otoman n'a dus la imediată lui desmembrare, căci teritoriile lui serveau popoarelor cu dezvoltare mare economică din Europa ca debușeu al mărfurilor lor, și ele au devenit din această cauză apărătoarele integrității lui. Aceasta este explicația faptului că Anglia în special, dar și Franța s'au făcut apărătoarele Turciei în veacul al XIX-lea; ele apărau un teritoriu pe care stăpânii nu știau să-l chivernisească și de aceea urma să fie exploatat economic de « Apuseni ». În această privință marele Montesquieu face o observație foarte subtilă în celebrele sale « *Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence* ». Să se noteze că această carte a apărut în 1734, înainte de războaiele ruso-turce ale Ecaterinei II, care au arătat definitivă decădere a Turcilor. În capitolul XXIII

Montesquieu scrie: «L'empire des Turcs est à présent à peu-près dans le même degré de faiblesse où était autrefois celui des Grecs; mais il subsistea longtemps. Car si quelque prince que ce fût mettait cet empire en péril, en poursuivant ses conquêtes, les trois puissances commerçantes de l'Europe¹⁾ connaissent trop leurs affaires, pour n'en pas prendre la défense sur le champ. C'est leur félicité que Dieu eut permis qu'il soit dans le monde des nations propres à posséder inutilement un grand empire».

În comparație cu nepriceperea și exploatarea sălbatecă turcească — e destul să spunem că pădurile Peninsulei Balcanice au fost tăiate și nu au fost replantate, că nu s'au înființat culturi noi și bogățiile miniere au fost lăsate în părăsire — organizarea economică a principatelor române sub egida domnilor și a boierilor a fost cuminte și fructuoasă. Românii au fost și sunt un neam de agricultori muncitori, nu de cuceritori; erau specialiști în agricultură și creșterea vitelor, profesiune pe care o aveau în sânge. Domnii români au fructificat cu înțelepciune bogățiile țării, operă esențială în istoria noastră, care le este prea rar recunoscută.

Domnii Moldovei au făcut din veacul al XIV-lea până în al XVI-lea o uriașe operă de colonizare a pământurilor pustii dintre Prut și Nistru cu răzeși și curteni, fructificând aceste moșii ale țării. Mircea cel Bătrân a deschis cu meșteri sași minele de aramă dela Baia de Aramă, Ștefan cel Mare a adus în Moldova vița de Tokai și a înființat vestitele vii dela Cotnari. În Muntenia, domnii aveau livezi de nuci, pescării organizate la Dunăre, herghelii de cai în anume locuri alese și potrivite ale țării. Prin tratatele de comerț cu vămi anume întocmite domnii noștri atrăgeau în țară pe negustorii din Liov, Brașov, Sibiu. Monetele de argint bătute de domnii români și moneda mărunță pentru schimbul uzual au ridicat viața economică a țării. Nu s'a arătat în chip complet marea merit al domnilor, boierilor și răzeșilor români în construirea economică a țărilor noastre. Domnii au fost mari gospodari în sensul actual al cuvântului, în contrast vădit cu exploatarea nepricepută a Turcilor.

Sultanii otomani și mai marii împărăției știau acest lucru. Ei știau că trimitând un pașă în scaunul Țării Românești și al

¹⁾ Se înțelege: Anglia, Franța și Olanda.

Moldovei, demnitarii otomani corupți și necinstiți ar trage asupra lor toate foloasele, ar risipi bogățiile, storcând vlaga populației și a pământului. Intemeiați pe trupele lor locale, pașalele devin, mai ales în secolul al XVIII-lea, seniori locali aproape independenți, cu legături politice și economice tot mai slabe cu centrul împărăției. Era în interesul împărăției ca grâнарul ei, fără de care ar fi murit de foame oștirea și capitala, să fie bine gospodărit și gospodăria bună o asigura numai administrația românească. Credem deci că aceasta e una din cauzele, poate cea mai însemnată, pentru care Turcii n'au cucerit principatele române și nu le-au înglobat la împărăția lor.

După ce armele românești au apărât timp de mai bine de un veac neatârnrarea țării, buna gospodărie românească, priceperea în cele economice, a ferit la rândul ei țara de cōtropirea străină.

Românii și drumul ofensivei otomane. Ștefan cel Mare scria dogelui Veneției și papei, cerând ajutor împotriva păgânilor: «Nu vreau să mai spun cât de folositoare este pentru treburile creștinești această țărișoară a mea; socot că este de prisos, fiindcă lucrul e prea vădit că ea este seraiul (cetatea) Țării Ungurești și al Poloniei și este straja acestor două crăii. Afară de asta, fiindcă Turcul s'a împiedicat de mine, mulți creștini au rămas în liniște». Pe aci urma să treacă năvălirea otomană, credea Ștefan și dacă zidul românesc se prăbușea, primejdia cuceririi asiatice atingea țările catolice din centrul continentului și apoi cele din Apus. Civilizația creștină în întregime sta să piară, vechile centre de cultură, regatele și imperiile urmau să se prăbușească sub noua năvălire a barbarilor.

Și totuși nu prin Moldova, nu prin Țara Românească au trecut Turcii când au cucerit Ungaria. Lupta cea mare în care a pierit regele Ludovic II și toată nobilimea, s'a dat la Mohaci (1526) pe Dunărea centrală, oștile turcești veneau dela Belgrad, cetate cucerită cu cinci ani înainte de sultanul Soliman Magnificul. Și mai târziu, când a căzut Buda și când în două rânduri a fost atacată Viena (1529 și 1683), tot pe același drum mare ale armatelor, Constantinopol-Adrianopol-Belgrad și Dunărea Mijlocie, au trecut Otomanii spre Europa Centrală. Drumul militar dela Bizanț prin Adrianopol, Filipol, Sofia, Niș, Belgrad a fost încă din antichitate principala arteră de comunicație a Peninsulei Balcanice,

folosită pe rând de Romani, de Bizantini, de cruciași și la urmă de Turci¹⁾. Era un drum pietruit de Romani, care străbătea peninsula de-a-curmezișul și putea fi continuat pe apă cu corăbiile pe Dunăre sau pe uscat pe marginile lui, spre Buda, Viena și Germania, drum militar și în același timp drum comercial. Era singurul drum deschis și potrivit pentru pătrunderea din Peninsula Balcanică spre centrul continentului, adică în direcția Nord-Vest. Direcția ofensivei otomane spre Europa centrală nu putea fi decât aceasta; singura breșă deschisă în această direcție este câmpia Ungariei. Conștient sau nu, sultanii turci tindeau să cucerească una după alta provinciile în direcția Europei Mijlocii. Abia în secolul al XVII-lea au fost expediții turcești de cucerire și spre Polonia, care s'au oprit însă în Podolia și la Camenița. Polonia nu era pe linia principală a cuceririi otomane, ci pe o linie secundară și de aceea acum câțiva ani istoricul O. Górka, spre marele scandal al opiniei publice, spunea că se înșeală cei ce socot această țară ca un zid al creștinătății în trecut, căci valorile năvălirii păgâne nu împotriva ei se îndreptau²⁾. Principatele române erau totuși, cum spune Ștefan Vodă, poartă pentru Ungaria și Polonia, dar spre Polonia nu se îndreptau Turcii, iar pentru Ungaria nu erau poarta principală, ci numai o poartă secundară. E destul ca cineva să privească harta, spre a se convinge de acest adevăr. Ca o armată turcească să poată ataca Ungaria prin această « poartă » trebuia să treacă Balcanii prin pasurile strâmte dela Răsărit, apoi obstacolul Dunării, de aci Carpații și la urmă Munții Apuseni, adică pe o cale lungă și întoarsă, tăiată de piedici naturale aproape de netrecut, fără căi de pătrundere. E drept că incursiuni turcești au fost făcute și pe această cale (lupta dela Câmpul Pâinii lângă Orăștie, 1479), dar niciodată n'a trecut pe aci o mare oaste de cucerire sub conducerea sultanului împotriva Ungariei sau a Austriei. Atât Mohamed II la Șabaș și Belgrad, Soliman la Mohaci și Buda, Sinan pașa la Kerezstesz, Kara Mustafa la Viena, au ales cu toții calea deschisă pe la Belgrad și nu cea prin principate.

¹⁾ C. Jireček, *Die Heerstrasse aus Belgrad nach Konstantinopel und die Balkanpässe*, Praga, 1877.

²⁾ O. Górka, *Realitatea istorică și rațiunea situației Poloniei în Sud-Est* (în limba polonă), Varșovia, 1939 (« Polonia n'a fost un zid al creștinătății », p. 14).

Așa dar, *principalele române nu se aflau pe direcția principală a cuceririi turcești, ele ocupau o poziție lăturalnică față de această linie*. Ocuparea lor integrală de către Turci nu era deci necesară din punct de vedere strategic.

Trebuie să mai ținem seamă încă de un fapt geografic hotărâtor pentru istoria noastră. Dunărea dela Viena la Belgrad este o cale de comerț și o cale militară. Dar același fluviu dela Belgrad spre vărsarea sa în Marea Neagră sau invers dela vărsare în sus spre centrul Europei, nu mai constituia o cale de legătură și de pătrundere. Drumul pe apă era tăiat de obstacolul Porților de Fier. Stâncile dese și așezate neregulat în albia Dunării, «la iuțeli», cum se zicea în vechime, făceau imposibilă trecerea corăbiilor cu pânze sau cu vâsle, chiar a celor mai mici. Până târziu în vremea regelui Carol I, când s'a săpat cu dinamita canalul dela Porțile de Fier și s'a deschis comunicația pe apă între România și Europa Centrală, a existat acest obstacol de netrecut. Prezența lui a avut urmări hotărâtoare pentru istoria noastră, el a împiedicat legăturile comerciale ale principatelor române cu Viena, cu Germania și prin aceasta și legăturile și influențele culturale. O mare parte din istoria noastră se luminează, dacă înțelegem că, deși așezați pe malul celei mai importante artere de comunicație fluvială a Europei, nu ne-am putut folosi de ea din cauza unor mici stânci ce se află în albia fluviului, la Porțile de Fier. Importanța acestui obstacol în istorie a fost bine arătată de istoricul englez Gordon East ¹⁾. Corăbiile încărcate cu mărfuri ce veneau dela Viena și dela Buda, trebuiau descărcate la Belgrad și mărfurile urmau să ia calea uscatului, spre Sofia și Constantinopol, iar principatele române rămăneau alături de drum.

În cadrul problemei ce ne interesează și acest fapt al obstacolului Porților de Fier are însemnătatea sa. Flota otomană ar fi putut veni pe Marea Neagră și pe Dunăre spre Europa Centrală, dacă nu era drumul tăiat la Porțile de Fier. Drumul pe valea Dunării nu era deschis din direcția Țării Românești.

Turcii nu aveau deci nevoie de principalele române ca punct de sprijin pentru ofensivele lor spre Europa. Se puteau mulțumi

---

¹⁾ Gordon East, *Géographie historique de l'Europe*, I, Paris, 1939, pp. 324—325 și 333—336.

cu câteva garnizoane în puncte întărite, la Chilia, Cetatea Albă, Tighina, Brăila, Giurgiu, Turnu-Măgurele, dar nu de acolo urmau să pornească taberile mari și nu acolo erau centrele de concentrare ale oștirii otomane. Țările române erau o regiune alături de drumul năvălirei, nu în calea ei. Aceasta este concluzia istoricii și a geografiei.

Bine înțeles, latura din spre Dunăre a drumului de cuceriri trebuia asigurată. Principatele române trebuiau supuse, deși nu era necesar să fie cucerite. Nu am pierdut nimic prin această concluzie din gloria istorică a luptei noastre seculare contra păgânilor.

Nu s'ar putea obiecta că prin concluzia noastră a doua se întunecă rolul nostru de apărători ai Europei. Cine cunoaște istoria noastră chiar numai în linii generale, știe că existența unor principate autonome la Dunărea de jos constituie un *capital creștin*, prin atragerea oștilor turcești în această parte, prin necesitatea ce se pune pentru Turci a-și asigura laturile drumului de cucerire. Am arătat la începutul acestui articol prețul plătit de România pentru această întârziere, după mărturia lui Bonfinius și ce valoare are această întârziere pentru aranjarea apărării Europei: tocmai timpul necesar pentru trecere dela armata feudală la cea cu arme de foc. Astfel grație României a putut fi pregătită această apărare dar poziția noastră geografică ca și economia cuminte a domnilor noștri, ne-au ferit de soarta stăpânirii streine.

P. P. PANAITESCU

ELEGIE PENTRU ZIUA DE-ATUNCI

Intr'o zi jocul acesta nu va mai fi!
Muzica timpului care se despletește
așa de lină acum
va fi turburată și mult mai departe
ca sângele izvoarelor moarte.

Intr'o zi, poate pe la amiază
tata va fi mai subțire decât o rază!

Imi vor trece peste tâmpile
singurătățile cele de-apoi
când am să plec fără să-mi iau rămas bun dela voi.

Nu aș vrea să vă supăr nici atât
dar singur va fi așa de urît!

Am să plec pentru multă vreme
și am să mă schimb.
— O, cât aș vrea să trec flacăra tristă prin timp
să-mi ard singur chipul, ca fumul;
să treacă prin mine, legănându-mă drumul.
Cât aș vrea să fiu acelaș
cu voi, tată, tovarăș!
Nu cu stelele și zăpezile
sufletul meu — roua ce sărută livezile
nu-i vreau copii
voi îmi sunteți comorile
nu florile
nici veșnicii!

Intr'o zi de primăvară
sau de toamnă
jocul acesta nu va mai fi.

Eu care iubesc flacăra, atunci am să fiu
 fumul tors pe coline, sus, străveziu,
 mă vor lua în aripi păsările migratoare
 și nu le voi frânge sborul înalt
 — Pentru ele voi fi o petală de soare
 scuturată din tărâmul cellalt.

Nu vă întristați dacă mă gândesc la această zi;
 de toate luminile mă voi desfrunzi
 dincolo de viață, afară
 tată, într'o zi ca mierea ușoară.

Nu va putea fi altfel.
 Sunt om cu stea de veghe pe creștet
 coiful de aur, într'o zi este veșted.
 Lăsăm toate în urmă
 iubirea și dorul
 — Le dăm cu piciorul!
 O, nu sunt gata
 nu pleacă așa repede tata.
 Nu e grabă
 pentru neagra podoabă.
 Ne mai putem bucura împreună
 de aceste arhipelaguri nocturne
 care ne-adună
 ca niște urne!
 Am vrut, numai să știți
 că într'o zi altfel la mine o să vă gândiți
 când veți șterge cărțile mele de praf
 — ca la un seraf!...
 Acum stau îngândurat
 — De ce, Doamne, m'am însurat?
 Și toate îmi răspund:
 Trebuia
 pentru cine ai fi fost floare sau stea?

Ninge.
 Cad pe mâini o mulțime
 de lacrimi din înălțime.
 Și ei sunt o lacrimă!

Tot așa de sfios ca zăpada
 va cădea într'o zi pe mâinile voastre și tata.

INELUL

Viață, inelul meu de veșnicie
cuprins în tine sunt ca'ntr'un potir
și sângele mi-e vin de cununie
din care-și sorb senina sihăstrie
anii pierduți — martir lângă martir.

Te am curaj, noroc, destin-podoabe
ce-mi prețuesc mai mult decât un vis
viața mea, cules de somn în boabe
ce-aprind ciorchinii zodiilor slabe
în anotimpul trupului deschis.

Viață — inelul meu crescut în soare
pe mâini ca un neprihănit prinos
te port prin mari blesteme — estuare
ce-mi vor mireasma trupului când moare
sufletul clar de iezer mătășos.

A M U R G

Imi tremură genele — e visul aproape
dar sunt la margini de paradis
ancorat în tristele ape
și țărmașul e rai pururi închis.

Somnul ca unda rece m'adună
unde, nu spune.
Tresar tăceri. Pe-a timpului dună
inima-luceafăr tânăr — apune.

P A T H O S

Ai înflorit grădini, iubito 'n mine
pândesc lumini când treci să le culeg
dar niciodată gândurile pline
nu-mi dau aroma visului întreg.

Iți vreau, iubito, zâmbetul și geana
și glasul tău în mine scuturat
ca floarea unui vers când plânge peana
sub tâmpla unui cer cutremurat.

ION POTOPIN

G. DEM. TEODORESCU

Curioasă mai e soarta postumă a culegătorilor de literatură populară! Mă uit la numele celor patru, care au alcătuit un ciclu de portrete de folcloriști români la Universitatea Radio, în cursul lunii Februarie: G. Dem. Teodorescu, Tudor Pamfile, Simion Florea Marian, Ion Pop Reteganul. Simple nume fără trup, identificate total cu o operă fără nume! Doar cel din urmă — Ion Pop Reteganul — prinde un contur mai viu în mintea noastră, tocmai fiindcă el nu a fost numai culegător de folclor ci și scriitor — și nuvelele lui, cu atâția oameni într'însele, îți poartă fără să vrei gândul și spre omul acela care a fost autorul lor. Și în artă, ca și sub toate zodiile mari ale vieții, realizările hotărâtoare îți cer să le plătești cinstit cu același preț pe care îl plătesc ele înșile ca să vină pe lume. Creația literară modernă trăiește din viața creatorului ei, o consumă fără milă dar în același timp o păstrează pentru veacuri. Nu poți să citești « Comedia umană » fără să nu te gândești la Balzac, fără să nu-l ai fără voie înaintea ochilor. În schimb, literatura populară crește din anonimatul ei, crește din ceea ce a trebuit să spună unul mai înzestrat în numele tuturor, chiar dacă el a vrut să se destăinue numai pe sine. Nici culegătorul modern care îndrăgește literatura populară nu scapă de soarta închisă în ea. Prin munca lui fanatică, el o leagă de un nume, de al său — dar numele acesta ajunge și el aproape un anonimat ciudat, fiindcă cu timpul nu mai rămâne niciun fel de viață, niciun fel de amintire îndărătul silabelor lui. G. Dem Teodorescu! Un nume identificat cu o carte: colecția lui de poezii populare. Atât de contopit cu ea, încât îi ține acestei cărți locul de titlu: « Il ai pe G. Dem. Teodorescu? » — « Caută în G. Dem. Teodorescu ». . . « Varianta lui *Corbea* din G. Dem. Teodorescu ». . .

Cam așa se vorbește, nu numai între studenții de literatură română dar chiar și între cercetători, când se grăbesc. Neamul românesc a făcut o carte și G. Dem. Teodorescu i-a dat ca titlu numele său. Atât. Și astfel cine nu-l știe?!

Când, cercetând mai adânc, cum trebuie să facem noi acum, dai peste cealaltă operă a lui, dai de un om cu felul său de a gândi, cu părerile lui, când mergi și mai adânc și dai peste viața lui, peste felul cum au crescut în el aceste păreri, peste lupta lui pentru ele mai ales, când îți dai seama cât de viu îl simțeau contemporanii lui — îți vine să faci câțiva pași înapoi, ca în fața unei fantome la a cărei apariție nu te așteptai.

Și totuși, acești contemporani, prieteni și admiratori ai omului care a fost G. Dem. Teodorescu parcă simțeau instinctiv cât de repede și total avea să-l înghită uitarea. Și parcă ar fi vrut să facă totul pentru ca să înlăture acest destin. Am înaintea ochilor volumul compact: *In amintirea lui Teodorescu G. Dem.*, scos curând după moartea lui, de către acești prieteni)¹. E în el tot ceea ce în mod omenesc, obișnuit, putea să-l salveze pe omul G. Dem. Teodorescu dela uitare: fotografia lui, biografia lui entuziastă, memoriul lui de titluri și lucrări pentru universitate, adică cea mai temeinică pledoarie ce și-o putea face el pentru sine însuși, discursurile patetice dela înmormântare, necroloagele stârnite de acest trist prilej, adunate cu grijă din toate ziarele vremii. Alături, am fotografia bustului său, ridicat numai la un an după moarte în piața Ateneului Român, în urma unei scurte și izbânditoare colecte a unui comitet de inițiativă, în frunte cu V. A. Urechia.

Câți dintre marii noștri scriitori au fost apărați atât de prompt și strălucit față de legile neiertătoare ale destinului și ale vremii? Citindu-l azi pe « Moș Nichifor Coțcariul », nu se poate să nu-l vezi aidoma pe Ion Creangă, deși de abia acum chipul său de piatră a ajuns să stea într'o roată de frunți albe gânditoare dintr'un colț al Cișmigiului. Iar G. Dem. Teodorescu e un nume, un titlu, o garanție pentru cea mai bogată și mai suculentă colecție de poezii populare ce avem până acum, adică un om a cărui viață istorică a fost total resorbită de viața anonimă a operei sale principale.

---

¹) București, Tipografia « Clemența », 1902.

Și totuși această viață a lui G. Dem. Teodorescu merită să fie cercetată și cunoscută. Nu fiindcă ar fi bogată în peripeții pitorești și senzaționale. A fost un om de treabă, un om cum se cade — și ca atare viața lui e tipică pentru structura burgheziei românești din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. D. Severeanu l-a caracterizat minunat în cuvântarea dela mormânt. « Tu, scumpul meu Mitică, ai fost copil blând și ascultător către părinții tăi... ai fost elev sârguitor și plin de respect către profesorii tăi, ai fost profesor stăruitor și binevoitor către elevii tăi, ai fost Român cu inimă și iubitor al Mumei comune, funcționar integru și iubitor al datoriei, ai fost pentru prietenii tăi și pentru toată lumea binevoitor și îndatoritor »... ¹⁾.

Noi am putea adăoga: față de viață, față de moarte, a fost tot atâta de cuminte, de puțin adânc, de cumsecade. Era de o constituție fizică foarte șubredă, dar n'a fost niciodată bolnav serios. De statură mărunță dar proporționată, părea mai mare prin demnitatea mersului și înțepenirea ținutei. Cu oasele lui subțiri, nefăcute pentru efort, nu se culca niciodată înainte de trei dimineața, lucrând meticulos în birou. Era în el o vigoare nativă, moștenită, — dar măcinată necruțător, mereu, prin excesul său de zel în ale cărturăriei. Intelectual sută la sută, își îngrijea respectuos corpul numai cu oblojeli și haine călduroase, vara ca și iarna. Ca orice profesor respectat de atunci, se ducea în fiecare vară la băi calde, ca să-și îngrijească un presupus reumatism, pe când el în realitate suferea de o infecție articulară, provocată de supurația dinților, devastați mai toți de o carie pe care o trata cu indiferență, nevoind s'o îngrijească deloc, și care i-a adus și moartea, abia la vârsta de 50 de ani, printr'o septicemie pe care a provocat-o. Căci, având încredere oarbă în doctorii, și mai ales în chinină, pe care o lua pentru orice fel de suferință, nu voia să asculte de medici, ci se diagnostica singur ²⁾).

Cât de aproape de mentalitatea țărănească era pătura noastră cultă către sfârșitul secolului trecut, o dovedește nu numai faptul

¹⁾ Din cuvântarea doctorului Severeanu, rostită la înmormântare. Vezi *In amintirea lui Teodorescu G. Dem.*, p. 39.

²⁾ Dr. S., în ziarul « Drapelul », necrolog. Semnătura e a d-rului Severeanu, prieten intim, conform informațiilor orale date de d. D. G. Dem.-Teodorescu, fiul lui.

că cea mai autentică și cea mai stufoasă colecție de poezii populare a vremii e cea a Bucureștanului G. Dem. Teodorescu ci și felul cum acest Bucureștan se comporta față de viață și față de cultură. Fascinat de civilizația orășenească modernă, G. Dem. Teodorescu a adoptat-o la modul absolut, jertfindu-i în cincizeci de ani trupul și viața. Dar cu ce-a fost mai bun în sufletul lui, a rămas în lumea de încântări simple și aspre a cântecelor auzite în copilăria lui, dela părinții, rudele și prietenii de atunci, în acel sat mare și ciudat care erau pe atunci Bucureștii.

Căci dacă felul în care G. Dem. Teodorescu și-a adunat și înțeles colecția sa de poezii populare nu poate fi deslușit fără a cunoaște atmosfera cărturărească a vremii lui — în schimb puterea ei de viață autentică nu se poate pricepe dacă nu ne gândim că tonalitatea ei fundamentală e aceea pe care G. Dem. Teodorescu o cunoștea din lumea primei sale copilării.

S'a născut la 25 August 1849 în casa părintească din strada Popa-Tatu. Pe tatăl său îl chema Tudor și-i zicea Olteanul, fiindcă se născuse pe malul Amaradiiei. Era întreprinzător de construcții, mai ales de biserici. Când veni Dimitrie pe lume, tocmai muncea la biserica din Budești-Ilfov. Și mi se pare semnificativ că a sărăcit construind ceva modern, dependințele casei lui Barbu Catargiu, din Calea Victoriei. Când a murit, a fost îngropat la biserica Popa-Tatu, ca un om răsărit al mahalalei. În chiliile altei biserici, a lui Manea Brutaru, locuia, ca donatoare a bisericii, o mătușe a lui. Ea se vede că l-a dat acolo, la dascălul bisericii, pe micul Teodorescu, ca să învețe buchiile. Trece apoi la dascălul dela Sfinții Voievozi, apoi la școala primară din strada Știrbey Vodă, apoi la liceul Lazăr ca să sfârșească la Matei Basarab. Fierește, totdeauna premiantul I-iu ¹⁾.

Trebue că trăiau cu greu acasă. Astfel, cu două luni înainte de a-și lua bacalaureatul în 1868, dă concurs de impiecat la Ministerul Cultelor și al Instrucțiunii.

Ai crede că firavul și cumintele Teodorescu G. Dem. va rămâne toată viața un conștiincios funcționar, trecând ierarhiile din treaptă în treaptă, până la aceea de ministru al instrucțiunii, în 1891.

---

¹⁾ Cf. *In amintirea...*, p. 6 (Biografie).

Dar tocmai fiindcă era atât de conștiincios, Teodorescu G. Dem. și-a dat seama ce rol juca pe vremea aceea politica în cariera unui funcționar. Și tocmai fiindcă era atât de cuminte, și-a dat seama că unui tânăr îi stă mai bine în opoziție decât la guvernare. Și cum pe atunci partidul liberal făcea o opozițiune furioasă, disperată, ce mersese până la lipsa de scrupule a unei campanii antidinastice, cu orice mijloace, Teodorescu G. Dem. s'a simțit atras de această mișcare, la fel ca atâția din tinerii ambițioși ai vremii.

După câteva luni doar dela numire, își dă demisia și intră la ziarul *Românul*, ca de astădată aici să treacă disciplinat, până la 1875, prin toate treptele erarhice ale gazetăriei: întâi corector, apoi reporter, traducător, secretar de redacție și în fine redactor principal.

Dar urmează și universitatea, facultatea de litere firește. Aici, elevul dârzului latinist Aug. Treboniu Laurian și al sgomotosului naționalist V. A. Urechia nu putea deveni decât chiar și mai bun Român decât fusese. În 1869 fundă astfel cu alții societatea « Româanismul ». Este ales membru în comitetul de redacție al revistei societății, împreună cu B. P. Hasdeu și prietenii Gr. Tocilescu și N. V. Scurtescu, care l-au ajutat mai târziu la adunarea poeziilor populare ¹⁾.

Ceva mai târziu, la 1872, colaborează la revista fiului lui Treboniu Laurian, intitulată și ea pedant și anglicizant *Transacțiuni literare* și căutând să unească în paginile ei entuziasmul naționalist al vremii cu alt entuziasm ce începea atunci să-și facă loc, acela pentru curentul pozitivismului științific european.

De toate acestea se va izbi Titu Maiorescu și școala lui, căutând să nimicească exagerările latinismului, luptând cu hotărîre în numele filosofiei idealiste germane, însă luând o atitudine mai mult prietenească față de pozitivism.

Dar spiritul care fascina pe atunci tineretul iubitor de frondă era geniul sarcastic și neastâmpărat al lui B. P. Hasdeu. Dela erudiția lui vastă, dela devotamentul lui călugăresc în cercetarea științifică învățaseră prea puțin tinerii universitari de atunci. În schimb, izbucnirile lui temperamentale uneori fără măsură, spiritul

---

¹⁾ Cf. *In amintirea...*, p. 6.

lui gazetăresc de veșnic neastâmpărat, fuseseră luate ca model de viață de către o bună parte din tineret și adoptate cu cinism de către partidele politice. După modelul « Zacherlinei » — o mulțime de foife așa zise umoristice dar în realitate servind serioase calcule de partid, se succed cu violență. G. Dem. e atras și el de acest vârtej. Colaborează la una din aceste foi, — la *Ghimpele*, foaie antidinastică unde, sub pseudonimul *Ghedem*, scrie în 1870 și 1871 versuri de frondă care îi aduc o remarcabilă celebritate. Istoria acestei activități e interesantă, nu numai fiindcă versurile de satiră politică ale lui Ghedem arată adesea prin forma lor cât de pătruns era tânărul student de către substanța și expresia poeziei populare. Dar toată pagina aceasta a lui Ghedem ca ziarist temerar — are astăzi pentru noi un delicios și inevitabil aer de autentic Caragiale, tocmai fiindcă era foarte serioasă, precum foarte serios a fost însuși Caragiale, când a descris mare și simplu, lumea politică a vremii sale.

Acestei celebrități tinerești se pare că se datorește și metamorfoza numelui său. Intr'adevăr, precum am văzut, biograful său anonim din volumul comemorativ vorbește de nașterea lui Dimitrie ca viitorul G. Dem. Teodorescu. Prietenii, după cum iarăși am văzut, i se adresează în cuvântările dela mormânt: « Iubite Mitică »...

Volumul comemorativ e intitulat: « În amintirea lui Teodorescu G. Dem. ». Memoriul său de titluri și lucrări pentru universitate este semnat Teodorescu G. Dem. iar cuvântările sale la legea pentru *Reorganizarea învățământului secundar și superior*¹⁾ le editează ca Teodorescu G. Dem., așa cum figurează și în debaterile din text, cu toate că ceilalți sunt citați cu numele în ordinea normală, adică cu numele de botez întâi: I. Bianu, Sp. Haret, D. Buzdugan, etc.

În schimb, prima sa broșură, ca și toate celelalte până la colecția sa de poezii, sunt semnate G. Dem. Teodorescu; ceea ce e inexact. Ce l-a determinat să persiste atâta vreme în această inexactitate și ce l-a făcut spre sfârșitul vieții să o corecteze ostentativ, prin semnătura inversată școlărește ?

¹⁾ București, Imprimeria Statului, 1898.

Cred că răspunsul e destul de simplu: să nu uităm că studentul Teodorescu G. Dem., ca în catalog, debutase prin acea activitate de frondeur politic. Că cei la a căror admirație trebuia să fi jinduit în primul rând bătaiosul tânăr erau colegii lui, care-l știau ca Teodorescu G. Dem. De aceea și semnează în « Ghimpele » cu pseudonimul *Ghedem*. Cu timpul, transformându-și porecla în renume, nu-l mai lasă inima să renunțe la ea — și astfel își combină pseudonimul cu numele de familie, semnându-și cărțile G. Dem. Teodorescu. Această ipoteză ne-a fost confirmată întru totul de fiul său, d. prof. Teodorescu, care ne-a explicat și motivele revenirii la iscălitura de student, în ultimii ani ai vieții. Confuzia care se crease cu timpul, avusese și unele mici repercusiuni în ritmul vieții de casă, care deveneau cu atât mai evidente cu cât G. Dem. Teodorescu câștiga în prestigiu și relații sociale: cu vremea, numărul celor care-l felicitau și-l vizitau de Sfântu Gheorghe devenea mai mare decât al celor care știau că-l chiamă Dumitru, Gheorghe fiind numele tatălui său. Ca să restabilească situația explicând-o oarecum, presupunem că n'a găsit altă soluție mai bună decât semnătura în felul său dintâi, din studenție. Deci: *Dem. G. Teodorescu*, sau Teodorescu G. Dem dacă voim să fim exacti.

Deoarece însă Dem. G. Teodorescu a rămas, prin voia lui, G. Dem. Teodorescu, vom continua și noi să-i zicem așa, reîn-torcându-ne la povestea « Ghimpelui ».

În numărul din 31 Mai 1870 al ziarului *Ghimpele*, un anunț din pagina 1-a, lângă un titlu: *Poporul*, spune: « sub acest titlu, ne propunem a publica o serie de cântece populare inedite. Începem azi cu următorul cântec intitulat: « *Un sfat lui Scarlat* ».

În pagina doua, altă poezie: *Intrebări fratelui Scarlat*:

Frate
 Scarlate,
 Din țară sunt luate
 Acele patru mi
 De mândri gălbenași
 Ce-ai dat la bătaiași
 Ce-ai dat la zavrăgii...

Cine n'ar recunoaște în aceste versuri ritmurile și lumea de expresii a colecției lui Ghedem? Mai greu s'ar recunoaște cât de sus căutau ele să lovească...

Dela 25 Octomvrie 1870, Ghedem apare pe copertă ca « redactore », alături de Alecse Peucescu, « girante responsabile ». Dar nouă săptămâni, adică nouă numere mai târziu, Ghedem iarăși nu mai e pe copertă — ca peste alte două săptămâni să citim, în fruntea numărului, următorul « Anunțiu »:

« Comitetul de redacțiune și redigere a acestui ziar, în ședința sa de Sâmbătă 26 Dec. 1870, și-a ales în calitate de prim-redactore al « Ghimpelui » pe membrul său dl. X... cunoscut până aici sub pseudonimul de *Ghedem* ».

Dar tocmai acum semnătura lui Ghedem dispare și din sumar, nu numai de pe copertă. Misterul încearcă să ni-l deslege — însă numai pe jumătate — o poezie din numărul de 28 Februarie a anului următor, intitulată semnificativ: *O rugăciune fratelui Ghedem* :

A tace și-a nu mai scrie
 În aști timpi atât de grei
 Și'ntr'o tristă văduvie
 A-ți lăsa confrății tăi
 Iată zău! problemul care
 Ne tot face ne'ncetat
 Să 'ntrebăm cu nerăbdare
 Pentru ce s'a supărat?

Semnat: « Cei din Comitatu »... Care să fie misterul? Greu de spus astăzi. În orice caz, în 21 Februarie, în numărul precedent, într'o notă publicată la loc vizibil, cei din « comitatu » anunță că poliția a început să « se amurezeze » de ei și că d. prefect i-a pus părintește în vedere desenatorului revistei să nu mai facă anumite caricaturi...

După altă lună, alt « anunțiu »:

« Confratele nostru *Ghedem*, care din diferite considerațiuni renunțase la onoarea ce i se încredințase de a fi primul redactore al « Ghimpelui » avem fericirea a anunța azi c'a revenit în sânul nostru, reluându-și aceeași calitate. Era și timpul ». Semnat: « *Comitatulu* ».

Din numărul următor însă iar nu-l mai găsim semnând nimic până în 23 Mai, când îl aflăm sub titlul ca « redactore » și în revistă iarăși un « anunțiu »:

« Comitatu de redacțiune al « Ghimpelui » instituit la 7 Dec. 1870 din cauză de diferite forțe majore advenite unora dintre

membrii săi — s'a desființat în ședința de 20 Mai curinte ». Semnat: Directore și Proprietar: T. I. Stoenescu.

În corpul revistei totuși nu-l aflăm pe Ghedem. În numărul următor, iarăși apare «Comitatul» ca proprietar, pentru ca, un număr mai târziu, un nou «anunțiu» să clarifice întru câtva situația:

«Comitetul «Ghimpelui» anunță că Domnul *Ghedem* s'a retras dela redacțiunea acestui ziar și că în calitate de prim-redactor a rămas Domnul *Scărmușiu*»...

Ce se va fi petrecut în sufletul tânărului Ghedem, ca să-l facă să renunțe la această atitudine de frondă — nu știm. Dar știm că în același an 1871, deși scutit de serviciul militar ca unic fiu al unei văduve, se înscrie în milițiile generalului Florescu și obține gradul de sergent¹⁾. Poate că lunile de aspră disciplină militară îi vor fi dat focusului tânăr o lecție greu de uitat; poate că în lumina disciplinei ostășești a văzut și a înțeles altfel rolul providențial al monarhiei. Cine știe. Știm însă că Regele Carol I, mai târziu, în 1895, când a înființat fundația universitară care-i poartă și astăzi gloriosul nume, s'a gândit la G. Dem. Teodorescu și l-a numit director al ei.

După aceste luni de ostășie urmează ani de studii. Rodul lor e întâia sa carte — o culegere de articole și cercetări — intitulată *Incerări critice asupra unor datine și moravuri*, apărută în 1874. Cartea e prefăcută de Alexandru Odobescu — și pe bună dreptate. Deși entuziast tovarăș și adept al lui B. P. Hasdeu — și considerat ca atare de mai toți adversarii, dovadă ceea ce subliniază mereu despre el G. Panu în *Amintirile sale dela Junimea*²⁾ — totuși în prima lui carte G. Dem. Teodorescu pare mai mult elev al lui Odobescu decât adept al lui Hasdeu.

În adevăr — prin formația sa universitară — G. Dem. T. nu putea fi decât astfel. Broșura anonimă din 1909 afirmă că în cei doi ani ai săi de litere, (1868—1870) el a audiat pe A. T. Laurian, Ion Zalomit, Ep. Francudi, Ulisse de Marsillac, V. A. Urechia și P. Cernătescu³⁾.

¹⁾ Cf. *In amintirea...*, p. 7 (Biografie).

²⁾ G. Panu, *Amintiri dela Junimea*, București, 1908, I, pp. 34, 105, 153, 174, 353. II, pp. 31, 51, 159, 261, 339, 374.

³⁾ Cf. *In amintirea...*, p. 6 (Biografie).

Laurian preda istoria literaturii latine, Zalomit istoria filozofiei, Francudi istoria literaturii eline, de Marsillac istoria literaturii franceze, Urechia istoria Românilor și a literaturii române¹⁾, Cernătescu istoria universală²⁾. Hasdeu ține de abia în 1874—75 un curs liber de filologie comparată și doar din 1878 devine titularul acestei catedre³⁾. Activitatea lui își deplasează accentele de pe istorie pe filologie și folclor tot pe atunci și în legătură cu această întorsătură hotărâtoare în viața lui. Astfel se face că adeptul entuziast al atitudinilor politice ale lui Hasdeu și al stilului său gazetăresc rămâne deocamdată, în materie de ideologie folclorică, pe linia lui Odobescu.

Ca și acestuia, îi era de mare folos și îndemn cultura sa clasică. Profesorul de limba latină de mai târziu putea să găsească mult mai ușor material comparativ în cunoștințele sale de cultură latină pe care le avea deja, decât în alte domenii, pe care trebuia să și le însușească. A trebuit să vină mai târziu fericita și rara îmbinare de erudiție slavă și romanică a lui Hasdeu, pentru ca ideologia științifică în materie de folclor să capete la noi un alt orizont. Insuși Hasdeu cel de până atuncea mergea adeseori entuziast pe calea documentării urmelor romane în folclorul nostru, pentru « a demonstra pe calea cea mai ingenioasă latinismul neamului nostru », cuvinte de concluzie ale articolului său *Uă notiță istorico-medicală*, publicat în *Columna lui Traian*⁴⁾ și citat de însuși G. Dem. T. în broșura sa, în capitolul *Știința medicală a sacerdoșiului italică — resturile conservate de poporul română*⁵⁾.

De altfel, aceasta era întreagă atmosfera ideologică a vremii. Poziția încă puternică a curentului latinist în universitate mai era o necesitate națională — dovadă polemicile pe care a trebuit să le poarte Hasdeu cu contestatorii străini ai continuității noastre istorice.

Tendința de a căuta izvoarele folclorului românesc în antichitatea clasică era prea veche la noi și încă prea puternică. Nume

---

¹⁾ Marin Popescu-Spineni: *Contribuțiuni la istoria învățământului superior*, p. 16.

²⁾ *Idem*, p. 51.

³⁾ *Ibid.*, p. 22.

⁴⁾ An. III (1872) nr. 33 pag. 229.

⁵⁾ Pp. 87—89.

de poeți ca al lui Russo, Alecsandri, Negruzzi o ilustraseră, lucrările de sânguință ale lui At. Marienescu îi dăduseră prestigiu.

D. D. Caracostea arată că nu numai la noi ci și la popoarele cu totul străine de tradițiunile clasice se făceau pe atunci încercări de a descifra în folclorul național figurile mitice ale anticității. Astfel procedează un F. Th. Bratanek (*Des Mährische Volkslied*, în *Österreichische Revue*, 1865)¹⁾.

Pe timpul când se forma G. Dem. T., Odobescu apărea ca reprezentantul cel mai de seamă al acestei tendințe. Era firesc deci ca G. Dem. T. să i se adreseze cu rugămintea de a-l patrona la prima apariție. Și era tot atât de firesc ca Odobescu să-l declare încântat ca pe un continuator al străduințelor sale.

Recunoașterea însă nu ni se pare fără unele rezerve din partea lui Odobescu. Nu credem că e simplă întâmplare faptul că Odobescu își începe prefața cu două pagini reproduse din studiul său *Răsunete ale Pindului în Carpați*, publicat în 1861 în *Revista Română*, și că aceste pagini sunt o încercare de a descifra în colindele noastre obiceiul Rodienilor de a împrăști vestea bună a sosirii rândunicii, deci a primăverii, printr'un fel de colindă a copiilor.

În același studiu, Odobescu încercase să demonstreze cum o veche formă de viață literară populară greacă — *Linos*-ul, bocetul unui tânăr mort în floare — a fost adusă prin păstorii macedoneni în Țara Românească și a dat naștere *Miorișei*. Cu toată anterioritatea lui de treisprezece ani, Odobescu era mai modern decât G. Dem. T. cel dela 1874. El își îndrepta cercetările comparative spre spațiul balcanic — ceea ce e foarte just — căutând să identifice fenomene de migrație literară mult mai recente, de prin sec. XIV—XV și deci mai plauzibile. Pe când G. Dem. T. rămânea la vechea mecanică latinistă a identificării moștenirilor dela colonii lui Taica Traian.

El își începe astfel tocmai studiul *Brezaiei*, una din cele mai primitive forme folclorice actuale ale noastre, cu o mărturisire de principii de cel mai pur stil latinist:

«Ne plac obiceiurile și moravurile poporului nostru, căci, precum am zis, găsim într'insele clasica origine a neamului românesc,

¹⁾ D. Caracostea, *Balada poporană română*, curs litografiat, ținut în 1932-33, pp. 594-5.

pentrucă sunt documente prețioase ce ne disting de toate națiunile, prin care ni se atestă descendența și puritatea sângelui »... « Prin câte n'a trecut Românul, prin ce nevoi și prin ce pericole! Câte invaziuni nu s'au strecurat prin dacicul pământ de sub poalele Carpaților, și cu toate acestea vijeliile amenințătoare cât de puțin au putut clătina dânsese bătrâna tulpină a stejarului latinității! »... ¹⁾.

E interesant cum tocmai natura subiectului îl duce până la rădăcinile lui cu totul arhaice. Utilizând notele de călătorie ale lui Milbert, Clapperton, etc., găsește rituri asemănătoare la negrii din Ile de France, la cei din interiorul Africei, la Indieni din Noua Spanie, etc. Și totuși, când e vorba să ajungă la concluzii, uită toate acestea și conchide ingenuu:

« Cercetând bine acest primitiv germene al dramei populare, vedem concentrate într'însul o mulțime de alte obiceiuri, pe care le găsim la Ellini și la Romani »²⁾.

Tânărul care vedea în strigătul « Io Saturnalia » — cu care se vestea începutul serbării saturnaliilor — originea urării noastre de « Bună dimineața la Moș-Ajun » nu putea proceda altfel.

Unul din puținele pasaje mai vii și mai sincere ale cărții e cel în care — cu prilejul cercetării datinelor de 1 Mai — ni se evocă ziua aceasta în Bucureștii de altădată:

« Acum vreo 10—15 ani, câteva grădini renumite din București gemeau de numeroase familii. La Livedea-cu-duzi, la Grădina-cu-cai, la Brăslea, la Gâlceavă, la Bordeiu, la Fieraru, la Viga, la Deșliu, la Dușiumea, la Eliade, la Băneasa, la Pietrosu, lumea veselă și cu mai mult sânge în vine petrecea cu pelin bun din ploscă și cu câte un taraf bun de lăutari, cari oftau cântece pline de dor și de caracter popular, recitând versuri făcute sau puse pe arii de repausatul Anton Pann, eminentele represintante al lirismului român d'acum câteva zeciuri de ani, cântece ca *Mugur mugurel, Sub umbra de nuc, Bobocel dela fereastră, Nu de multă vreme* »... ³⁾.

* * *

¹⁾ *Incercări critice asupra unor credințe, datine și moravuri ale poporului român*, București, 1874, p. 24.

²⁾ *Op. cit.*, pp. 25 și 28.

³⁾ *Op. cit.*, p. 74.

Între această primă lucrare și cea de a doua ¹⁾ se interpune împrejurarea fericită a anilor de studii în Franța. G. Panu dă anecdotică plecării lui G. Dem. T. la Paris. În 1875, Titu Maiorescu, ca ministru al instrucțiunii, vrând să trimeată în străinătate cu bursă de studii pe doi tineri junimiști, pe G. Panu și A. Lambrior, este sfătuit să facă acest gest și pentru unii tineri din afara grupării sale; și atunci îi indică pe G. Dem. T. și pe Gr. Tocilescu, tocmai din tabăra adversă. Faptul e menționat la fel și de biografului lui G. Dem. T.

Se poate, numai că intervin aici și alte mobile mărunte, azi mai bine cunoscute. Știm bunăoară că un an mai târziu, în 1876, Titu Maiorescu îi scrie lui Nicu Gane despre Iacob Negruzzi următoarele cu privire la un articol polemic al acestuia despre revistele românești ale vremii:

«Protestez însă contra observărilor deosebit de aspre asupra tinerilor dela «Transacțiuni» pag. 355, col. 2-a sus. Acești tineri, în deosebi Laurian, Mihăilescu și Anghel Demetriescu s'au pocăit (nu v'a spus-o Vărgolici?) sunt astăzi partizani declarați ai «Convorbirilor» și dacă era bine a se lovi în «Transacțiuni» când erau redactate de niște impertinenți, nu văd prudența și dreptatea de a repeți lovitura în contra celor pocăiți» ²⁾.

G. Dem. T. colaborase în 1872—1873 la «Transacțiuni literare» cu versuri și eseuri. Versurile erau traduceri din Lamartine ³⁾, Alfred de Musset ⁴⁾, din André Chenier ⁵⁾ despre care publică tot aici un studiu ⁶⁾ care începe astfel, la modul patetic al vremii:

«Erea tânăr, c'o frunte vastă — semn al geniului și al profunzității de cugetări — cu ochi vioi, cu trăsături sculpturale după formele clasice, blând, simpatic și maiestos».

¹⁾ *Cercetări asupra proverbelor romane* (Cum trebuie culese și publicate) studiu critic și bibliografic, București, 1877.

²⁾ T. Maiorescu către Nicu Gane, în I. E. Torouțiu: *Studii și documente*, vol. I, pp. 180-81.

³⁾ *Fluturile*, an. I, nr. 9, p. 211.

⁴⁾ *Anima*, ibid., p. 212.

⁵⁾ *Tânărul bolnav*, an. I, nr. 16-17.

⁶⁾ *André Chenier — viața și scrierile sale*, an. I, nr. 9, pp. 206—211 și an. I, nr. 11-12, pp. 265-5.

Traducerile erau și ele în stilul latinizant și emfatic al « Transacțiunilor ». Iată începutul poemului *Tândrul bolnav*:

Apoline, zeu putinte al misterelor înalte,
Zeu care ne protegi viața prin lecuitoare plante...

Acesta era G. Dem. T. dela « Transacțiuni », din 1872—73. Că în 1875 o fi făcut parte, pentru Titu Maiorescu, dintre cei « imperținenți » sau dintre cei « pocăiți » e încă greu de spus.

În orice caz, prietenul său Gr. Tocilescu publică în « Columna lui Traian » din anul IV (1873) nr. 5 articolul *Cum se scrie la noi istoria — un critic dela Iași* — în care polemizează cu Gh. Panu, încă junimist pe atunci. Între altele — asupra tradițiilor « pe care d. Panu zice că le-au luat Românii dela Slavi ». În contradictoriu Tocilescu citează un cântec poporan rus ce seamănă cu *Miorița*, apropiat de ceea ce găsim la Albanezi (cf. Hahn: *Albanesische Studien* și la Greci (cf. Fauriel, *Chants populaires de la Grèce*). Apoi cercetează motivul *Amărită turturea* la Provensali (cf. *Cancionero di Romanze* apud V. A. Urechia, *Revista Aten. Rom.* p. 55) la Spanioli (cf. B. P. Hasdeu: *Introducere despre literatura populară*, în colecția d-lui C. Fundescu de *Basme*, Buc. 1867).

Un lucru e cert: când se întoarce, în 1877, licențiat dela Sorbona după doi ani petrecuți la studii acolo — și tipărește lucrarea « *Cercetări asupra proverbelor române*, cum trebuiesc culese și publicate, studiu criticu și bibliograficu » — G. Dem. T. face parte în mod precis dintre cei pocăiți:

« Școala sau mai bine zis sistema latinistă, a domnit și tot mai domnește la noi. Tendințele ei ne sunt destul de cunoscute. Vrea ca în totul și 'n toate să ne facă urmași direcți și imediați ai Romanilor »...

« Prin această școală am trecut și eu, ca toată tinerimea noastră. Erea doar lucru firesc ca, de bună credință, să-i îmbrățișez cauza, ș'am făcut-o — o spui curat — c'o adevărată mulțumire. Puteam oare scăpa de influența unui asemenea mijloc literar? Ș'apoi, cum să n'o fi îmbrățișat cu bucurie, când patriotismul îi dădese naștere și când tot în numele lui venia să ne vorbească? »...

« Azi însă, cu d'alde astea nu mai merge. Dacă prețioase sunt vorbele lui Humboldt că limba e patria cea adevărată și că, odată

cu pierderea simțământului de limbă, se pierde și simțământul de naționalitate, apoi cată să mărturisesc cu durere: că școala latinistă ne-a hrănit c'un patriotism care a putut fi bun altădată, dar care azi e greșit, exagerat, ridicul»...

«N'avem decât să privim faptele. Când iei în mână câteva din lăudatele culegeri de literatură poporană, de legende, doine, colinde și basme, te cuprinde jalea când vezi limba atât de batjocorită, fără milă și fără teamă de cel mai fioros păcat»...¹⁾.

După această energică lepădare de trecut, urmează o soluție izbăvitoare, cu mult bun simț și multă justețe.

«Să n'avem pretențiunea d'a face noi totul. Să mai lăsăm ș'altora de lucru. Veni-vor, după noi, filologi, veni-vor istorici, veni-vor critici învățați, care să deslege problemele și să limpezească nedumiririle. Noi vom face destul, publicându-le așa cum le-am găsit. Iar dacă ne place să ne arătăm și știința, aceasta s'o facem în note, făr' a ne atinge de text; căci el nu e proprietatea noastră. L-am auzit din gura săteanului: deci, ca săteanul să-l spunem, lăsându-i tot meritul, ca și toată răspunderea»...

Foarte juste cuvinte. Atmosfera studiilor sale pariziene se desicfreză lesne. Să cercetăm *Memoriul pentru catedra de Istoria limbii și literaturii române*, care se înființase în 1896 la Facultatea de filosofie și litere din București, prin scindarea catedrei lui V. A. Urechia de Istorie a Românilor și istorie a literaturii române²⁾ dar pentru care la concursul din 10/22 Ian. 1897 juriul nu s'a fixat asupra niciunuia dintre candidați iar la concursul din 15 Mai 1898 se prezentase G. Dem. Teodorescu împreună cu Ovid Densusianu, pierzând partida în favoarea tânărului Densusianu. Aici G. Dem. T. afirmă că *Cercetările asupra proverbelor* fuseseră scrise la Paris cu trei luni înainte de trecerea licenței și de acolo trimise spre tipărire în București³⁾.

Care au fost profesorii ce acolo au contribuit mai adânc la această împlinire științifică a lui G. Dem., la această transformare a lui, e greu încă spus. În același *Memoriu*, declară că înaintează alăturat certificatele de frecvență la Sorbona și la cursurile

¹⁾ *Op. cit.*, pp. 41-42.

²⁾ Marin Popescu-Spineni: *Op. cit.*, p. 16.

³⁾ În amintirea lui Teodorescu G. Dem., p. 13.

pregătitoare de licență dela « instituțiunea Sainte-Barbe », fără să indice numele profesorilor. D. C. Rădulescu-Motru — care a fost câțiva ani secretarul Fundației Universitare « Carol I » pe timpul când o conducea G. Dem. Teodorescu ¹⁾ și deci era în măsură să-l cunoască destul de bine — înșiră în cuvântarea d-sale la mormântul lui G. Dem. T. numele acestor profesori: Egger, Girard Perrot, Lenier, Martha, Fustel de Coulanges ²⁾.

Precum vedem, majoritatea specialiști în filologia sau istoria antică. D-l Teodorescu, în prețioasele comunicări orale pe care ni le-a făcut, afirmă că G. Dem. T. a lucrat mai mult cu profesorul Martha, păstrând cu religiozitate până către sfârșitul vieții caietele cu teme de latină corectate de acest profesor.

Oricui se va fi datorând în primul rând transformarea științifică dela Paris a lui G. Dem. T. — ea e un fapt care izbește din paginile *Cercetării asupra proverbelor*, comparate cu *Incercările* lui asupra credințelor și datinelor și chiar comparate cu orice scriere de specialitate din România anului 1877 ³⁾.

În orice caz — chiar dacă nu le realizează — ea exprimă unele doleanțe de metodă științifică ce erau extrem de binevenite: control riguros al faptelor (p. 53), indice alfabetic și glosar al expresiunilor mai rare (p. 43—44), stabilirea speciilor de proverbe românești, a originii lor — în primul rând dacă sunt împrumutate dela alte națiuni, dacă sunt creații culte, ale scriitorilor noștri (p. 64), respect și toată atenția față de variante (p. 104). Încearcă simplu

¹⁾ Cf. comunicarea orală a d-lui D. G. Teodorescu.

²⁾ *In amintirea...*, p. 44.

³⁾ Primul imbold l-a primit tot din țară. O vedem din « Columna lui Traian », an. V (1875) pp. 133-4, unde se publică o scrisoare a lui G. Dem. T. datată Paris, 24 Martie (15 Aprilie) 1875 și adresată « D-lui Director al Columnei... ». O scrisoare care însoțește trimiterea spre publicare a unui mic studiu: *Considerațiuni critice asupra descântecului...* În scrisoare, G. Dem. T. face un fel de biografie a acestui studiu. Mai întâi e pomenit imboldul primit dela Odobescu, printr'una din lecțiunile cursului său de Arheologie dela Facultatea de litere București. Al doilea, dela o lecție a lui Hasdeu (cursul de filologie comparată) — « în care compara descânteculele sanscrite cu cele române, semnalând cu drept cuvânt lipsa unei culegeri de asemenea documente ale literaturii noastre populare... ». În studiul lui G. Dem. T. însă — care e publicat imediat după scrisoare — materialul comparativ e tot numai greco-latin: izvor principal e Pliniu, de care vorbise Odobescu în lecția amintită.

și naiv să vadă proverbele ca un fel de cristalizări ieșite din viața datinelor, a religiei, a dansurilor și a personajelor istorice. Firește, încercarea e foarte puțin concludentă, cu atât mai mult cu cât, ca mai toate încercările noastre în acest domeniu, un punct de confuzie inițial e lipsa de diferențiere între *zicătoare* și *proverb*, două funcții stilistice și de viață sufletească extrem de deosebite.

În orice caz, încearcă stabilirea unui punct de vedere comparatist, deși vechea sa ideologie latinistă — persistând încă sub toată violenta abjurare pe care am citat-o — îl împinge să caute originea proverbelor noastre în documentele latine și să pună accent hotărâtor pe înrudirea proverbelor noastre cu ale popoarelor neolatine.

Pregătirea sa științifică, pe cât se poate întrevea din trimiterile ce le face, e aproape exclusiv de sursă franceză. Chiar când trimite la cercetări germane ¹⁾, sau italiene se pare că a ajuns la ele tot prin intermediar francez.

Și, cu toată severitatea în controlul muncii științifice pe care o cere, păcătuiește uneori destul de grav, ca în nota despre cartea lui Schott, pe care, citând-o probabil din memorie, o dă ca *Valachische Waerkchen* și o traduce « Opuscul române », făcând o greșală și de memorie, în loc de « Märchen », și de limbă germană, deoarece în niciun caz nu se putea scrie « Waerk » și nici « Maerckhen ».

* * *

După îndemnurile pe care i le putea da atmosfera culturală a vremii dintre 1865—1875 în tânărul stat român, mai cu seamă impulsul ce i-l putea da o bună parte din opera fascinantă a lui B. P. Hasdeu în materie de investigații folclorice, dată fiind prietenia pe care i-o arăta acesta și admirația pe care i-o nutrea G. Dem. T., după obișnuirea cu disciplina comparatistă mai riguroasă a studiilor pariziene, al treilea moment hotărâtor pentru încheierea colecției sale de poezii populare a fost întâlnirea cu Petrea Crețul Șolcanu, lăutarul din Brăila. În prefața pe care el i-o face

¹⁾ de ex. nota 1 dela pag. 37:

Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft, tom. I, pp. 40-41, cit. apud Pezzi în *Introd. à l'étude de la science du Langage*, trad. par Nourrisson (Paris, 1875), p. 208.

lui *Jules Brun* — venit odinioară din Franța într'o misiune culturală și ca reprezentant și corespondent al ziarului « *Le Débat* » — pentru cartea acestuia: *Le Romancero roumain* (Paris 1896) conținând traduceri în limba franceză din poeziile populare culese de G. Dem. T., el califică această întâlnire drept « norocul nostru mare ».

Petrea Crețul Șolcanu

La întâlnirea cu acesta îl dusesese presupusul său reumatism, pe care căutase să-l vindece în băile dela Lacul Sărat în vara 1883. Întâlnirea aceasta avea să-i dea într'adevăr cele mai bune piese ale colecției, și prin aceasta, și imboldul hotărîtor de a o pune la punct și de a o publica.

Dar nu numai prin mulțimea și calitatea recitărilor sale l-a impresionat acest tânăr. Ci și prin tipul uman și profesional pe

care îl reprezenta. Datorită bunăvoinței d-lui Teodorescu, avem sub ochi fotografia acestuia, făcută în Mai 1883 când, după oarecari peripeții pe care le vom expune mai jos, G. Dem. T. a izbutit să-l aducă pe Petrea Crețul Șolcanu la București. Cu anteriorul său încins cu un brâu lat, oriental, cu mustățile lui stufoase, cu figura lui masivă, umbrită de un fel de concentrare care nu era lipsită de oarecare demnitate (lăsând la o parte șapca lipovenească ce vulgarizează nemeritat chipul nins al bătrânului) lăutarul acesta țigan avea nu numai o memorie de rapsod, dar și un stil remarcabil de cântăreț arhaic, ceva apropiat de tipul guzlarilor sârbi.

În zilele de 6, 9 și 14 August, adică în trei zile Petrea Crețul Șolcanu i-a recitat la un loc vreo 7000 de versuri. Și versuri de calitate a celor pe care le atestă colecția! Omul avea deci conștiința profesiunii sale la un grad apreciabil. Indiferent dacă auditoriul îl obligase să știe atâta ca să aibă succes, ori într'adevăr își iubea meșteșugul său recitator cu acea căldură pe care ți-o dă vocația — un lucru e sigur, că pe vremea aceea chiar lăutarul acesta nu era o apariție de toate zilele.

Mai târziu, în 1896, va descrie astfel prima sa întâlnire cu el:

« Când l-am văzut întâia oară pe Petrea Crețul Șolcanu întreaga lui persoană, deși era în vârstă de 74 de ani, respira forță. O frunte largă, un nas mare, acvilin, ochi negri foarte vii, părul lung, musteți stufoase și lăsate în jos, bărbia grasă și rasă, constituiau o fizionomie interesantă, cu trăsături aproape clasice »¹⁾.

La câteva luni după întâlnirea cu Șolcanu, G. Dem. T. ține la Ateneul Român, în ziua de 12 Martie, ora 2 d. m. — trebuie să o recunoaștem: o oră foarte îndrăzneată pentru o asemenea manifestare! — o conferință intitulată *Petrea Crețul Șolcanu, lăutarul Brăilei* ²⁾. În conferința aceasta era vorba de colecția, care avea să apară foarte puțin mai târziu, ca de un fapt împlinit.

Inercarea de a cerceta și caracteriza o figură de cântăreț popular și de a o prezenta marelui public nu e întâia la noi. În 1866, în revista « Familia », At. Marienescu face portretul unui astfel de rapsod: Mărcea Giuca, din comuna Ticfanul Mic, jud.

¹⁾ *Esquisse sur la langue et le folklore roumain*, introducere la Jules Brun: *Le Romancero roumain*, p. XXI.

²⁾ apărută în broșură cu data de 1883-84, București.

Caraș, descoperit de folclorist tot în jurul unei vârste târzii, pe când era de 75 de ani. Peste preocupările lui Marienescu — care arată cum Mărcea Giuca învățase cântecele dela un preot: Pavel Crăciun, mort în 1826, care și el le deprinsese la rându-i dela un lăutar țigan: Toader Ciripic, vestit prin baladele ce le știa, și dă amănunte despre felul în care Giuca își cânta cântecele — G. Dem. T. nu arată altele noi. Dimpotrivă.

Conferința are multă parte de pitoresc, destinată atragerii marelui public, și o surprinzătoare parte de polemică, destinată unei violente precizări de poziții față de Vasile Alecsandri ca tip perimat de culegător de folclor.

În timpul tipăririi colecției, G. Dem. T. urmărește astfel să trezească interesul larg pentru ea prin așezarea dibace în centrul ei a figurii pitorești a lui Petrea Crețul Șolcanu. Dar în același timp se folosește tot atât de abil să-și precizeze răspicat ideologia folclorică, lovind indirect dar fără cruțare în Vasile Alecsandri, de a cărei regalitate literară puternică încă nu se putea atinge de-a-dreptul. Socotim acest proces literar foarte just și valabil și astăzi.

Dar întâi să urmărim cum îl prezintă pe Petrea Crețul. Prezentarea nu e lipsită de oarecare humor, — și de aceea o cităm, — când e vorba de tatăl lui Petrea:

«A fost odată între ai săi Mihail Crețul, om vechi, nobil de neam și de mare cinste: vechi, căci era Țigan; nobil, fiindcă nu era de laie ci de vatră; de cinste mare, căci vâtaf ajunsese. Și vătășia Mihail Crețul peste multe sălașuri. Precum Peneș-Impărat c'o palmă omora mii de muște, așijderea și dânsul c'un singur gârbaciu bătea miile de Țigani ai mănăstirii Bistrița

Care fierari
 Care ciurari
 Care cizmari
 Care lăutari.

Mulțumit s'arăta părintele Ruvim, egumenul mănăstirii, de hărnicia robilor și mai ales de iscusința vâtafului în adunarea birului, câte 12 lei în dodecari, care în urmă se prefăcuseră în 7 sfanți de fiecă cap. Adevărate isprăvi săvârșise Mihail Crețul, dar la toate punea vârf mândria cu care știa să s'arate înaintea

zapciului său, a « popii Ruvim ». Când liota începea să strige, el ridica gârbaciul cu ifos și se răstia zicând:

— « Tăceți, mă, să vorbească mărime cu mărime! »...

Oricât ar fi de comică porunca vătafului țigan, ea vădește o conștiință de el însuși ce respiră la fel în privirea serioasă și blândă a lui Petrea cel din fotografia de 10 Mai la București. Petrea era, se pare, al doilea din cei patru feciori ai vătafului, procopsiți unui în prafitoriță și nicovală, alții în diblă și dairă. Atunci când statul a început să lichideze averile mănăstirești, mai multe sălașe de Țigani dela Bistrița fură vândute și împreună cu ele și ceata lui Crețul. Ajunseră tocmai pe la Brăila, trecând din munte la baltă, pe o moșie a lui Ipsilante, în satul numit Odaia Vizirului. În 1848 vine desrobirea, care și aici ca și aiurea produse o întreagă perturbare în viața Țiganilor. Bătrânu și unul din frați mor iar ceilalți se fac lăutari.

Prin jocul soartei astfel, în Petrea Crețul Șolcanu se întrunesc în chip fericit — după propria expresie a lui G. Dem. T. — « cântecetele de peste Olt și tradițiunile dintre Ialomița, Brăila și Covelului cu regiunea trans-dunăreană »... ¹⁾).

În Brăila, unde locuia pe când l-a întâlnit culegătorul, trăia cu a doua lui babă, — « o vestită vrăjitoare, care știa să ardă frigările și c'un descântec să scoale pe om dela moarte... ».

Prin prezentarea lui pitorească, G. Dem. T. și-a atins scopul. Jules Brun, devenit — după relatările orale ale d-lui Teodorescu — din prieten al culegătorului admirator al lăutarului, îi consacră unul din ale sale *Sonnets roumains*: *Au grand lăutar Petrea Crețul Șolcanu*. Versul final suna astfel:

La cobza dans tes mains égalait une lyre.

G. Dem. Teodorescu izbutise să facă din el o figură cât de cât cunoscută.

Scopul principal însă era altul, în umbra acestuia. Precum am afirmat, el trebuia opus cu hotărîre lui Vasile Alecsandri, ca o întrupare a autenticului popular în fața falsurilor evidente ale bardului dela Mircești.

¹⁾ *Op. cit.*, p. 11.

Numai așa, dată fiind regalitatea literară de care se bucura încă acesta, putea G. Dem. să-și diferențieze politicos și totuși drastic scrupulele sale științifice de culegător față de ușurința lui Alecsandri.

După ce aduce un diplomatic « omagiu privighetoarei dela Mircești »... « pentrucă ea cea dintâi a știut prețui după justa lor valoare producerile măestrite ale popularei noastre muze »... ¹⁾ — trece cu o blândețe aparent inofensivă la ceea ce urmărea el: ... « să punem față în față câteva din legendele cele mai renumite, cuprinse în colecția d-lui V. A., cu cele știute de lăutarul nostru, ca din repede lor comparațiune să ne convingem cu toții despre forța imaginațiunii populare, despre frumusețea și varietatea produselor ei poetice »... ²⁾.

Astfel, G. Dem. T. nu-l acuză direct pe V. Alecsandri de falsificarea nefericită a textului poporan, dar din tot stilul expunerii, aceasta reiese cu prisosință.

Astfel, dela 'nceput V. A. e indicat drept coautor:

« Cântecul XXVII din colecțiunea d-sale d-l V. A. l-a numit « Vidra » și i-a dat ca erou pe un

Stoian Șoimul, popă vechi »...

(Sublinierile sunt ale noastre).

Pe când lăutarul brăilean e prezentat cu totul neutru:

« *In memoria* lui Petrea Creșul Șolcanu nu întâlnim niciuna din aceste contraziceri de vorbe, de fapte și de caractere. Cântecului *i se zice* « Ghiță Cătănuță », *cum îl știe toată lumea*, cum chiar Anton Pann l-a intitulat în anul 1852, într'o variantă vulgarizată de dânsul »...

Apoi, fără să o proclame cu emfază, G. Dem. T. încearcă o critică internă a baladei, după modelul de psihologie raționalistă a vremii, reușind să pună totuși adesea degetul pe punctele vulnerabile ale colecției Alecsandri, adică acolo unde el a schimbat prea mult după gustul lui romantic.

¹⁾ *Op. cit.*, p. 13.

²⁾ *Ibid.*, p. 20.

Câteva exemple din critica versiunii Alecsandri a « Vidrei »:
« Când apoi Stoian o amenință cu moartea ea nu stă la îndoială
a-l sfida, răspunzându-i:

— Iată capul de mi-l taie
ca să-l pui tu vârî la claie
și te 'nvață dela mine
ca să mori cum se cuvine...

E adevărat, domnilor, că Anton Pann ne prezintă tipul cer-
bicieii în persoana acelei femei, care se sfădia cu bărbatul asupra
unei comparațiuni, el susținând că livedea pe unde treceau părea
a fi « rasă », ea opinând din contra, că părea a fi « tunsă »... « Însă
avem de aface cu o anecdotă scrisă, în ton glumeț, care satirizează
defectele și viciile omenești, pe când legenda Vidrei e o serioasă
narațiune de gen epic. Că în loc să admirăm un erou, ni se fixează
atențiunea asupra eroinei. Femeii, care excelează printr'un ca-
racter timid, dulce, afabil, i se atribue o tărie care nu e conformă
nici sexului și naturii feminine, nici conduitei sub care ne e de-
semnată Vidra »... « și cât despre impresiunea morală, ea este cu
totul detestabilă; cititorul înclină să creadă că Stoian omoară
pe Vidra nu spre a o pedepsi pentru că merita a fi pedepsită, ci
pentru invidia de a o vedea mai perseverentă, mai curajoasă
decât dânsul »...

Am dat această lungă serie de citate, pentru a se vedea atât
dreptățile cât și greșelile lui G. Dem. T. în critica ce-i aducea
lui Alecsandri.

Prin instinct mai mult — același instinct care-l făcea să cu-
leagă corect poezie populară încă din 1864, la vârsta de 15 ani,
pe când erorile latinismului erau cel puțin tot atât de puternice
ca și la 1874, când el apare victimă sigură — G. Dem. T. își dă
clar seama de ceea ce e fals, făcut de el, în culegerea lui Alecsandri.
Versuri ca cele citate

— Iată capul de mi-l taie
ca să-l pui tu vârî la claie
și te 'nvață dela mine
ca să mori cum se cuvine...

sunt de cea mai pură fabrică Alecsandri și tot ceea ce poate fi
mai departe de creația populară autentică. Recunoști în ele toată

grandilocvența din atâtea din poeziile patriotice ale lui Alecsandri și tipicele procedee de umplutură romantică cu care el a diformat balada *Ștefăniță Vodă*, evidențiate de d. D. Caracostea ¹⁾).

Intr'adevăr, în vorbele Vidrei, aceeași tonalitate declamatoare ca și 'n graiul haiducului din *Ștefăniță Vodă*:

Iar pe Mihul dacă-l vrei
cată drept în ochii mei...

Dându-și seama instinctiv de greșala lui Alecsandri, G. Dem. nu o demonstrează totdeauna în chip fericit prin critica de text. Am văzut aceasta. Amestecă diferite principii de psihologie generală cu pretenții dogmatice — de exemplu doleanța sa ca orice caracter feminin în artă să fie « timid, dulce, afabil », ceea ce ar duce la o epurație catastrofală între capodoperele universale, dacă am aplica-o — precum și de morală, fiindcă nu are înțelegerea adâncii organicității și a logicei interne proprii, ce caracterizează creația populară. De aceea, critica internă a lui G. Dem. T. e prolixă, nedeosebind între contrazicerile față de logica omenească generală, care nu au nimic de a face cu poezia în sine, și pe cele de logică interioară a creației de artă, singurele care trebuiesc ținute în seamă.

Astfel, îl va opune lui Alecsandri elogios pe lăutarul brăilean pentrucă:

« În memoria lui Petrea Crețul Șolcanu nu întâlnim niciuna din aceste contraziceri de vorbe, de fapte și de caractere. Cântecului i se zice *Ghiță Cătănuță*, cum îl știe toată lumea, cum chiar Anton Pann l-a intitulat în 1852 »...

La fel va considera G. Dem. T. și artificialitatea finalului din prelucrarea lui Alecsandri, unde Stoian abia ajunge la soacră-sa și abia îi povestește cum și de ce a pedepsit-o pe Vidra, când

Bine vorba nu sfârșea
Pe loc cerul s'aprindea
Și trei fulgeri repezia
Pe Stoian Popa-l lovia
Și 'n cenușă-l prefăcea

La aceasta G. Dem. T. se întrebă

¹⁾ Caracostea D., *Balada zisă istorică I*, în Revista Fundațiilor Regale. An. X, nr. 4, pp. 3-23.

« De ce atâta urgie din partea cerului? Iată un viteaz căruia însăși soția îi întinde curse, ațâțându-l cu amenințări și deșteptându-i simțământul geloziei »... « Și totuși cerul nu întârzie a-l trăzni. Pentruce? Fiindcă pedepsise o crimă? Atunci concluziunea este că infidelitatea conjugală nu trebuie pedepsită pentru că cerul o ocrotește, ceea ce ar constitui culmea imoralității! In varianta ce posed, lucrurile se petrec din contra »...¹⁾

Precum se vede, aceeași intuiție justă, demonstrată prolix, după criteriile amestecate²⁾.

La fel va fi criticată versiunea motivului *Kira* la Alecsandri, calificându-se de absurdă cruzimea fraților, care o ard de vie pe sora lor Kira, deși nu era de loc vinovată, deoarece fusese răpită chiar de lângă ei. Ca să încheie:

« Din norocire, bătrânul Petrea Crețul Șolcanu a trăit încă, spre a ne explica lucrurile, spre a le restabili mersul firesc, spre a reda poemelor toată valoarea artei » (p. 51). In varianta lui, frații o salvează pe Kira și o căsătoresc, spre a avea pe cine să-i vegheze frumusețea³⁾.

Tot după aceleași vederi se face și critica la *Legenda mănăstirii Argeș* din Alecsandri. Se subliniază contrazicerea internă dela început:

« Poema ne arată la început că Domnul « merge să aleagă în vale » un loc pentru mănăstire, iar peste câteva minute ne afirmă că locul se impunea dela sine, că nu mai era vorba despre o *alegere* ci despre o *căutare*, ceea ce nu e tot una. Domnul știa de mai nainte că există o zidire neterminată și părăsită, ba chiar o și descrie, spunând că se află « la loc de

¹⁾ *Op. cit.*, pp. 28-29.

²⁾ Nici nu cercetează alte variante — de precisă sursă populară. De altfel nici nu avea atunci colecții pe care să se bazeze în acest sens.

Astăzi, putem să verificăm justețea intuițiilor lui G. Dem. T. în ce privește adăugirile lui Alecsandri. Dăm doar câteva exemple:

N. Păsculescu: *Literatură populară*, Buc., 1910, p. 285, *Ghiță Cătănușă*, culegere din Romanțași. I. G. Bibicescu, *Poesii populare din Transilvania*, Buc., 1893, p. 345, *Stoian și Vidra*, culegere din Sălaj, și p. 323, *Stoian și Vidrușca*, culegere din Basarabia.

In niciunele nu se află părțile condamnate de G. Dem. T.

³⁾ La fel varianta din N. Păsculescu, *Literatură populară*, p. 288: *Kira Kira-Lina*.

grindiș, la verde-aluniș ». In varianta lăutarului meu, contrazicerea nu există » (p. 55).

Mai departe, obiectează că, din scenele jurământului și mai ales a zidirii, Manole apare în varianta Alecsandri ca un om fără inimă, denaturându-se ideea de jertfă, pe când « în varianta lăutarului brăilean, Manole, amintind tovarășilor jurământul, începe a plânge cu amar »...

Extrem de juste observații, al căror merit apare cu atât mai evident cu cât în 1920, după aproape patru decenii de presupus progres în cercetarea lucidă a folclorului nostru, un E. Lovinescu mai putea să afirme candid, în volumul său IV de *Critice*, că vreo « câteva balade de ale lui Alecsandri atârnă mai mult decât zecile de volume de vulgarități lăutărești »...

Față de asemenea strâmbături din nas aristocratice, G. Dem T. — cu toate insuficiențele lui de pregătire științifică — aducea în schimb o înțelegere instinctivă, sănătoasă, fără patetisme dar și fără disprețuiri, pentru viața diversă și frustă a poeziei populare.

Înțelegerea aceasta, după cum am arătat la începutul studiului nostru, îi era înăscută. Deși Bucureștean, — nici Bucureștii nu deveniseră pe vremea lui oraș occidental, ci mai păstrau puternică viața de vechi târg românesc, și nici familia lui G. Dem. T. nu se rupsese de loc de viața veche. Zidar de biserici, am văzut că tatăl său lucra mai mult în sate. Micul Dimitrie, am văzut, a crescut în umbra bisericilor de mahala, — și mahalaua bucureșteană nu era de loc atunci ceea ce e astăzi, în epoca radio-ului și a cinematografului nivelator.

El însuși ține să-și accentueze această moștenire familiară în *Introducerea*, pe care am mai citat-o, la acel *Romancero roumain* al lui Jules Brun:

... « legănat în copilărie de melopeile naive ale poeziilor populare pe care părinții le-au moștenit dela strămoșii lor, fermecat mai târziu de poveștile pe care ni le recita buna noastră bunică »... « mai târziu am voit să consignăm prin scris aceste poeme și povești învățate odinioară... ».

Apărută în 1885, Culegerea lui de poezii populare a fost încheagată poate pentru tipar din entuziasmul întâlnirii cu Petrea Crețul Șolcanul — însă ea e rodul unei preocupări continue de 20 de ani, dela o vârstă foarte fragedă.

Dacă nu ne îndoim de corectitudinea notițelor care preced fiecare variantă și în care G. Dem. T. notează numele celui dela care a cules și datele culegerii, prima bucată a colecției ar fi transcrisă în 1864, la vârsta de 15 ani deci, dela preoteasa Safta din Domnești în județul Ilfov: *Descântec de Soare sec*.

Nu știm — îl va fi însoțit micul Dimitrie pe tatăl său acolo la vreo construire de biserici, va fi fost preoteasa Safta vreuna din rudele lor de departe? Nu ne-am putut lămuri până acum.

Dela mama sa — Sultana Teodorescu — adolescentul culegător menționează că ar fi transcris un an mai târziu (în 1865) două cântece: «Potecuța din pădure» (Pag. 325-6) și «Rața». Cel dintâi are toată prospețimea populară:

Foaie verde de trei mure,
ce mi-e mie drag pe lume
poteceaua din pădure
pardosită cu alune,
cu alune mărunțele,
să-mi calce murgul pe ele,
să-i troznească sub picere
c'asa-i place mândrii mele.

Iar în 1866 transcrie după cântecul ei *Nunta lui Iancu Vodă* (p. 656), cântec bătrânesc, o variantă care, — deși G. Dem. T. o așează după *Nunul mare* cântat de Petrea Crețul Șolcanu, — e în multe privințe superioară în trăsături de pitoresc popular.

În fine, în 1867 înseamnă dela maică-sa mai multe cântece: *Merele* (p. 352), *Pleopul* (p. 356) o contaminare neclară de mai multe motive, *Șaicele* (p. 309), pe care însuși G. Dem. T. o socotește o variantă superioară celei pe care i-a cântat-o Petrea Crețul Șolcanu, și *Mierla* (p. 348).

Contribuția tatălui său la colecție e și mai bogată. Incepând din 1865, dela el transcrie tânărul un *Colind al Crăciunului*, pe care îl pune în fruntea colecției sale (p. 16), și un *Colind de tânăr* (p. 20), variantă de o simplitate grăitoare. În 1866 îi spunea un *Colind de flăcău* (p. 71). În 1867 înseamnă din cântecul lui balada *Toma Alimoș* (p. 581), poate cea mai frumoasă variantă românească a motivului. În 1868 îi spune de astădată un *Colind de preot* (p. 42), în 1869 un cântec: *Ulmii și stejarii* (p. 354) repetând

motivul liric al închinării din *Toma Alimoș*, și în fine, în 1869, iar un colind: *Sandul* (p. 69) așezat de G. Dem. Teodorescu în fruntea colindelor sale « domestice ».

În 1874, înainte de plecarea sa la Paris, tânărul G. Dem. T. înseamnă dela mătușa lui, Elena Constantinescu, din str. Călușeilor, București, două descântece: *Descântec de apucat* și *Descântec de încleștat* (p. 362 și 363).

Imboldul dintâi și cel mai puternic în ceea ce privește interesul pentru viața literaturii populare, G. Dem. T. l-a primit din propria viață și a familiei sale. De aceea a fost atât de puternic și de aceea l-a făcut să simtă în chip atât de autentic creația populară și să o respecte atâta. Deși Bucureștean, el e un produs al aceluia București care la sfârșitul secolului al XIX-lea încă era atât de adânc și de firesc legat de viața populară românească, atât cea socială cât și cea spirituală. Bucureștii în care își au rădăcinile atât personalitatea cât și colecția de poezii populare a lui G. Dem. T. erau încă un București țărănesc în care germinau încă forme de cultură arhaice, care duc firesc spre literatura populară. E ceea ce dă încă o particularitate colecției ui G. Dem. T.: în ea, autorul ei nu face despărțirea habotnică între literatura orală și literatura scrisă — pe care am făcut-o toți până acum când unii dintre noi, în urma cercetărilor din Apus și ale lui Hans Naumann ¹⁾ în deosebi, ne-am dat seama câtă interdependență este între arta populară și anumite forme de artă cultă, care « se scufundă » în ea. G. Dem. T. este poate primul care îl vede pe Anton Pann la justa lui valoare ²⁾, pe când altul, ca evreul M. Schwartzfeld, nu căutase decât să-l folosească pe Pann în calitatea lui de izvor al primei culegeri, din 1855, pentru a lovi cu răutate în antisemitul Alecsandri, ca autor și modificate al ei în ediția cunoscută dela 1866 ³⁾.

E interesantă și specifică de altfel agitația acestui violent detractor al lui Alecsandri, care pe de o parte colportează entuziast « teoria cea mai nouă și mai cu izbândă » (investește deci

¹⁾ Hans Naumann, *Grundzüge der deutschen Volkskunde*, Leipzig 1922.

²⁾ G. Dem. Teodorescu, *Anton Pann, viața și activitatea*, 2 vol., Buc., 1891—1893.

³⁾ M. Schwartzfeld, *Vasile Alecsandri sau Meșterul Drege-ștrică și apărătorii săi*, Craiova, 1883.

un capital intelectual la sigur!) și anume cea indiană a lui Benfey (p. 9—10), pe de alta vorbește de «inteligența populară universală» operând întocmai ca natura în folclor (p. 7), iar pe de altă parte afirmă că «în colecția Teodorescu, etc. (*sic*) te afli în fața naturii, cu aerul ei puternic și sănătos, cu mândrețele ei în belșug» (p. 34) numai fiindcă pe G. Dem. T. trebuise să-l citeze, ca unul care îl criticase aspru pe Alecsandri în studiul despre Petrea Crețul Șolcanu, așa cum am văzut.

Fără să facă atâta caz ca Schwartzfeld de «teoria cea mai nouă și mai cu izbândă», G. Dem. Teodorescu, prin simpla sa formație familiară, intuește legătura dintre literatura populară orală și o anumită literatură scrisă, și o consideră în colecția sa ca un fapt firesc.

Astfel el încorporează în culegerea sa o sumă de texte culte, fie prin origine, fie prin tipărirea lor de demult ca:

Orațiune de nuntă, găsită în colecția lui Radu Zugravul, manuscris din sec. XVIII.

Orația la încoronarea Domnului, care se rostea «după obiceiul străbun» la încoronarea fiecărui Domnitor moldovean de către primarul Iașilor, publicată în revista *Traian*, an. II (1870), nr. 2, și despre care Hasdeu afirma că a auzit-o încă în Basarabia, dela bătrânul hoier Vasile Cristea.

Rugăciunea către Sf. Cruce, publicată de episcopul Melchisedec, în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, an. I (1884), p. 55.

Cântec fanariot dela 1821, citat de Ion Eliade Rădulescu în *Echilibrul între anlıteze*, etc.

* * *

Insistând atâta asupra perspectivei sănătoase pe care i-o dăduse asupra folclorului însăși viața sa de familie, în care folclorul mai trăia încă viu, — n'am vrea să dăm de loc impresia că ignorăm ceea ce spiritul vremii sale, în formele lui din România mai ales, îi dăduse și în bine și în rău, și ca imbold și ca certitudine.

În 1870 de exemplu culege cântecul bătrânesc *Buruleanu*, — «scris (după cum relatează G. Dem. T. în notița introductivă) în satul Dragoslavele și publicat în *Foaia Societății Românismul*, I, p. 41—42, de comisiunea de redacțiune, din care făcea parte și autorul acestei colecțiuni».

Societatea aceasta deci, la a cărei întemeiere am văzut că participase și G. Dem. T., avea și răspicată preocupări folclorice.

B. P. Hasdeu, care am văzut că era și el membru în comitet, redacta pe atunci *Columna lui Traian*, tipărint în ea material și studii folclorice, între care și de ale lui G. Dem. T., accentuând aceeași credință în absoluta valoare ca izvor istoric a literaturii populare, pe care am descifrat-o și în primele studii de folclor ale lui G. Dem. T.¹⁾

Tot aici publică și Gr. Tocilescu, prietenul și tovarășul de studii al lui G. Dem. T., cercetări care căutau să-i confirme credința în istoricitatea materialului popular. În 1875, Gr. Tocilescu îi comunică la Paris lui G. Dem. T., pentru colecția lui, material folcloric cules dela un bătrân lăutar din Bogza, jud. Râmnicu-Sărat: *Golea Haiducul, Bolboceanu Haiducul, Botea, Colindul Sf. Ion*.

Nu e singurul prieten care la Paris întreține preocupările lui G. Dem. T. pentru folclorul românesc. Notițele introductive la diferitele piese din culegerea lui din 1885 îl indică pe Nicolae Scurtescu, care în 1871 și 1872 transcrie în comuna Valea Lungă din jud. Prahova *Mitul, Soacra și nora și Blestemul* și i le comunică la Paris.

---

¹⁾ Convingere care — sub altă formă decât cea latinistă: anume cea a ideologiei romantice cunoscute — rămâne totdeauna a lui G. Dem. T.

Dovadă introducerea citată, la acel *Romancero roumain* al lui Jules Brun, de care am mai vorbit (p. XIII). Ceea ce nu-l împiedică să formuleze tot aici, unele vederi extrem de juste și de actuale chiar astăzi.

De exemplu, în problema contribuției lăutarilor la creația populară, G. Dem. T. observă cu justețe că, oricât ar părea de important rolul lor în păstrarea unei părți din patrimoniul popular — hore, doine, balade — în atâtea alte laturi ale creației populare lăutarii sunt inexistenți: în cântecele adresate soarelui, lunii, plantelor, păsărilor, de către copii; în colindele și plugușorul, recitate de tineri; în orașiile de nuntă spuse de flăcăi; în descântecul zise de femei bătrâne.

În treacăt, fie subliniat și că această încercare a lui de clasificare a materialului popular nu atât după genuri cât după vârsta celor ce îl recită, deși neclară în spiritul lui G. Dem. T., e extrem de fericită ca intenție științifică, fiindcă deplasează deodată cercetarea creației populare din domeniul abstract al teoriei genurilor literare în acela sociologic, în sensul de cercetare a creației populare ca *forme* de viață spirituală sătească — ceea ce, după părerea noastră — e singura cale rodnică de inventariere actuală a folclorului. Menționăm și părerea lui că folclorul e creația anonimă a unor « oameni de valoare ».

De asemenea, Simeon Mănescu din Călăraș : *Colind de om cu trei feciori și Colindul lui Dumnezeu*.

După întoarcere, în 1877, Dem. Constantinescu-Teleor culege pentru el, din satul Atârnați, *Colind de fereastră și Ciuda* iar în 1883 T. Oprescu, profesor de muzică în București, îi transcrie dela un colindător *Colindul Crăciunului*, varianta III-a.

Aceștia sunt prietenii cărturari. Ei vor fi menținut treaz atâția ani de zile interesul cercetătorului pentru colecția lui. Dar cei care i-au dat substanța ei vie sunt ceilalți, prietenii lui mărunți, cărora știa să le câștige familiaritatea și încrederea.

În 1865, Moașa Nedelea din satul Maia, jud. Ilfov; Dumitrache Tâmplarul, din str. Popa Tatu; lăutari din Târgu Fierbinți.

În 1866 Stanciu, lăutar din Corbii mari, jud. Vlașca; Baba Neaga, descântătoare din str. Popa Tatu.

În 1867 lăutari anonimi din Corbii Ciungi, jud. Vlașca, din Catane, jud. Ilfov, din București; Ioniță Lăutarul din Rudeni, jud. Ilfov; Niță Gurău din suburbia Căramidarii, București.

În 1868 Moașa Dumitra, din Rudeni; Vasile Moscu, din str. Călușeilor, București.

În 1869 lăutari din Arșari; Stroe, tăietor de lemne în București; Moașa Stana, descântătoare din Giulești, jud. Ilfov.

În 1880 Moș Nițul, lăutar originar din Teleorman; Marin Stângu, tăietor de lemne în București.

În 1883 Constantina Stăneasca, bătrână din Tg. Potlogi.

În 1884 Nicolae Romanu, poreclit Papă-Lână, bucătar în București.

Între 1883—1885 se încheagă colecția de cântece bătrânești aproape în întregime ea. Într'un răstimp destul de scurt, deci, față de cel în care a crescut întreaga colecție. Răstimpul va apărea și mai redus, dacă vom însemna zilele în care a înregistrat materialul dela cei trei principali colaboratori ai săi. Pe primul, Petrea Crețul Șolcanu, am văzut că l-a întâlnit la Lacul Sărat, în August 1883, făcând înregistrări după el în zilele de 6, 9 și 14 August. În anul 1884, a izbutit să-l aducă la București, după destule peripeții pe care le descrie cu destul umor autorul anonim al necrologului din ziarul *La Roumanie*, care, după gradul de familiaritate ce arată a-l fi avut cu G. Dem. T. și după interesul pentru Petrea Crețul Șolcanu, bănuim a nu fi altul decât Jules Brun.

Pe lăutar, baba lui nu voia să-l lase în niciun chip să vină la București, de teamă să nu-l facă boierii iarăși rob. Numai când s'au pus chezași cunoscuți, Oteteleșeanu și profesorul Ganea, bătrânul a putut să călătorească și nu s'a simțit nici el cu inima la loc decât în casa lui G. Dem. T., după ce acesta i-a pus dinainte un clondir cu rachiu și el l-a golit fără prea multă întârziere, lucru pe care prietenul-gazdă l-a observat binevoitor, având grije să umple sticla de câte ori era nevoie în decursul ședințelor.

Aceste ședințe n'au durat decât patru zile — 7, 9, 11 și 12 Mai — în care s'a înregistrat cea mai bună parte din imensul material dela lăutarul brăilean.

Bine înțeles, dacă luăm de absolut oneste datele pe care le dă G. Dem. Teodorescu însuși.

Ceilalți doi îmbogățitori principali ai zestrei de cântece bătrânești a colecției lui G. Dem. T. sunt cobzarul Ioniță Nicolae Pantelimoneanu, de 65 de ani, găsit în București și ascultat în zilele de 2 și 6 Ianuarie 1885, și muncitorul Șerban Mușat, tot din București, dela care înregistrează în zilele de 23, 27 și 28 Decembrie 1884.

Din cele 88 de « cântece bătrânești » cu variantele lor notate la sumar, 33, adică mai bine de o treime, sunt notate dela Petrea Crețul Șolcanu, 9 dela Șerban Mușat, 7 dela Ioniță Pantelimoneanu, 27 dela diverși și 12 din diferite publicații și reviste.

Colecția lui G. Dem. T. apare astfel ca o sinteză a folclorului muntean având ca inimă vie încă Bucureștii. Inșă, precum am spus, un București încă neurbanizat, neoccidentalizat, Bucureștii lui Popa Tatu de atunci, ai Cărămidarilor, ai străzii Călușeilor... Un București ce era încă *târg*, cum sunt și astăzi încă atâtea din orașele noastre de provincie (un exemplu tipic e Câmpulung-Muscel) adică un loc unde satul și orașul se întâlnesc firesc, unde tranziția între ele se face pe nesimțite, fiindcă întreg târgul e o astfel de tranziție.

De aici, și caracterul predominant lăutăresc al colecției, — în materie de folclor, lăutarul de tipul lui Petrea Crețul Șolcanu echivalând târgul în materie de sociologie. Adică reprezentând acea fază de tranziție dela creația rurală către consumul orașenesc — în calitate de mijlocitor. Aceasta era părerea lui G. Dem. T. despre rolul lăutarilor în folclor — văzându-i doar ca

memoratori și transmițători, fără să adâncească mai mult problema. Oricât am adânci-o noi astăzi, confruntând colecția lui G. Dem. T. cu altele, în care sursa lăutărească e mult mai redusă sau chiar absentă, concluzia e că lăutarilor prieteni ai lui G. Dem. T. nu li se poate atribui în mod hotărît rolul de creatori, nici în bine nici în rău.

Prin darea la lumină a colecției, cariera de cercetător folcloric a lui G. Dem. T. se încheie de fapt — și în mod firesc. Colecția aceasta era de fapt punctul de culminație către care au tins toate sforțările și năzuințele lui G. Dem. T.

Cele două volume închinată lui Anton Pann, de care am pomenit, reprezintă o privire liniștită asupra unui predecesor, de pe locul de popas al unei creații de care era mulțumit.

Și avea destul drept să fie. Cu toate scăderile și naivitățile ei — vizibile mai ales în părțile de comentariu și introducere — colecția lui G. Dem. Teodorescu reprezintă cel mai serios efort științific în domeniul antologizării liricii populare din secolul XIX la noi.

OVIDIU PAPADIMA

O G L I N Z I

De oglinzi mă mai tem și-acum,
Este 'năuntru lor ca un fum
Care noaptea se plimbă 'n odaie,
Mai ales când e luna 'n văpaie

Le deschide 'n oglinzi o poartă
Spre nu știu ce lume moartă
Și ca un clopot sună, strălucește
Iluzia care mereu pândește!

Nu mi-ar părea nicidecum ciudat
Să iasă din oglindă, un cavaler, un pirat
Și să prindă a-și povesti toată viața,
Innecându-se 'n apele ei dimineața.

Foarte mulți oameni se înneacă 'n oglinzi
Femei palide, prunci suferinzi,
S'apleac' așa și se privesc spre seară —
Puterea lor îi soarbe și-i omoară.

De aceea când intră 'n odaie
Luna cuprinsă 'n veștedă văpaie,
Acoperim ciudatele oglinzi
Suntem poeți și suntem suferinzi.

O A M E N I I

Oamenii mă uimesc și-acum ;
Aș vrea să cunosc ca ei
Toate lucrurile pe numele lor și 'n drum
Larg să-mi alătur pașii de pașii lor grei.

Fiecare zare să nu aibă 'n spatele ei înc'o zare,
Fiecare cuvânt să nu aibă un clopot mai mult
— De care numai eu când se face noapte s'ascult —
O viață aș vrea, o viață oarecare

Atât de strâmtă 'ncât să pot dormi
Și uita vocile nepământene,
Cerul molatec destrămat în gene
Să nu mai poată visuri zămisli.

Uneori îmi spun: « Am să mor
Atât de singuratecă 'n mijlocul lor,
Limba simplă a bucuriilor n'am învățat.
Am să mor ca o pasăre care prea mult a sburat

Dar n'a facut cuib nic'ieri.
În loc să trăesc am cântat melancolicul ieri
Și semnele pe care le-am primit n'au fost dela oameni,
Au fost dela flori. « Tu cu cine te-asameni » ?

Ma 'ntrebau pururi privirile omenesti,
« Din pământ ca noi toți pornești,
Dar este 'n inima ta o pace și-o 'ntunecime
Din care cresc niște vorbe ciudate » — « Mulțime

Nu mă goni, strigam, ca voi sunt și eu »
Dar ei mă lăsau de o parte mereu
Și cuvântul: « Poet » răsuna în răs
Pe buzele lor care n'au sărutat, n'au surâs.

T O A M N Ă

Acum se cheltuia înalta oră
De lumină sonoră,
Și de desăvârșire și tăcere.
Soarele putrezea în mere.

Moartea 'ncepea în fructele prea coapte —
In prune se făcuse-aproape noapte,
In gutui îngheța lumina de zi
Și nu puteau putrezi.

Ploua. Ne scuturam cu toți în vânt,
Ne 'ntorceam în pământ.
Ca niște pomi, ca niște paseri ciudate
Erau gândurile noastre trist clătinate.

MAGDA ISANOS

STENDHAL ȘI EXPERIENȚELE SALE ITALIENE

Cetitorul de astăzi nu caută în cărțile lui Stendhal asupra Italiei imaginea exactă a vieții din vremea sa, ci mai cu seamă acele impresii pline de ironie și de neprevăzut, acele scântei de inteligență ce se găsesc din belșug în proza lui, fie că tratează despre caracterul italian, fie că se ocupă de artele frumoase. Se citește *Rome, Naples et Florence* și *Promenades dans Rome*, sau *Histoire de la peinture en Italie*, *Vies de Haydn, Mozart et Metastase* și *Vie de Rossini* numai de dragul autorului, iar nicidecum cu gândul de a găsi în aceste cărți informații precise.

Toată viața lui, Stendhal a adorat Italia și pe Italieni. El alege anume acest popor care i se pare că se îndepărtează cel mai mult de tot ce este rațiune, simț practic și conveniență. În sufletul și mintea lui, Italia devine pământul violent al iubirii și al urei, țara visurilor, patria liber aleasă. În sfârșit, descoperind frumusețea și felul voios al Italienilor de a trăi viața de fiecare zi, Stendhal își descoperă propria lui natură, își găsește năzuințele, își cunoaște nevoile sufletești.

* * *

Henry Beyle nu are decât optsprezece ani în 1800 când pune pentru prima oră piciorul în minunata țară. Prea tânăr, nu prea sănătos și cu banii cam numărați, junele învingător — face parte din armatele victorioase ale lui Napoleon — asemenea unui turist naiv care se plimbă cu nasul în vânt, cutreeră Lombardia, prea repede pentru a-și putea însuși o cunoaștere amănunțită a celor ce vede.

Din această primă călătorie el nu culege decât idei destul de vagi ce nu fac un tot, și chiar se ciocnesc și se contrazic. Nu poate fi vorba deci de o înțelegere a Italiei, ci de sentimente și de amintiri, de impresii și de aprecieri adesea părtinitoare, uneori fanteziste, mai întotdeauna având aerul unei generalizări prea grăbite, și destinate în deosebi nu atât pentru a face plăcere Italianilor, cât pentru a rușina pe Francezi.

Italia lui Stendhal din 1800—1801 este mai întâi: Milano, oaza binefăcătoare și de neuitat, apoi Lombardia cu cele câteva orașele încântătoare unde îl cheamă obligațiile armatei, dar pe care ofițerul-turist le judecă numai după comoditatea încartiruirii sau a vieții de garnizoană. Cât despre peisagii, ele nu i se par deocamdată de niciun interes.

Tânărul Beyle leagă prietenie cu mai mulți Milanezi, rămâne foarte plăcut surprins de înțelepciunea lor și de sentimentele frumoase mai ales în ceea ce privește onoarea, și declară că Italianii sunt cu mult superiori portretului ce Franța și-l face despre ei. Acesta la oraș; pentru că la țară deziluzia este mare: el acuză pe țăranul italian nici mai mult nici mai puțin decât de ignoranță, falsitate, lașitate, murdărie și fanatismul cel mai de nesuferit. Să nu uităm însă că vorbește un soldat al lui Napoleon, și că armata franceză este foarte rău primită de bieții țărani lombardezi. . . Un fapt este însă cert: tocmai din cauza acestor contraste violente, Beyle — care nici el nu avea un caracter prea uniform — vede în noua țară, când ținutul cel mai fermecător de pe pământ și unde ar vrea să-și petreacă viața întreagă, când locul cel mai cumplit.

Din toate aceste imagini și idei mai mult sau mai puțin exacte, cari se vor transforma sau se vor completa de-a-lungul viitoarelor sale șederi în Italia numai constatările făcute în jurul violenței caracterului italian formează de pe acum un nucleu serios, întrebuințat mai târziu sub aceiași formă, și care, dezvoltat și interpretat, va permite lui Stendhal întemeierea unei psihologii a Italianului. Psihologie foarte personală ce e drept, dar dragă scriitorului până târziu spre 1840 când la sfârșitul vieții sale, desgustat de lipsa de ideal al prezentului, romancierul se întoarce către Italia Evului-Mediu singura ce i se pare energetică și vie, pentru că e violentă și pasionată. Italianii sunt oameni violenți afirmă tânărul Francez: numărul asasinatelor din Brescia, notează el, este, — păstrate fiind

proporțiile, — de două ori mai mare decât cel al asasinatelor din Paris. În Italia se iubește cu vehemență până la pasiune, și se ucide din cauza iubirii. Incântat de descoperirea făcută, înflăcăratul june nu se sficște să afirme că în Italia iubirea-pasiune și crima din iubire este o regulă generală.

Când în 1821 își italianizează numele — Arrigo Beyle — și se intitulează « Milanese », Stendhal, mândru de originile sale italiene, ține mult să se știe că « les Gagnon » familia maternă erau « des Gainoni » refugiați italieni. În 1801 însă, această coardă ancestrală este complet surdă: nicio simpatie subită, nicio atracție misterioasă nu se simte; Italia nu face încă parte din domeniul său spiritual.

Totuși două subtile dar solide afecțiuni îl leagă de pe acuma de viitoarea lui patrie sufletească: iubirea sub forma abia întrezărită a Angelei Pietrigruga pe care o iubește mai mult din râvna unui ideal, dar afectând în fața camarazilor săi de regiment un fel de a fi cinic și grosolan, — și muzica, artă sensuală între toate, cu teatrul Scala și reprezentațiile ce nu se pot compara cu nimic alt pe lume.

Intors în Franța, Beyle își va aduce mereu aminte cu nostalgie de teatrul sublim din Milano și de îndepărtata Angelă. Viziuni încântătoare ce vorbesc direct inimei sale dornice de frumos și ideal; legături fragede ce îl vor face timp de zece ani să dorească întoarcerea în țara pe care nu o înțelege prea bine, dar pe care o dorește, bănuind — s'ar spune — bucuriile și durerile ce îi sunt destinate.

* * *

Cristalizarea ~~italiei~~ în spiritul lui Beyle începe să se vadă la Berlin, în 1807, când citind *Corinne* viitorul scriitor simte crescându-i dorul de a se întoarce la Milano. Ar vrea să se revadă în Italia nu călător în plimbare ci cercetător și observator scrupulos; își propune ca scop studiul caracterului italian după noile precepte ale ideologilor francezi al căror adept convins este de câtăva vreme; în sfârșit un program ambițios — Stendhal nu se cruță — îl va obliga să culegă cât mai multe informații asupra acestui popor în particular, pentru ca prin ele să se ridice până la cea mai desăvârșită cunoștință a omului în general.

În August 1811, dorul alintat de atâta vreme se realizează: Henry Beyle pleacă în Italia. Condițiile acestei noi călătorii sunt cu mult diferite de acele din 1800: punga îi este acum îndeajuns de plină, călătorul stăpân absolut pe timpul și mișcările sale, în sfârșit, timidul de acum zece ani devenit acum mai îndrăzneț, cucerește pe nemiloasa Angela Pietragrua în câteva minute, întâlnind astfel dela primii săi pași prin Milano, pasiunea fără de care — fie că se numește ea Angela sau Matilde — viața i se va părea mereu deșartă.

O lună îi este îndeajuns lui Beyle să cutreere în grabă Bologna, Florența, Neapole, Roma și Ancona. Se oprește mai îndelung în orașul lui drag, Milano. Dacă ambițiosul program alcătuit nu este realizat, totuși această a doua călătorie îi îmbogățește considerabil cunoștințele sale din trecut. Tânărul francez află acum că Italia se întinde și dincolo de Lombardia; că mai există și alte provincii în peninsula, cu culori, forme și numiri diferite; că fiecare mare oraș își are înfățișarea sa deosebită, pe care, ager observator și bun critic, Beyle o fixează prin reflecții personale uneori acide, adesea contradictorii, și încă departe de a fi definitive.

Astfel Brescia este orașul ochilor frumoși ¹⁾. Florența de asemenea, « mais ces yeux si vifs et si perçants ont l'air plus disposé à vous juger qu'à vous aimer » ²⁾. Țăranul din jurul Turinului este de nesuferit: « Les vrais méchants-bilieux de l'Italie sont les Piémontais » ³⁾. Și explicația grăbită și naivă urmează: « le Piémontais n'est pas plus Italien que Français: c'est un peuple à part » ⁴⁾. Napolitanul îl sperie prin caracterul său curios. Femeile aci sunt energice, spune el: « Six mois après un mot indifférent que leur à dit leur amant elles l'en récompensent ou s'en vengent; jamais d'oubli par faiblesse ou distraction, comme en France » ⁵⁾. Și tot napolitanul, pe jumătate gol și cerșind prin cafenele, îl înduioșează: « Ces barbares sont friponneux parcequ'ils sont pauvres, mais ne sont pas méchants » ⁶⁾. Orașele mici nu le ia aminte; turistul nostru

¹⁾ *Rome Naples et Florence*. Paris, le Divan, 1927, II, p. 60.

²⁾ *Ibid.*, p. 108.

³⁾ *Ibid.*, III, p. 23.

⁴⁾ *Ibid.*

⁵⁾ *Ibid.*, II, p. 168.

⁶⁾ *Ibid.*, III, p. 23.

nu-și dă osteneala să vorbească despre ele și este destul de necăjit când o etapă mai lungă face ca diligența să se oprească pentru o noapte în vreun han de țară. Un progres neîndoielnic se simte totuși: nu toate peisagiile sunt acum de nebăgat în seamă ca în 1800, ci unele locuri, mai cu seamă din jurul Milanului, îi par chiar încântătoare.

Mai presus de toate, Italia din 1811 este pentru Beyle o provincie a inimei: provincie minunată pe care o va cerceta îndelung și cu multă atenție. Rezultatul sună cam astfel: prima calitate a Italianului este sensibilitatea; iar sensibilitatea lasă frâu liber «sentimentului», care numai aci nu e înăbușit de convențiunile sociale. Simplitatea și naturalul sunt darurile imediate ale acestei sensibilități. Vanitatea nu există în Italia — tot Stendhal vorbește —: un Italian nu se va mândri cu averea sau rangul său, cu o situație strălucită sau cu vreun talent... Nu trebuie să uităm însă că atunci când tânărul Beyle face aceste «constatări» sentimental incurabil el însuși, de o sentimentalitate de timid în goană după o fericire chimerică și niciodată întâlnită — că Beyle iubește pe Angela Pietragrua care, ea este, într'adevăr sensibilă, simplă și naturală, modestă și puțin pășătoare de opinia publică. Tânărul francez trăește deci în adorarea de fiecare clipă a acestor sentimente. Ne vom mira oare că le-a generalizat atribuindu-le mai întâi tuturor femeilor italiene și apoi Italiei întregi? De multă vreme Stendhal căuta un locșor pe pământ unde să-și poată fixa aspirațiile sufletului său de «egocentrist». Această țară o găsește în jurul Milanului. Și ca să fie mai sigur de ea și-o modifică așa cum o visează: tot ce ar putea stingheri îndeplinirea vreunei din dorințele sale intime este exclus, peisagiul sentimental devine aidoma năzuințelor lui, iar Italia plăsmuită de el este locul unde va putea întâlni fericirea: «la chasse au bonheur».

Un singur lucru ce i-ar fi mult pe plac nu-l poate găsi în țara aspirațiilor sale: «l'esprit». «Si vous dites ici, en parlant de quelqu'un: C'est un homme d'esprit, tout le monde s'attend à des actions et non à des paroles. A-t-il gagné deux millions depuis six mois? Quoique déjà d'un âge mûr a-t-il fait la conquête de la plus jolie femme du pays? L'esprit amusant est flétri du nom de bavardage»¹⁾.

---

¹⁾ *Ibid.*, II, p. 24.

Și se împacă singur prin una din acele piruete măestre ale ironiei sale: « Il n'y a pas d'esprit en Italie? Tant pis, car l'esprit est quelque fois un piment agréable; tant mieux, si l'esprit n'est qu'une forme déguisée de la vanité s'exerçant aux dépens d'autrui »¹⁾).

Un puternic motiv de a îndrăgi Italia este satisfacția complectă ce-i procură gustului său pentru toate artele: Scala din Milano devine punctul luminos al întregii sale vieți: la Florența în fața nemuritoarelor « affresco » de Volterrano, el exclamă depășit de atâta măreție: « Je suis arrivé à ce point d'émotion, où se rencontrent les sensations célestes données par les beaux-arts et les sentiments passionnés »²⁾).

Intors în Franța după patru luni minunate, Stendhal va fi stăpânit de acum înainte de o singură dorință: să-și petreacă restul vieții în Italia. Un nou program de lucru — pe care îl va urma de data aceasta aproape în întregime — este întocmit: mă voi întoarce într-o zi în Italia, scrie el, pentru a trăi acolo intens așa cum înțeleg eu. Voi avea patru lucruri de observat:

1. Natura solului, climatul și frumusețile naturale;

2. Căarakterul locuitorilor;

aceste două subiecte îmbogățite cu observații asupra artelor vor constitui *Rome, Naples et Florence* din 1817 și 1826 și *Promenades dans Rome* din 1829.

3. Pictura și celelalte arte ale desenului — astfel numește Stendhal sculptura și arhitectura —; proiect îndeplinit în 1817 prin *Histoire de la peinture en Italie*.

4. Muzica; studiată în *Vies de Haydn, Mozart et Mélastase* din 1814 și în *Vie de Rossini* din 1823³⁾.

În Septembrie 1813 Beyle revine pentru puțină vreme la Milano în concediu de convalescență după niște friguri contractate la Sagan, unde fusese rechemat sub arme. Această foarte scurtă călătorie nu este interesantă decât prin silința pe care Beyle o depune să se întoarcă mereu în orașul ales. Cu câtă bucurie se

¹⁾ *Ibid.*,

²⁾ *Ibid.*, p. 93.

³⁾ Notă marginală din 1811 pe una din primele pagini ale manuscrisului *Histoire de la peinture en Italie*. Cf. H. Martineau, *Préface de l'éditeur*, în *Histoire de la peinture en Italie*. Paris, le Divan, 1929, I, pp. III—IV.

vede în sfârșit ajuns! « J'arrive à sept heures du soir, povestește el, harassé de fatigue; je cours là la Scala. Mon voyage est payé »¹⁾.

* * *

În 1814 la căderea lui Napoleon, Beyle părăsește Franța pentru a începe în sfârșit o viață nouă la Milano lângă Angela Pietragrua. De data aceasta va sta în Italia șapte ani: este marea încercare! Șapte ani ce vor constitui epoca cea mai frumoasă și mai intens trăită a vieții sale. Egoistul nostru se europenizează definitiv. De altfel nu îi place lui adesea să spue: « Io sono di Cosmopolis »? Stendhal profită de tot ce o libertate neîngrădită îi poate oferi și uneori se simte fericit: datorită relațiilor alese și locurilor de înaltă ținută artistică ce le frecventează i se pare că el însuși este în sfârșit cineva, se vede în pragul devenirii, grijile bănești sunt pentru un moment înlăturate, își câștigă un locșor solid în « societatea lumii bune și elegante » după care tânjea de atâtea îndelungată vreme.

Cea mai mare parte a timpului și-o trece la Milano. Totuși mai multe călătorii îi permit în 1814 să revadă Florența, în 1815 să cunoască Verona, Padua și Veneția, care îl seduce într'un mod deosebit deoarece are marea bucurie și cinste de a o însoți pe doamna inimii sale: « A Venize, scrie el, tout est brillant: les habits des gondoliers, la couleur de la mer, la pureté du ciel que l'œil aperçoit sans cesse réfléchit dans le brillant des eaux »²⁾. În iarna 1816—1817 se coboară până la Roma și Neapole.

În nicio clipă entuziasmul lui Beyle pentru noua sa patrie spirituală nu slăbește. El se consideră acum mai mult italian decât francez și este hotărît să își închine viața și munca numai Italiei. Vom vedea mai departe cum, într'adevăr, nouăsprezece din cei cincizeci și opt de ani ai vieții sale i-a trăit în peninsula, și o jumătate din opera sa este închinată ei.

Noul Beyle, acum om matur, citește mult, scrie mult, se arată mult; se aruncă în viața milaneză care îi procură în același timp bucurii sublime și dureri nemeritate, se îndeletnicește mai ales cu ceea ce el numește « cele patru situațiuni fundamentale ale Omului »: iubirea, muzica, artele desenului și literile.

¹⁾ *Rome, Naples et Florence*. Cit., I, p. 8.

²⁾ *Ibid.*, III, p. 153.

Inșelat de Angela Pietragrua, el se înamorează de frumoasa și suava Matilde Viscontini — Matilde pentru prieteni — care trăește despărțită de soțul ei, generalul Dembrovski. Înăcrit de ultimele deziluzii și crezându-se un cinic incurabil, blazatul nostru se vede transformat pe loc în cel mai suspinător și cel mai platonice dintre amanți. Nici prin gând nu îi mai dă că ar putea să pună în practică unele povește agresive ale catechismului lui amoros; nu mai viscază decât de iubire, pură « à la Werther ».

Muzica este pentru Stendhal mereu amețitoare Scala din Milano cu operele lui Cimarosa și baletetele lui Viganò, primirile și conversațiile din lojile elegantete, apoi terminarea serei în saloanele Elenei Viganò sau a surorilor Estera și Aneta Mombelli. Pictura și celelalte arte ale desenului sunt îndeosebi urmărite, atelierul monden al lui Thorwaldsen și cel mai academic al lui Carloni.

În acești șapte ani buni, Stendhal începe să scrie. Vor apare succesiv *Vies de Haydn, Mozart et Mélastase* iscălită Cesar Bomet, *Histoire de la peinture en Italie* iscălită M.B.A.A. (M. Beyle Ancien Auditeur) și *Rome, Naples et Florence*, iscălită Stendhal. Primele două cărți sunt mai mult rezumatelecturilor sale, un fel de compilație din „Baretti, Winckler, Schlichtegroll și Carpani pentru *Vies* . . ., din Lanzi, Amoretti, Bossi, Venturi și Vasari pentru *Histoire* . . . Informația este deci împrumutată, dar autorul și-o asimilează atâta de bine imprimându-i valoarea sa personală, încât sistemul devine nou și ideile însușite îi aparțin definitiv.

Între 1818 și 1819 Stendhal ar ține neapărat să ia parte activă la mișcarea romantică! . . . Noile teorii ale lui Manzoni, Pellico și Visconti sunt foarte apropiate de ale sale; comuniunea de idei este perfectă, frecventează pe cei dela *Conciliatore* și adesea în discuțiile lor scriitorul francez își spune părerea; când lupta se întetește el este de partea întreprizilor redactori, iar când pamfletele se înmulțesc schițează diferite proiecte de articole pe cari însa nu le publică. Prudență ? Poate. Dar prudență inutilă deoarece de câțeva vreme din cauza prieteniei sale cu liberalii suspectați de poliția austriacă — distinsul abate di Breme al cărui oaspete de fiecare seară era în loja dela Scala, patrioții Vismara, Gonfalonieri și Pellico întemeietorii în același timp ai Romantismului și ai noiei Italie — Stendhal este foarte rău văzut. Faptul de a trăi de cam multă vreme fără să își câștige viața într'un mod regulat — se știa

că nu are avcre personală — și mania de a publica sub diverse pseudonime, îi agravează cazul.

Când în 1821 Piemontul se revoltă, supravegherea poliției milaneze devine din ce în ce mai strânsă; terenul este nesigur, prietenii săi sunt amenințați și uneori chiar arestați. De frica închi-soarei, Stendhal părăsește cu moartea în suflet, frumosul său oraș.

Ciclul celor șapte ani fericiți s'a încheiat. De acum înainte neastâmpăratul nostru scriitor își va trece anii căutând în zadar să-și recâștige lumea pierdută.

* * *

Timp de zece ani Stendhal va duce la Paris viața unui om de litere, gândindu-se mereu la Milano și regretând blânda prezență a Matildei. Se va întoarce în Italia în iarna 1823—1824, dar nu în orașul lui drag. Va fi văzut la Genova, apoi la Florența în fața mormântului lui Alfieri pe care îl admiră pentru energia caracterului său, prin muzee, în societatea scriitorilor la modă și în cabinetul literar condus de elvețianul Vieusseux, care ambiționează să întemeeze pe contul său propriu unitatea morală a Italiei. La Roma se plimbă ore întregi pe Corso, discută cu chimistul-farmacolog Agostino Manni — pus serios la contribuție în *Rome, Naples et Florence* — care îi povestește lucruri extraordinare din istoria Romei; își bate joc de junii turiști francezi ce nu știu să călătorească ci doar să caște de plictiseală în fața tablourilor celor mai sublime declarându-le admirabile pentrucă așa au cetit în vreo carte: « Ils viennent pour mourir de plaisir, et ils meurent d'ennui; ils ne disent pas quatre paroles d'Italien en un jour, et jugent les Italiens . . . ; c'est à mourir de rire; ajoutez à cela l'enthousiasme de commande pour Rome; c'est drôle »¹⁾.

În 1825 Stendhal vine din nou în Italia. După un scurt și idilic popas în Ischia, se urcă prin Roma, Florența, Verona și Veneția, spre Milano. O noapte rece și cețoasă de Decembrie îl găsește în fața orașului său, împovărat de tot bagajul sentimental și intelectual al aceluia ce ar vrea să își retrăiască bucuriile moarte și durerile adormite.

Poliția austriacă îi interzice intrarea în oraș.

* * *

¹⁾ *Promenades dans Rome*. Paris, le Divan, 1931, I, p. 167.

După revoluția din 1830 când liberalii vin la putere în Franța, Louis-Philippe numește pe proaspătul autor al romanului *Le Rouge et le Noir* consul: mai întâi la Trieste — unde guvernul austriac îi refuză instalarea — apoi în Statele Papale, la Cività Vecchia, «cette ville ennuyuse comme la peste» unde bietul Stendhal, după propria lui expresie, se simțea «crever d'ennui et devenir plus stupide chaque jour...». Avea totuși să rămână acolo până aproape în ajunul morții sale, salvat fiind numai de dese «escapade» la Roma, și de o ședere mai îndelungă la Paris între 1836 și 1839.

În nenumărate rânduri și chiar dela început noul consul încearcă să reacționeze: vrea de exemplu să se achite de funcția încredințată într'un mod mai inteligent și mai util decât cerea regulamentul: să fie la curent ministerul său din Paris nu numai cu afacerile comerciale ci și cu viața politică italiană. I se atrage politicos atenția că pentru trimesul rapoartelor există o cale ierarhică, și că un consul nu este ambasador.

Când plictiseala îl răpune, Stendhal se duce la anticarul Donato Bucci, la republicanul Benedetto Blasi sau la avocatul-arheolog Manzi, toți liberali cunoscuți cu cari se înțelege de minune, reușind astfel să devină încă odată suspect. Ca să își petreacă timpul citește mult și scrie și mai mult; dar în fiecare nouă ladă de cărți primită, poliția locală vede o rezervă de broșuri revoluționare, în fiecare foaie de manuscris, o scrisoare sau un document destinat carbonarilor refugiați în Franța.

În Cività Vecchia — țară de Liliputani — nimic nu se pierde, nimic nu e permis; un inofensiv cuvânt de spirit se transformă ușor în dinamită.

Stendhal începe să meargă tot mai des la Roma la prietenul său Abraham Constantin. Milanezul încearcă din răsuputeri să devină Roman. Se plimbă, observă, discută; este văzut la cafeul Greco, locul de întâlnire al artiștilor și scriitorilor cei mai de seamă, unde în fumul țigărilor și al pipelor, în mai puțin de trei ore, poezia, pictura, sculptura și muzica sunt complet revoluționate; frecvențează salonul contelui Cini și al frumoasei sale soții, salonul lui Filippo Gaetani și al actriței Amalia Bettini. În zadar! Sărmanul exilat nu poate găsi la Roma atmosfera după care toată ființa lui tânjește! El e dornic de viață, iar Roma nu îi vorbește decât de eternitate. El caută conversația ușoară, gluma, scânteia și efectul, dar

Romanii sub influența unei clime prea calde nu cunosc nici gustul, nici obiceiul efortului, sunt greoi, violenți și superficiali, singurele lor plăceri sunt iubirea și muzica, singura lor ocupație, farnientele.

Bietul Stendhal care încă din tinerețe era stăpânit de gustul paradoxului și al contrazicerei, acum din ce în ce mai blazat, din ce în ce mai rănit de spectacolul unei epoci supusă în întregime temei de ridicol, lipsei de entuziasm și scepticismului, se vede transformat pe nesimțite într'un om aproape bătrân, tot mai închis, mai egoist, mai disperat — nu ajunge chiar să se gândească la nebunie, la sinucidere sau la căsătorie și este refuzat de fiica unei spălătorese pentru ateismul său?

Eforturi disperate ale unui om ce nu poate renunța la un ideal de o viață întreagă întemeiat numai pe adorarea energiei și a voluptății; luptă supremă dusă împotriva tuturor miniștrilor și tuturor șefilor săi ierarhici cari prinzând de veste de prea deseale lui « escapade » caută să-i îngrădească ultimele și atât de puțin gustatele lui plăceri.

Așteptând gloria ce nu va veni decât târziu după moartea sa, Stendhal pândeste cărțile ce apar în Franța și Italia. El cunoaște toate noutățile și le află lipsurile sau calitățile dintr'o singură privire ce duce drept în miezul subiectului. Nu fletează pe nimeni: judecă și execută pe imbecili și pretențioși, ridică și laudă pe cei înțelepți și cu talent. Nu greșește niciodată în materie de critică literară: nici când surpă reputații stabilite, nici când trage de urechi pe cei puțin serioși.

Ultimii ani ai lui Stendhal la Cività Vecchia — corespunzând ultimilor săi ani de viață : părăsește acest oraș în Noemvrie 1841 și moare la Paris în 23 Martie 1842 — sunt în întregime consacrați studiului. Este epoca inspirată în care scrie *La Chartreuse de Parme*, *Souvenirs d'Egotisme* și *Vie de Henry Brulard*, *Lucien Leuwen*, *Chroniques italiennes* și *Vie de Napoleon*. Stendhal scrie, citește, notează cu furie. Toate cărțile bibliotecii sale, fie publicate de el însuși sau de alții, poartă însemnări abundente. Manuscrisele, caetele, registrele, planurile, scrisorile și conceptele găsite după moartea sa sunt nenumărate, și unele mai așteaptă și astăzi o mână pioasă care să le aducă la lumină.

MOARTEA IUBITEI

Nimic...

Și iară nimic.

Mi-e zâmbetul rece și-i frig;
în lume dela o zare la alta e frig
și parcă se simte tăcerea, de fier,
cum urcă spre cer.

Zâmbești.

Sub pleoapele moarte doi ochi omenești
păstrează reflexe de-oțel străveziu.

În tine, în trup, e târziu.

O mie de ani
de când ai rămas nemișcată.

Te 'ndură, iubito, se poate să bată
la geamuri, vestindu-ne ziua de-apoi,
strigoii din noi.

Sau dragostea veche se poate să bată
cu mâini de lumină, la poartă.

PE NEGRE CORĂBII

Să mergem, prieteni, departe, spre zări,
Pe ape inerte, pustii de cărări...
Pe negre corăbii cu pânzele vechi
Ce-or fi un șirag de tăcute perechi
Ca pasări de pradă, venite din zare,
Plutind liniștite și negre pe mare.

Iar stele, pictate pe negru senin,
Ne-or fi alinare crescutului chin:
Un fir de lumină curgând liniștit
Purta-va mireasma de clar infinit
Spre inima noastră cernită și grea.

Și pacea va crește,
Iar vântul va sta...

In ultima clipă, gemând pe catarg,
O pânză se va sbate prelung către larg
Și 'ndată, întristată de pacea de-apoi,
Privi-va nemișcată spre noi.

Pe mare, inertă și neagră oglindă,
O stea va cerca, depărtată, să-și prindă
Diamantul luminii în marmoră sumbră
Zidită din ape și umbră.

In liniștea veche obosi-vor curând
Liliecii fugarului gând.
Iar timpul, de-atâta tăcere 'ngrozit,
Se va opri în zenit,
Lăsându-ne singuri și fără durere:
Veșminte de umbră și trup de tăcere.

CELUILALT

Duhule bătrân,
In preajma-mi te simt cum veghezi nemișcat,
Ți-e milă de mine cum lupt și mă sbat;
Privești uneori înapoi
Prin anii cu vis, cu lumini și noroi;
Ades înainte privești
Și 'n năvală de clipe nimic nu găsești.

Duh fără sfârșit,
Sub umbra aripelor mele-ocrotit,
Știi toate din câte eu însumi nu știu,
Ești, decât mine, mai veșnic, mai viu;
Prin gând fără formă adesea mă 'ndemni,
spre nemișcare mă chemi.

Duh fără sfârșit,
Eu nu mai caut. Eu m'am oprit.

ALEXANDRU GRIGORIU

O SEAMĂ DE ÎNTÂMPLĂRI MIRACULOASE, ÎNTRE CARE SE POVESTESTE VIAȚA LUI RAMON DE LA SIERRA MORENA ÎN STIL DONQUIJOTESC

Era o zi dumnezeiască de Mai când m'am dus iarăși la părintele Alvarez, pregătită de călătorie, ducând cu mine coșul plin cu merindele împachetate de Rosario.

După ce am făcut înconjurul Europei și am venit la San Miguel, nu m'am mai mișcat de aici doi ani de zile, m'am stabilit, m'am liniștit, am prins și rădăcini. Parcă nu-mi venea să cred că am fost cândva în stare să o iau la goană pe toate șoselele, urcându-mă din tren în vapor și din autobuz în avion, ca un duh rătăcitor. Atunci mi se părea normal să mă scol dimineața la Helsinki și să iau masa la Paris, ca pe urmă să plec cu trenul de seară la Lisabona.

Acum însă, drumul de 30 km până la San Bartolomeo, parcurs într'un car cu coviltir îmi părea un eveniment din cale afară de promițător și de aventuros. De abia mi-am putut închide ochii toată noaptea la gândul că plecăm la San Bartolomeo.

În curtea parohiei, Alvarez, Juanita și Carmencita mă așteptau deja, tot așa de agitați și de îmbujorați în așteptarea marelui eveniment, ca și mine. Carmencita era îmbrăcată în cea mai frumoasă rochie a ei, cu fusta înflorită, scrobită, bogată în cute, cu un șal de dantelă albă în cap, ca în zi de sărbătoare. Părintele purta reverenda lui de toate zilele, dar avea o pălărie nouă de catifea neagră cu borurile foarte largi și se rezema pe un toiag gros sculptat în nuc, de toată frumusețea. Juanita ieșea și intra

în casă într'un continuu vârtej, aducând de fiecare dată câte un coș plin cu merinde și vinuri, acoperit frumos cu șervetul de pânză albă ca zăpada.

Era vorba de o adevărată călătorie acum, cu tot mecanismul complicat al drumurilor de odinioară, parcurse în postilioane, care durau patru săptămâni pe timp frumos între Burgos și Santander, cu nenumărate accidente de drum, ca și atacurile neprevăzute ale unor bandiți mascați, pitiți în tufele de pe marginea șoselei, răpirea contesei frumoase și suferinde de către cavaleri misterioși deghizați sub glugi de franciscani, moartea unui cal mușcat de țânțar, întâmplată în ciuda tuturor leacurilor povățuite și administrate de toți participanții, întâlnirea unui grup de pelerini cu picioarele goale, popasurile din păduri când lumea ședea la taifas în jurul focului și fiecare era rugat să spuie o poveste, până când jarul se înfunda în scrum și babele începeau să dea din cap, aprobând parcă tot ce s'a întâmplat dela Geneză până în ziua Celei din Urmă Judecăți, din prăpăstiile somnului și ale bătrâneții.

Oamenii de azi nu mai știu să călătorească. Când trei londonezi se suie în mașină cu gândul de a petrece weekendul la Edinburg, pe fața lor nu se citește mai multă emoție, ca și când ar fi vorba de o plimbare între Piccadilly și Oxford Circus. Unul se așează la volan, celălalt are grije de termos, al treilea întreabă:

« Got the whisky, Johnny? ».

Și mașina o pornește. Nu se așteaptă decât la un singur accident pe drum: pana. Când coboram cu dâșii din mașină după asemenea drumuri, mă întrebam cu mirare, dacă de fapt am ajuns undeva.

Acum însă nu era vorbă de asemenea facilități. Carul, pe care ni l-a trimis morarul, îl avea moștenire dela bunici. Și era o minune de car într'adevăr! Coviltirul de lemn era pictat într'o parte cu legenda lui Theseu și a Ariadnei, povestită într'o succesiune de imagini, cu fiecare moment decisiv încadrat în linii negre, ca să nu se amestece trecutul cu viitorul. Văpseaua de ulei era crăpată în multe părți, Ariadna apăru în unele evoluții ale ei, fără cap sau cu trupul în bucăți, dar tot ea era, o puteai recunoaște după rochia ei albă și lungă, umflată de vânt și de vârtejul mișcărilor, și după panglica albastră cu care era încinsă

la brâu. De cealaltă parte coviltirul povestea legenda lui Pan și a lui Syrinx, în care se amestecau în mod ciudat, fragmente din metamorfoza Ledei și viața apostolilor. Înăuntru în car, sub coviltir, se găseau două bănci lungi așezate față în față și jos, scândurile erau acoperite cu câțiva pumni de fân proaspăt și mirositor. Juanita așază cu grije merindele în fundul carului și tot acolo am depus și eu coșul meu de trestie. Căii înhămați dădeau nerăbdători din copite și birjarul, un flăcău de vreo douăzeci și doi de ani, îmbrăcat cu un bolero larg de catifea neagră și uzată, din care se revărsau mânecile bogate ale cămășii, încins la brâu cu o cingătoare de mătase verde, se urcă pe capră și ne pofți să intrăm și noi în car.

Juanita, Carmencita și cu mine ne-am suit repede și ne-am așezat pe una dintre bănci, părintele însă, din cauză că era voluminos și bătrân, se urcă cu grea îndurare, ajutat de birjar și tras de noi nu fără câteva oftate, solicitând ajutoarele cerești și în special, al Sfintei Tereza de Avila. În sfârșit ne-am văzut cu toți instalați cu voia lui Dumnezeu, coșurile cu merinde din fundul carului fură numărate pentru a zecea oară și împinse mai în spre colțuri, pentru ca să stea în siguranță.

«Sunteți gata, părinte? Pot să le dau drumul?» întrebă băiatul de pe capră.

«Dă-le drumul Antonio și plecați să fim» strigă Alvarez umplându-ne prin vorba asta cu neliniștea și bucuria marei aventuri.

Carul ieși pe poarta parohiei și o luă la pas în jurul bisericii, cotind în strada lăturalnică ce ducea în spre șosea. Oamenii ieșeau la porțile caselor și se întrebau unii pe alții: «Oare unde pleacă părintele Alvarez?». Bărbierul stătea la ușa prăvăliei sale sub farfuria de alamă și ne ură drum bun cu gesturi atât de elocvente, încât a trebuit să ne oprim și să-i mulțumim, cu care ocazie ne-a întrebat ca așa — într'o doară, unde plecăm.

Părintele a răspuns că ne ducem la San Bartolomeo și vorbele lui fură auzite de câțiva copii care se jucau în praf. Vestea mergea mai repede, decât noi și când ne-am oprit iarăși la tutungerie pentru că Alvarez își aduse aminte că nu are destul tabac și Antonio a trebuit să coboare ca să-i cumpere, toată lumea din jurul nostru știa deja că părintele pleacă la San Bartolomeo. Când

am trecut pe lângă moară, a trebuit să ne oprim din nou și să-i mulțumim morarului, pentru că ne-a împrumutat carul și caii și ne-a găsit și un birjar, așa încât soarele umbra deja foarte sus pe cer când am ajuns afară la câmp, pe drumul de țară plin de gropi și de hopuri, din cauza noroiului uscat brăzdat de urmele carelor, ca o holdă spintecată de pluguri. Era foarte cald și ni se făcuse sete, am desfăcut deci o sticlă de vin, din fundul unui coș apărură pahare groase și l-am rugat pe Antonio să stea puțin, să bea și dânsul cu noi. După ce am pornit-o din nou, ni se făcuse și mai cald. Antonio și Carmencita începură să cânte, până fură, și ei cuprinși de toropeală. Ne-am pomenit dormitând cu toții și ne-am desmeticit la o svâcnitură bruscă — probabil și Antonio ațipise și caii au luat-o razna pe câmpie, oprindu-se dintr'odată la marginea unui șanț. Am sărit repede jos cu toții și Antonio trase caii la o parte, nu fără câteva aлуzii obscure la originea lor, pentru că îi era rușine de noi din cauză că adormise și era foarte furios.

Părea că am rătăcit multă vreme, deoarece oricât ne căscam ochii în toate părțile, nu reușeam să descoperim nici urmă de drum între câmpii. Eram în mijlocul unei livezi de lămâi cu copacii încărcăți de fructe, nu departe, printre crengi se zărea o fântână. Deocamdată ne-am hotărât să ne odihnim și să mâncăm aici la umbră, pe Antonio l-am trimis să caute șoseaua. Am desfăcut pe iarbă un șervet mare de in și am scos din coșuri tot ce ni se părea că ar fi putut să ne încânte. Friptură rece de iepure cu salată de ciuperci, plăcinte cu frișcă și cu afine, pateuri cu crabi și cu sardele, operele lui Rosario care a învățat bucătărie franceză la casa donei Leonora, se înșiră frumos în farfuriile de pământ smălțuit, pe iarbă, părintele desfăcu o sticlă de Malaga, Juanita curăță portocale și rodii, iar Carmencita a plecat la fântână să aducă apă, pentru că ne-am dat seama că vinul nu potolește setea. Când am terminat cu masa, se întoarse Antonio și ne spuse că a înconjurat tot hotarul, fără să găsească drumul. S'a urcat și pe un deal și s'a uitat împrejur, dar nu văzuse decât livezi și câmpii pretutindeni, fără urmă de șosea. Din cauza sietei și a căldurei, lenea și toropeala ne cuprinseseră atât de mult, încât am hotărât unanim să ne culcăm în iarbă și să dormim un ceas, ca să ni se limpezească puțin gândurile.

În somn, am auzit un cântec de nai și mi-am dibuit drumul după sunetele subțiri ca picuratul apei până am ajuns la o pădure deasă. L-am zărit pe faun după un copac — când mă văzu, rânji larg ca un țărănoi șiret și nu voia să se apropie. M'am dus eu în spre dânsul, dar o rupse la fugă, jucându-se de-a ascunselea, o clipă i se vedeau copitele subt un tufiș, altădată capul i se zări într'o scorbură. M'am apropiat tiptil, cu vorbe blânde, ca să nu fugă, dar când am ajuns acolo, mi-am dat seama că fața pe care o văzusem nu era decât înșelăciunea sgârciurilor din scorbură și jocul umbrei — cântecul picurat subțire se auzea mai departe, când în fața mea, când undeva în urmă — faunul nu era nicăiri. Când m'am deșteptat, soarele lăsa deja umbre lungi și roze și în liniștea profundă a după amiezii târzii, nu se auzea decât cântecul greerilor și sforăitul solemn al părintelui Alvarez. Toți ceilalți dormeau duși.

« Hei, săriți repede, că se lasă noaptea ! » am strigat din toate puterile.

Primul care se mișcă era Antonio. Sări în picioare și se frecă somnoros la ochi, apoi se întinse odată de-i trozneau toate încheeturile.

« Vai, ce mult am dormit ! » se miră tare « părinte, hei părinte Alvarez, sculați că se face noapte ! ».

Alvarez se întoarse pe partea cealaltă și, după o scurtă pauză, începu să sforăie din nou. Antonio îl scutură cu tot respectul până reuși să desfunde supapa greu înșurubată a somnului său. Părintele se dezmetici greu și nu înțelegea încă unde este, simțea doar că ceva nu este în ordine și părea foarte nemulțumit. Eu le-am deșteptat pe cele două fete și când ne revăzurăm cu toții în picioare, în mijlocul aceluia peisaj absurd de frumos, ni se părea că ne-am regăsit în altă lume și nu înțelegeam de ce trebuie să plecăm de aici.

« Unchiule ce facem acum ? » întrebă Juanita.

« Cât poate fi ceasul ? » întrebă părintele, uitându-se la soare. « Mi-am lăsat ceasul acasă. Drumul acesta pare cu făcătură ».

« După cât socotesc eu spuse Antonio, poate fi pe la ora șapte ».

« Dimineața ? ».

« Ba seara ».

« Ba dimineața » afirmă Juanita. « Acolo este răsăritul unde e soarele acum ».

« Hai să stăm să ne uităm puțin la soare, propuse părintele, să ne dăm seama dacă urcă sau coboară ».

Am stat așa vreo zece minute, uitându-ne la soare, dar nu am putut decide, care este drumul său. Ne-am despărțit în două tabere: Juanita, părintele și Carmencita susțineau morțiș că soarele răsare; Antonio și cu mine am constatat contrariul.

« Vino cu mine, Antonio, spuse părintele, poate vom întâlni un suflet de om în hotar să ne spuie unde ne găsim și cum am putea ajunge la San Bartolomeo ».

După ce plecară dâșii și mai trecuse un timp, a trebuit să se convingă toată lumea că soarele apunea într'adevăr. Am așternut masa din nou pe iarbă pentru seară și ne-am apucat să strângem vreascuri și crengi uscate ca să facem foc, să fierbem cafea și să dăm semnalul celor plecați să ne găsească la întoarcere, deoarece între timp se întunecase deabinelea.

« Vine cineva », spuse Carmencita deodată.

« Poate-o fi unchiul și cu Antonio », spuse Juanita.

« Ba nu, după pași parcă vine o singură persoană ».

Am ascultat încordate cum foșneau frunzele în întuneric.

« Doamne, Doamne, oftă Juanita, de ce nu se întorc unchiul și cu Antonio, ne lasă singure în întuneric. Cine știe ce bandiți vin acum să ne atace ! ».

Cum ascultam mai departe, ni se părea că vin mai multe persoane, decât două, vin zece, ba o sută, o armată întreagă de bandiți mascați, cu cuțitele la brâu și pistoale încărcate în mână. Din întuneric, se desprinsă o figură ce părea uriașă și din ce în ce se apropia, devenea mai mică, mai umană, în contradicție cu toate legile perspectivei. Când ajunse în fața noastră în lumina focului, ne-am dat seama că era cu totul altceva, decât la ceea ce ne așteptasem.

Era un om foarte-foarte bătrân, cum n'am văzut niciodată. Ținuta lui era dreaptă, ca a unui rege, purta o barbă lungă ce-i acoperea tot pieptul și-i venea până la brâu. Imbrăcămintea lui era o rasă veche călugărească încinsă cu o fiâ ghie în jurul mijlocului. Se rezemă de un toiag gros și noduros și, în urma lui, pășea o capră mică, sură, cu o panglică albastră la gât.

« Bună seara, domnișoarelor, ne spuse cu vocea iugușită și tremurătoare, ce faceți noaptea aici, unde nici pasărea nu zboară ? ».

« Facem cafea ! » răspunse sprinten Juanita. « Șezi aici bade, între noi, îți fierbem și dumneata o ceașcă ! ».

Toate trei am respirat ușurate că, în loc de haiduci înarmați, am dat ochii cu un om bătrân și o capră. Eram așa de bucuroase, încât am fi făcut orice pentru dânsul în momentul acela. Bătrânul se așeză oftând din greu și își rezemă mâinile ciolănoase pe toiag, lăsându-și capul pe mâini. Căprița se culcă liniștit și frumos la picioarele sale.

« Cafea ! oftă bătrânul. N'am mai băut cafea din vremea războiului cu Burii ! ».

« Câți ani ai acum ? ».

« Când cu războiul cu Burii, aveam cincizeci și cinci. De atunci nu mai număr ».

« Stai departe de aici ? ».

« Nu tocmai departe, uite în pădurea cea de peste deal, unde iese luna tocmai acum ».

« Sunt case acolo ? ».

Bătrânul răsă liniștit și mângâie căprița pe cap.

« Auzi, Inez ? Ce-ar fi să avem și noi o casă cu odăi văruițe și cu grinzi de lemn, ca toată lumea ? Când ți-ar fi foame, te-ai ridica în două labe și ai behăi la fereastră. Nu avem noi casă, domnișoarelor, stăm într'o peșteră mare cât o biserică și nu am de-o nici pentru palatul episcopului din Toledo. Ați auzit vreodată despre Ramon dela Sierra Morena ? ».

« Ramon ! . . . » Vocea Juanitei se înneacă în gâtlej. « Dumneata ești Ramon dela Sierra Morena ? ». Se ridică îngrozită în picioare și instinctiv ne-am ridicat și noi și fără îndoială am fi rupt-o la fugă, deși nu știam despre ce este vorba, dacă nu ar fi sosit părintele cu Antonio tocmai în momentul acela.

« Văd că voi aveți mai mult noroc decât mine, spuse părintele Alvarez, noi nu ne-am întâlnit cu nimeni ».

« Bătrânul acesta, spuse Juanita, este Ramon dela Sierra Morena ».

« Fii bine venit între noi, spuse părintele, oricine ai fi, și împarte cu noi masa noastră de seară ».

« Mulțumesc, părinte, răspuse omul bătrân, puțini sunt aceia care mă tolerează printre ei, după ce mi-au auzit numele. Dar nu e bine să arunci cu piatră asupra nimănui, până nu știi ce nenorociri s'au abătut asupra lui. Eu m'am căit amarnic pentru cele ce făcusem în tinerețe și mi-am ales viața de pustnic drept ispășire. Haina aceasta pe care o port nu este o strae lumească, precum nici gândurile mele nu mai sunt îndreptate asupra celor lumești, de când am venit să trăiesc în pădurea aceasta ».

« Avem tot respectul pentru anii tăi și pentru haina ce o porți spuse Alvarez, și dacă te așezi la masa noastră, ne faci nu numai o bucurie, ci și o mare cinste ».

Ne-am așezat cu toții în jurul șervetului întins pe iarbă la lumina focului și Juanita începu să taie fiecăruia o bucată din curcanul rece.

« Toată ziua am mâncat azi, le-am reproșat, de aceea am pierdut drumul ».

« Unde voiți să mergeți? ».

« La San Bartolomeo ».

« Tocmai acolo? Și cum v'ați abătut dela drum de ați ajuns pe meleagurile acestea? ».

« Am adormit cu toții pe drum, din cauza vinului și a căldurii și caili au luat-o razna peste câmp. E departe San Bartolomeo? Unde este șoseaua? ».

« San Bartolomeo poate fi la vreo opt ceasuri de drum pe jos, trei călare, după câte îmi aduc aminte, spuse bătrânul. Șoseaua este drept la stânga înainte în direcția dealului acela, arătă peste câmpia luminată de lună, la vreo leghe de aici. Probabil ați înconjurat dealul și ați trecut lunca cea de acolo unde curge izvorul, de ați ajuns tocmai aici! ».

« Dar mult am dormit, spuse Juanita, bine că nu ne-am răsturnat cu car cu tot în prăpastie. Caili s'au oprit tocmai aici la marginea șanțului ».

« Acum nu mai puteți să mergeți mai departe, trebuie să așteptați aici până dimineața să puteți scoate iarăși trăsura pe șosea. Dormiți noaptea aceasta în peșteră la mine să nu vă apuce vreo ploaie, paturi moi cum aveți acasă, ce-i drept nu vă pot oferi, dar vă pot da la fiecare câte o legătură de fân proaspăt, se doarme

bine la mine când te obișnuiești cu murmurul izvorului care curge prin peșteră, și când Inez nu visează urît ».

« Îți mulțumim, Ramon dela Sierra Morena, spuse părintele, cred că nu avem nimic altceva de făcut dacă trebuie să înnoptăm aici. Carmencita, sunt gata cafelele? ».

« Numaidecât, răspunse sprințen fata sărind la foc și ridicând capacul ibricului așezat pe jar. Turnă cafeaua în cești și ne întinse fiecăruia câte una ».

« Mai puneți câteva vreascuri pe foc, spuse părintele, e mai prietenos așa ! ». Focul se înălță iarăși și în lumina lui tremurată, fețele trăiau o altă viață, decât a noastră, după voia flăcărilor, reînviind din umbră și fluturând pe adierea lor.

Se făcu tăcere și toți stăteau cu ochii ațintiți asupra bătrânului, parcă așteptam ceva dela dânsul. El simți încordarea noastră și ne spuse:

« Acum vă datorez o poveste ca să vă răsplătesc încrederea cu încredere. Trebuie să vi se pară lucru curios, cum trăiesc singur aici în pădure, ascuns în pădure ca o fiară sălbatică și auzul numelui meu v'a pătruns cu fiorul groazei, deși multă vreme a trecut și mult m'am schimbat de când încă acest nume era spaima tuturor oamenilor pașnici și cu frica lui Dumnezeu. Dar să nu credeți că numele acesta l-am moștenit dela strămoșii mei care erau oameni nobili și onorați pe tot întinsul Spaniei. Dacă m'ar chema și acum cu numele meu de odinioară, alta ar fi soarta mea, dar ascultați povestea mea cu răbdare, să vă dați seama unde ajunge bărbatul drept și cinstit, dacă își leagă viața de o femeie ușuratică ».

« In tinerețe, mă chema don Rodrigo de Ovideo și castelul meu se ridica lângă orașul cu același nume. Dela strămoșii mei am moștenit împreună cu titlul de nobil și o avere mare în pământuri. Grija moșiei mele, vânătorile și cititul mi-au ocupat tot timpul și nu visam altă fericire, decât un cămin liniștit, unde să mă pot întoarce să mă odihnesc, înconjurat de o soție iubitoare și de fiii mei, dacă îmi va îngădui Dumnezeu să am urmași vreodată.

« Cea pe care mi-a hărăzit-o soarta era departe de a-mi întinde această fericire. Am luat-o săracă și orfană, scăpând-o de teroarea unchilor ei care o țineau închisă într'o casă de țară și voiau să o călugărească cu forța. Se arăta atât de umilă și de

supusă întru toate, încât nici prin minte nu-mi trecea că ar fi capabilă de cea mai desfrânată purtare și este cu totul altfel de cum pare. Când plecam la vânătoare, îi dădeam toată libertatea să facă ce pofteste și nu mă îndoiam nicio clipă că distracțiile sunt simple și nevinovate, cum s'ar fi convenit unei femei de rangul ei, și în general, oricărei femei măritate în absența soțului. Liniștea mea însă n'a durat mult și o întâmplare neașteptată mi-a smuls vălul orbirii de pe ochi, făcându-mă să-mi dau seama de tot adevărul.

« Într'o seară de vară, când mă întoarcem dela vânătoare, am văzut pe vecinul nostru, contele Jose Antonio de Talavera ieșind călare pe poarta castelului meu. Am crezut că venise ca să mă caute pe mine și l-am strigat de mai multe ori, dar el, în loc să se oprească, dădu pinteni calului său și dispăru în noapte. Turburat de gânduri, am intrat în apartamentul soției mele, care mă primi calmă și surâzătoare, ca totdeauna.

« Isabella, i-am spus scrutând-o în luminile ochilor, José Antonio de Talavera, a fost aici ?

« Ce-ți trece prin minte, răspunse ea fără să clipească, n'a fost aici toată ziua nimeni. Mă lași atât de mult singură, adăogă cu privirile triste, mă simt atât de părăsită în castelul acesta mare, încât nu fac decât să număr orele și clipele care să mi te readucă.

« Acestea erau cuvintele ei și privirea-i era așa de supusă și onestă, încât și azi mă trec fiorii când mă gândesc, de ce trădare rușinoasă și neagră desfrânare sunt capabile femeile sub masca nevinovăției și a devotamentului. Dar să ascultați povestea mea mai departe și vă veți da seama că nu ați auzit niciodată ceva asemănător.

« Cum eu nu mă liniștisem, pentrucă îmi dădeam perfect de bine seama că am văzut pe un cavaler ieșind pe poarta castelului în seara aceea și că acest cavaler era José Antonio de Talavera, m'am hotărât să tac și să stau la pândă, până voi reuși să-i prind pe amândoi păcătoșii, ca să pot spăla cu sânge rușinea care s'a legat de numele meu. Mi-am ascuns durerea și neliniștea ce mă rodeau și m'am prefăcut că vreau să plec într'o lungă călătorie, având încă ocazia de a mă convinge de înșelăciunea și falșitatea donei Isabella care mă petrecu la poartă cu ochii scăldați în lacrimi, jurând că nu are să mai iasă din posturi și din rugă-

ciuni până nu mă vede din nou teafăr acasă. M'am dus doar la Ovideo și m'am retras într'un han părăsit. Ascuns acolo, am meditat timp de câteva zile planul meu de răzbunare în toate amănunțele sale, și mi-am împăcat conștiința cu gândul că dona Isabella și-a provocat singură soarta pe care i-o pregăteam eu acum.

« Intr'o seară târziu, era prin Iunie, m'am întors călare la castelul meu și în poartă am întâlnit pe doica donei Isabella, o bătrână care a crescut-o și pe care am luat-o în casă de dragul soției mele, pentrucă ea ținea mult la dânsa.

« Ce cauți aici Maria, noaptea așa de târziu, de ce nu te duci să te culci ? » am întrebat-o. Nu putu să-mi răspundă nicio vorbă și stătea așa, fără să îndrăznească să mă privească în față, frângându-și mâinile de trudă și desnădejde. Am înțeles despre ce era vorba și fără să o mai întreb ceva, am fugit sus pe trepte ca scos din minți și am dat buzna în camera donei Isabella. Am găsit-o singură și liniștită ca și totdeauna, răsfoind o carte de rugăciune.

« Unde e José Antonio de Talavera ? ».

Dona Isabella își lăsă cartea pe genunchi și răspunse foarte calm:

« Ai fi putut să bați la ușe, dragul meu, știi ? Purtarea ta din ultimele zile începe să mă neliniștească. Ce-ți trece prin gând ? Mă tot întrebi de contele de Talavera, parcă aș fi păzitoarea lui, când știi bine că el nu are ce căuta aici în absența ta ».

« Minți nerușinat ! » i-am strigat orbit de furie, învârtindu-mi privirea prin cameră, până se opri asupra dulapului donei Isabella.

« Era un dulap dintre cele care nu se mai văd decât în unele case foarte vechi, mare și încăpător, ca un cabinet, în care își țineau străbunele noastre crinolinelor, odăjdiile și toată zestrea adusă de acasă. Era un dulap extraordinar de artistic și de minuțios lucrat în lemn de stejar băițuit, sculptat cu figuri de fauni și de zeițe și împodobit cu copci lucioase de aramă.

« Vi se pare straniu poate că îmi aduc aminte așa de minuțios de toate amănunțele sale, dar acest dulap a fost așezat pentru mine în centrul și la răscrucea soartei și drumurile rătăcite ale vieții mele s'au deschis în spre viitor, tot din acest dulap.

« Când dona Isabella a observat că-mi îndrept ochii în spre această mobilă, își pierdu ținuta și siguranța pe care le simulase,

și pe fața ei descompusă se citi o groază de nedescris. Am sărit, am deschis dulapul, și am rămas înăuntru până dimineață. Atunci, acolo am aflat, ce s'a întâmplat în dormitorul donei Isabella în absența mea. Să stați și să judecați, de ce perfidie și destrăbălare fără margini era capabilă această femeie.

«Știindu-mă absent, contele Jose Antonio de Talavera se prezentă în seara aceea la castel, chemat printr'un bilet al soției mele, predat de doică în după masa acelei zile nefericite. Dona Isabella îl primi în iatacul ei seara, pe la zece și, pe când stăteau de vorbă, auziră pași de bărbat venind sus pe trepte și încremeniră de spaimă la gândul că am sosit. Contele se ascunse în dulap, unde fu martorul unei scene cu totul diferite de cea pe care și-o închipuise el. Cel care intră în iatac, era un tânăr strein care o luă pe dona Isabella în brațe și-i spuse un șir de cuvinte pasionate. Din vorbele lor se lămurise că el era vărul doamnei, cu care ea întreținea legături de dragoste încă de pe vremea când era nemăritată, și care, pentru a scăpa de urmările faptei sale, fugi din Spania și petrecu multă vreme în America. Acum, când se întoarse și află că ea este măritată, veni la dânsa sub ascunzișul nopții și o imploră să fugă cu dânsul. Această scenă fu întreruptă de o nouă bătae în ușe.

«Sfântă Teresa făcătoare de Minuni ! exclamă dona Isabella frângându-și mâinile, vine bărbatul meu. Ascunde-te în dulap ! ».

«Și Paolo intră în dulapul unde îl întâlni pe contele de Talavera.

«Așteptările lor fură însă înșelate și de această dată. Cel care intră în cameră, era un călugăr iezuit care se întorcea dintr'un pelerinaj și trecu în noaptea aceasta pe sub ferestrele castelului, călare pe un catâr. Auzise multe despre dona Isabella, toată lumea îi știa de faimă în afară de mine nenorocitul, și, văzând lumină la geamuri, intră să se convingă, dacă soția mea este întradevăr femeia despre care circulau atâtea zvonuri deșuchiate în toată provincia. Dacă mă găsea pe mine acasă, era hotărât să ceară adăpost pentru o noapte în numele milostiveniei creștinești, dacă însă aș fi fost absent, socotea că și el ar putea să-și încerce norocul, după atâtea luni de viață smerită petrecută în posturi și rugăciuni. Nu începuse încă bine să se încălzească la vorbă, când auziră pe cineva fugind sus pe trepte și călugărul fu și el împins în dulap, unde îl așteptau deja cei doi îndrăgo-

știți fără noroc. Astfel, când am intrat în acest dulap, am găsit înăuntru o numeroasă companie.

« Ce încăpătoare era mobila aceasta, vă puteți da seama dacă vă spun, că toți ședeam comod în colțurile ei, stând la taifas la lumina lanternei contelui, povestind fiecare felul cum a ajuns aici și clarificând toate amănunțele situației.

« Când toată istoria a devenit limpede pentru fiecare dintre noi, ne-a cuprins așa silă pentru toate femeile din lume, încât ne-am înfrățit în nenorocire și ne-am hotărât să ne retragem din lume și să nu ne mai despărțim niciodată. Ore întregi am vorbit în șoaptă și am hotărât toate planurile viitorului nostru.

« Când am ieșit din dulap, dimineța, tuspătru la braț, am găsit-o pe femeia păcătoasă ingenunchiată în fața icoanei, cu fundată în rugăciune.

« Dona Isabella, acum mori ! ».

« Știu », răspunse liniștită.

« Toată viața ai fost o lepădătură, dar vei avea onoarea să mori ca o castelană ! » i-am spus și foarte calm, i-am împlântat pumnalul în piept până la mâner.

« Treaba asta am isprăvit-o, m'am întors către tovarășii mei, și acum să ne vedem de lucru !

« Am dat foc castelului și am luat-o călare peste câmpii în mare galop. Am fugit fără să ne uităm înapoi, ne-am lăsat averea, trecutul, familia în urmă, ne-am schimbat și numele. După multe vicisitudini, am ajuns în Pyrenei, unde ne-am baricadat într'un castel părăsit și am dus o viață foarte destrăbălată. Am găsit pivnița plină de vinuri și, în nopțile de vară, culmile răsunau de ecoul chefurilor noastre. Am trăit din furturi și din jaf, am omorât pe călătorii rătăciți pe drumurile noastre, le-am siluit femeile fără nicio remușcare, le-am smuls cerceii din urechi precum și inelul din degetul morților, am dat foc bisericilor, am jefuit odăjdiiile sfinte și le-am vândut unui evreu din Saragoza, care le topi și le prefăcu în podoabe.

« Este fără rost să vă spun toate crimele și fărădelegile noastre, pentru că toți le cunoașteți din auzite. Pedepsa lui Dumnezeu nu întârzie însă multă vreme. Călugărul și Paolo au fost prinși și spânzurați în piața publică din Madrid. Recompensele pro-

mise acelor care ar fi putut da de urma contelui sau a mea erau așa de mari, încât toată provincia gonea după noi. Ne ascundeam în bârloage, nu mai ieșeam cu săptămânile din păduri, ne crescuseră plete lungi și ghiare ca de fiară, ne hrăneam cu boabele tufelor sălbatice și hainele putreziră pe noi de mucegai și ploi, așa am ajuns la o mănăstire franciscană ascunsă între munți. Am cerut adăpost și ni s'a dat, eram mai fioroși decât bestiile sălbatice și eram tratați ca oamenii. Ani de zile am rămas acolo cărând apă pentru călugări, spintecând lemne pentru foc, ajutând la treburile bucătăriei.

« Când izbucni războiul Burilor, Jose Antonio mă părăsi. Nu mai eram tineri nici eu nici el, dar eu reușisem să mă liniștesc, pe când Jose Antonio dorea să se izbăvească în mod mai sângeros, nu mai putea îndura remușcările, nici viața tihnită din mănăstire și într'o bună zi plecă și nu se mai întoarse. Abatele mănăstirii, văzându-mă cât de greu îndur absența lui, mă luă de multe ori la o parte, și încercă să mă consoleze cu cele viitoare. Intr'o zi mă luă la o parte și mi-a spus că m'am căit destul pentru păcatele mele ca să mă primească în rândul celorlalți călugări. Vorbele sale mă umplură de atâta lumină și smerenie, încât am plâns din fundul inimii, dar i-am răspuns că mă simt cu totul nedemn ca să fiu numit printre dâșii și l-am rugat doar atât să mă lase să îmbrac straele ordinului franciscan și să plec singur în lume. Cu vorbe bune și înțelepte a încercat să mă înduplece, dar hotărîrea mea era luată. Nu mai puteam suporta bunătatea omenească fără să mă simt adânc înjosit, deoarece îmi dădeam seama că nu sunt mai bun decât o fiară și nu merit un tratament mai uman.

« Când văzu abatele că toate împotrivirile sale sunt zadarnice și că nu-mi poate schimba în niciun chip hotărîrea, îmi dădu haine și sandale cu tălpi de lemn, zece galbeni și merinde în traistă și binecuvântându-mă, mă lăsă să plec cu voia lui Dumnezeu. Am făcut drumul până la Barcelona pe jos, în mai multe săptămâni, trăind din mila oamenilor buni. Din cei zece galbeni, cinci am plătit pentru bilet la vaporul ce mă aduse aici. Din ceilalți cinci, am cumpărat două capre ca să-mi dea lapte și caș, să am cu ce să mă hrănesc, și de atunci trăiesc aici retras în peșteră unde nu mă știe nimeni, decât ciobanii.

« Cât timp a trecut de când am venit aici, douăzeci de ani ? jumătate de secol ? nu pot să-mi dau seama. La început obișnuiam să fac un răvaș într'un stejar în fiecare primăvară. Într'o iarnă însă au venit țărani de mi-au tăiat stejarul. De atunci m'am încurcat cu socoteala. Trăiesc în gândurile mele și în rugăciuni, și mare este milostivenia Domnului față de mine, pentru că mi-am găsit pacea pe pământ, ceea ce rar este dat celor care o merită mult mai bine decât mine.

« Și acum, când v'am spus povestea vieții mele, mă aștept să vă întoarceți spatele cu dispreț, gândindu-vă că v'ați oferit ospitalitatea cu prea multă ușurință ».

« Poate că păcatele noastre nu sunt așa de mari, ca și ale tale, răspunse gânditor părintele, dar le purtăm cu noi și trăim cu ele. Mai de grabă tu ai putea să ne arunci cu piatra ».

Am rămas multă vreme tăcuți în jurul jarului înneecat sub spuză și ne-am gândit la mediocrele noastre greșeli cu care ne-am obișnuit pe nesimțite, ne gândiam la linia întortochiată a vieților noastre cu oscilațiile ei mărunte între bine și rău. Ce meschine păreau toate acestea pe lângă avântul puternic al soartei bătrânului Ramon, această înălțare unică dela păcatul absolut la izbăvire ! Asemenea viață, cu asemenea conținut limpede și unitar, se putea povesti, dar vom putea oare vreodată povesti viețile noastre așa ca altul să ne înțeleagă ? Și nu se poate spune că n'am trăit, profund și sbuciumat uneori, am plâns lacrimi negre și otrăvite ca fierea — am plătit pentru fiecare bucurie din plin — dar ce-a rămas din toate acestea ? Nici amintirea măcar. Generația noastră este lipsită de memorie. Ne dăm seama doar că o parte din tinerețe și vlagă s'a dus, s'a măcinat, viața și-a lăsat urmele în noi ca în cercurile unui copac, dar noi ne-am desobișnuit de a mai privi în aceste cercuri. Dacă ne-ar întreba cineva, din ce păcate ne dorim izbăvirea, am răspunde: din toate, dar nu ne-am aduce aminte de niciunul. Am rămas doar cu conștiința că suntem păcătoși, cu sufletul măcinat și neîmpăcat, dar nu știm nici măcar, pentru ce.

Se făcuse foarte târziu și bătrânul Ramon ne pofti să-l urmăm în pădure. Am hotărît să lăsăm carul și caii acolo în livadă în paza lui Antonio, care va putea să doarmă în fân, sub coviltir. Pentru mai multă siguranță, a deshămat caii înainte și i-a legat

de copaci, nu cumva să se trezească noaptea plimbat pe cine știe ce meleaguri. Atât ne mai lipsea. Am străbutut câmpia scaldată de lună, dealungul unui izvorăș și am ajuns la o pădure de pini.

Bătrânul mergea înainte, era de mulți ani înfrățit cu pădurea și-i cunoștea cele mai ascunse colțuri și poteci. Se mișca cu aceeași siguranță, cu care înaintează lupul noaptea în desiş, când nu se știe observat de nimeni. Era acasă aici printre copaci și ne făcu să simțim că se poate trăi într'o pădure, singur, în teribila intimitate a pământului și a furtunii, fără căldura vocii iubite, fără pâine, fără alt zâmbet, decât cel care răsare pe propria ta față, din forța și curajul tău. Omul este tare, omul este curajos, sfânt și fără limită!

Pășeam cu evlavie înainte, în lumea tăcută a lui Ramon dela Sierra Morena, sub bolțile crengilor înalte, pe mușchiul gros și moale și ne oprirăm împreună cu dânsul în fața unei grote, cu gura strâmtă și întunecată.

« Aveți grije la intrare, ne făcu atent bătrânul, aplecați-vă să nu vă loviți fruntea. Ar fi bine dacă ați aprinde un chibrit, să vedeți unde călcați ».

Se opri câteva clipe la intrare și ascultă încordat, făcându-ne semn să tăcem.

« Este cineva înăuntru? » întrebă. După un moment de încremenire, se deslănțui o goană mare în peșteră, pereții răsunau gol și profund de bătaia pașilor tari pe piatră.

« Nu vă fie teamă, spuse bătrânul, veniți după mine ».

Părintele reuși să-și aprindă lanterna și intrarăm cu toții în peșteră, aplecați, unul câte unul, după bătrânul Ramon însoțit de capră. După câțiva pași gura peșterii se lărgi într'o încăpere boltită, de formă lunguiață, cu un crucifix de lemn înnegrit deasupra unei legături de pai, care părea că servește de pat. Se vedea cât de colo că aici e adăpostul bătrânului Ramon. Mai aproape de intrare, se ridică un suport de fier înnegrit, sprijinind o căldare de aramă. Vase de pământ umplute cu unt, miere și lapte, se înșirară frumos, în ordine, într'o adâncitură a peretelui și pe o stâncă rotundă în formă de masă erau câteva cărți vechi legate în piele, un ceas de nisip și o legătură de ierburi mirositoare. Toate aceste le-am văzut ca prin vis cum treceam tiptil în urma

bătrânului, oprindu-ne din când în când să tragem cu urechea. Ecoul pașilor era acum mai surd și mai îndepărtat dar nu se curmase goana lor nebună, tropotul durduia înfundat sub bolțile înalte, undeva în adâncul peșterii. Am trecut printr'un gang lung și întortochiat, așa de scund, încât a trebuit să umblăm tot timpul aplecați. Șipotul, despre care ne vorbise bătrânul, izvorea de aici, dintre stânci, urmându-și matca săpată în panta ușor înclinată, care scobora la intrare. După ce-am trecut de gura izvorului bătrânul Ramon se opri din nou și ascultă atent câteva clipe.

«Nu se mai aude nimic, spuse în sfârșit, oare s'o fi rătăcit în sala curcubeelor, sau a găsit ieșirea de miazănoapte?».

Tavanul gangului se ridică puțin și părea că de undeva se strecoară o lumină nedeslușită până la noi, flacăra lanternei deveni din ce în ce mai palidă pe măsură ce pereții coridorului se umpleau de luciri suave și moi, albastre. Călcăm pe urmele bătrânului cu mirare și teamă, până când, încunjurând o ultimă cotitură, ne-am oprit în fața celei mai minunate priveliști ce ne-a fost dat să vedem vreodată.

În fața noastră se deschidea o sală imensă, boltită și rotundă ca o cupolă, cu pereții clădiți din nestimate de toate colorile; scli-pirea lor feerică și vioae ne luă lumina ochilor. Razele albastre scurse din mănunchiurile de safir se înnădiră cu luciul purpuriu al rubinelor, topazurile își turnau miera lor gălbuie în izvorul verde, deschis din smaralduri, pilaștrii puternici de opal jucau în bătaia razelor de toate colorile și sclipeau în chip de curcubeu. Ramon ne făcu semn să intrăm după el sub cupolă și am trecut pragul magic cuprinși de teamă și evlavie. Orbiți în bătaia scli-pirilor din jur, ne-am oprit în tăcere în mijlocul sălii, dar bătrânul Ramon, obișnuit cu această priveliște, părea preocupat de alte gânduri. Neliniștiți, ochii săi căutau în toate părțile.

«Cine se ascunde aici?» strigătul bubui ca un tunet sub arcul imens al bolții. După o tăcere încremenită, Ramon înconjură stâlpii de opal și se opri deodată.

«Cine sunteți și ce căutați aici?».

Faunul apăru. Scăldat în raze, marmora albă și netedă a trupului său ardea încinsă în focuri de curcubeu, fața sa albă, ridicată în spre lumina bolților, sclipea mistuită de flăcări, sub în-

velișul străveziu al membrilor sale, părea că s'a aprins din măduva ei tănuită și dură, piatra.

În urma lui călca Ramiro, un Ramiro pădureț, cu privirile piezișe pe care nu-l cunoscusem. Trupul său desgolit până la brâu, era împodobit cu o cunună de flori, în părul său încâlcit se împleteau frunze de stejar și boabe negre, sclipitoare, ca sticla.

Carmencita scăpă un oftat înnăbușit:

« Ramiro ! ».

Băiatul o privi odată, dar fața lui nu oglindea bucurie, nici emoție. Iși coborî pleoapele și rămase încruntat și tăcut.

« Ramiro, nu-ți este rușine să te arăți gol în fața mea ? ».

« Ce-ți pasă ție dacă sunt gol, răspunse băiatul dur și încăpățânat, dacă nu-ți place, n'ai decât să nu mă privești ! ».

« Cu mine vorbești așa, Ramiro ? ». Carmencita izbucni într'un plâns slab și desnădăjduit, dar Ramiro nu se lăsă înduplecat. Ne privi în față pe toți, dârz și sfidător, apoi își aplecă fața încruntată și rămase mut.

« Thyrsos — se întoarse Alvarez în spre faun — Thyrsos, arzi de toate sclipirile curcubeului, umerii tăi sunt spălați de izvoarele luminii, fața ta este încununată de stele. Adu-ți aminte de secolele fără număr când ai zăcut îngropat în pământ, un munte întreg îți apăsa atunci pieptul. Primăverile își prelingeau potopul de flori peste tine, dar tu erai scufundat în beznă, sub rădăcini, bolovani grei îți zdrobeau coastele și naiul tău era astupat cu pământ. Thyrsos, adu-ți aminte ».

Faunul își aplecă capul orb în spre dânsul și, o clipă, lumina feței sale se întunecă, se stinse. Faunul își aducea aminte.

« Thyrsos, îți aduci aminte de primele lovituri de sapă care subțiară pământul peste fruntea ta, îți aduci aminte de prima rază de soare care ți se strecură, albă și dureroasă, sub pleoape ? Cine stătea atunci lângă tine ? ».

« Tu stăteai lângă mine » șopti faunul.

« Eu te-am zmulș din măruntaiele pământului, eu te-am redat lumii, eu ți-am destupat naiul pentru ca cântecele tale să curgă în voie pe aripile tuturor adierilor — Thyrsos, tu ești al meu pe vecie și mă vei urma oriunde mă voi duce ».

« Te voi urma », spuse faunul.

Carmencita se întoarse către Ramiro:

«Și tu vii cu noi?».

«Eu merg unde se duce faunul», răspuse băiatul, evitându-ne privirile. Ne-am îndreptat cu toții în spre ieșire, dar faunul se opri și se întoarse către Alvarez:

«Pot să-mi iau și caprele cu mine?».

«Poți să iei pe cine vrei. Unde sunt caprele tale?».

«S'au împrăștiat în pădure, dar am să le adun eu», spuse faunul.

Ajungând înapoi în adăpostul bătrânului Ramon, acesta desfăcu o legătură de pzi proaspăt și ne făcu paturile în colțurile ferite de adiere. Ne-am culcat îndată, zdrobiți de oboseală, și ne-am cufundat într'un somn adânc și negru, fără vise.

Dimineața, bătrânul Ramon ne deșteptă vociferând voios:

«Sculați-vă, dormiților, soarele umblă deja foarte sus pe cer. Sculați-vă, dejunul vostru este servit!».

Am sărit în picioare și, după ce ne-am spălat ochii la izvor, ne-am așezat în jurul mesei de piatră, unde bătrânul ne pregătise cămile de pământ pline cu lapte proaspăt mulș și un coș cu fragi. Ramiro și faunul se retraseră într'un colț întunecat lângă un coș mare de trestii și mâncau alune.

«Precum vedeți, ei au avut timp să ne prade și cămara», spuse bătrânul fără mâhnire, n'am idee cum au putut găsi alunele, erau doar ascunse în fundul gangului, de frica veverițelor. Când m'am deșteptat dimineața, i-am găsit mâncând».

«Thyrsos, ne dai și nouă alune?» întrebă Juanita.

Faunul își scutură încet capul, foarte serios și gânditor, continuând să mănânce mai departe.

După dejunul răcoritor și frugal, faunul se îndreptă în spre ieșirea peșterii și începu să cânte din nai. Unele după altele, apărură caprele din toate colțurile pădurii și se strânsură în jurul lui, ascultând cu urechile ciulite. Inez săltă de bucurie și-și frecă căpșorul de genunchii faunului.

«Ia te uită!» exclamă bătrânul, nu am văzut-o nicicând pe Inez atât de bucuroasă. Faunule, nu cumva să mi-o iei!».

«Nu vreau să ți-o iau», spuse faunul, «dar ia-o te rog în brațe până plecăm».

Cu multă dragoste, ne-am luat rămas bun dela bătrânul Ramon, mulțumindu-i de ospitalitate și de bunele povețe date

asupra drumului. El ceru binecuvântarea cerului asupra noastră și se despărți de noi cu multă căldură. Până ne pierdu din văz, stătea în gura peșterii, uitându-se după noi, cu Inez în brațe. Ajunși îndărăt la locul unde am poposit ieri, l-am găsit pe Antonio dormind încă în umbra coviltirului.

« Hei, Antonio, scoală-te să ne vedem de drum ».

Antonio se deșteptă și privi uimit în jur, dar cum îl văzu pe Ramiro, izbucni într'un râs nebun.

« Hei Ramiro băiete, dar tu ce-ai pățit peste noapte? E vreme de umblat cu paparuda acum sau te-au luat la vreun circ ambulat să înghiți foc și să scuipi broaște? ».

Atunci se trezi Ramiro. Ii trase lui Antonio un pumn în falcă de-l lăsă lat în iarbă. Nici când cu bătaia în cârciumă n'a lucrat mai prompt și mai sigur.

« Ce-ai făcut Ramiro băiete, se văită părintele, ne-ai lăsat fără birjar ! ».

« Să nu aveți nicio grije, părinte, mai știu și eu să mân o pe-reche de cai ! ». Il apucă pe Antonio ca pe un sac cu făină și îl trânti în fân, sub coviltir. Deslegă caii de copaci și îi înhămăiute, cu mișcări repezi și pricepute. Era o bucurie să te uiți la el. Apoi se așeză pe capră, așteptă până ne urcarăm și noi și întrebă:

« Să le dau drumul părinte ? ».

« Dar cunoști drumul ? ».

« Sigur că-l cunosc. Doar pe aici am venit ! ».

« Hai să plecăm atunci ! ».

Și-am pornit-o îndărăt la San Miguel, cu fiul risipitor așezat pe capră, Antonio zăcând leșinat în pai, Carmencita îmbujorată la față, părintele cu luleaua plină de tabac englezesc lăsând cele mai frumoase inele de fum în aer, deși carul ne scutura crunt, iar faunul fugea și sălta când în urma noastră, când înainte, suflând în nai și urmat de turma lui de capre. Ajunși în apropierea satului, părintele era de părere că așa cum suntem, nu ne prezentăm destul de respectabil și că ar trebui să introducem câteva modificări în ținuta caravanei noastre.

Inainte de toate, faunul și cu caprele nu trebuiau cu niciun preț văzuți, mai ales în tovărășia noastră. I-am trimis înainte să meargă pe malul mării pe poteca din dosul grădinilor, unde nu umblă de obicei nimeni, și chiar dacă ar umbla acum, tot n'ar

crede ochilor, întâlnind o atât de ciudată societate. Apoi Carmencita scoase frunza și boabele negre din părul lui Ramiro și cununa lui de flori din piept. Cu mare greutate, l-am desbrăcat pe Antonio de cămașe ca să avem cu ce acoperi nuditatea lui Ramiro. Apoi l-am camuflat pe săracul Antonio sub paiul din fundul carului și, astfel, arătam destul de normali, impresionanți chiar.

Când am intrat în sat, oamenii își spuneau din nou:

« S'a întors părintele dela San Bartolomeo. Dar unde-o fi Antonio? Și uite că s'a întors și Ramiro Rubio, ce mândru mână caii ! ».

De teamă ca nu cumva să ne puie cineva vreo întrebare indiscretă, am trecut în mijlocul satului în mare galop și am reușit să intrăm pe poarta parohiei fără a fi lămurit vreuna din multele nedumeriri răscolite în urma noastră.

OLGA CABA

COSMOGONIA

1. Pe atunci nu era existență, nu era ne-existență. Nu era spațiul aerian, nu era cerul care stă deasupra. Ce se mișcă? În ce direcție? Sub a cărui oblăduire? Adâncă prăpastie consta din apă?

2. Pe atunci nu exista moarte, nici nemurire; nicio deosebire între zi și noapte. Respira, fără să existe aer, dela sine, numai această forță; nu exista nimic în afară de ea.

3. Era beznă înconjurată de beznă; totul era apă fără deosebire. Această putere era înfășurată în această pustie, care putere, în virtutea pocăinței, s'a realizat ca ceva *unic*.

4. Atunci se iscă întâi pofta; această sămânță a spiritului, care era; pe rudele celui ce există le aflară în cel ce nu există înțelepții, atunci când ei cercetară în inimă cu reflexiune.

5. Sfoara lor era încordată deacurmezișul. Exista un *dedesupt*, exista un *deasupra*.⁷ Existau forțe fecundatoare, existau puteri; jos voință, sus protegere.

6. Cine o știe, cine va vesti aici, de unde s'a zămislit, de unde provine această creație? Prin creația lor zeii sunt de ceastălaltă parte. Dar cine știe, de unde s'a născut el?

7. De unde această creație: fie că el a creat-o sau nu; cel care veghiază asupra ei în înaltul cerului acela o știe cu siguranță sau nu o știe.

In românește de N. MARINESCU

FORMA ȘI FUNCȚIE

(POTRIVIREA ÎNTRE UNEALȚĂ ȘI MENIREA EI)

Omul a fost dintre toate viețuitoarele pământului singura care, grație unui intelect superior, și-a creat unelte. Aceste unelte au avut chiar dela început sau au dobândit cu timpul înfățișarea cea mai potrivită pentru menirea lor. Dela început tăietoarele (cuțitul, toporul) au avut forma de pană care pătrunde ușor, cu o muche mai lată și alta foarte ascuțită. Dela început uneltele de apucat (clește de tof felul) au avut două brațe articulate. Alteori însă forma cea mai potrivită a uneltei nu a fost creată dintr'odată. Au trebuit încercări și cunoștințe numeroase pentru a da uneltei această formă. Să ne gândim de pildă la automobilele și mai ales la avioanele noastre. Profilul lor aerodinamic, de care toată lumea vorbește astăzi, a fost dobândit prin experiențe și considerații teoretice, ce s'au întins pe mai multe decenii.

Uneltele complicate, de care ne servim astăzi, nu au numai o înfățișare exterioară potrivită cu menirea lor, ci și detaliile de construcție interioară trebuie să corespundă perfect acestei meniri. Să ne gândim de pildă la mecanismele complicate ale mașinilor cu aburi sau ale motoarelor cu explozie. Mai mult încă, astăzi mai cu seamă, nu cerem numai ca unealta să aibe forma corespunzătoare menirii, ci mai cerem ca să nu aibe nimic de prisos față de menirea dată, chiar dacă acel prisos nu ar stânjeni funcționarea. Acest strict necesar, derivat dintr'un principiu de economie, este uneori ușor de determinat, dar de cele mai multe ori determinarea lui necesită experiențe și calcule îndelungate.

Uneltele, am mai spus-o, sunt creații specifice omenesți. Prima etapă în această creație, etapă care o vedem repetându-se și astăzi

neconținut înaintea ochilor noștri, este o lipsă simțită de om care i-a acordat voința și mai apoi intelectul. Nevoia de a despica mase mari, asupra cărora mâna nu avea priză, a creiat de pildă toporul. Nevoile acestea s'au multiplicat și rafinat neîncetat și paralel cu ele numărul uneltelor a crescut enorm. Pe de altă parte mijloacele de a satisface aceste nevoi, uneltele, au evoluat neîncetat, dela forme utilizabile, dar imperfecte, spre forme perfect adaptate menirii lor.

Multe din considerațiile de mai sus sunt pentru celitor lucruri de sine înțelese. Am ținut să le mai înșirăm odată, numai pentru a ne servi de ele în paralela ce urmează.

DESPRE CONCORDANȚA DINTRE FORMA ORGANICĂ ȘI MENIREA EI

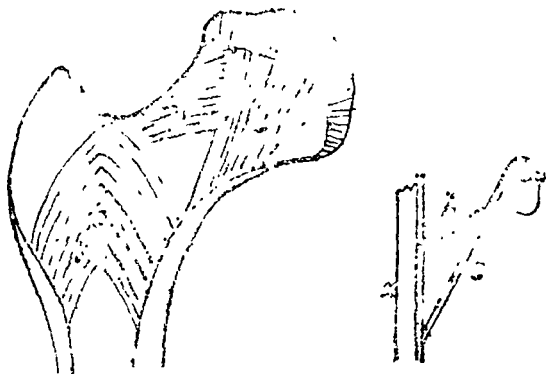
Ființele vii ca întreg sau organele lor, în parte, pot fi considerate și ele ca niște unelte, ce au de îndeplinit anumite meniri. Numele grecesc « organ », chiar unealtă înseamnă. Menirile, pe care le au de îndeplinit aceste unelte vii, poartă numele de funcții. Ce a fost mai aproape de mintea cercetătorului, decât de a căuta corespondențe între forma și funcția organelor și a organismelor vii? Exemple numeroase îl înconjurau pretutindeni. Forma caracteristică de suveică, de pildă, ce despică ușor apa, o regăsim la toate animalele acvatice, indiferent de încrângătura din care fac parte. O are rechinul, pește « adevărat », dar o are și balena sau delfinul, care sunt mamifere acvatice. Structura interioară a ființelor vii arată aceleași raporturi cu menirea lor. Inima, de pildă, grămădește mai multă musculatură acolo unde e nevoie de învins rezistențe mari, în ventricole așa dar, ce împing sângele în tot sistemul arterial. Atriile, cămăruțele inimii din care sângele se scurge, aproape fără a întâmpina rezistență, au o pătură musculară subțire în raport cu funcția lor. Exemplele acestea se pot înmulți. Dar e de remarcat că această corespondență între formă și funcție nu e întotdeauna ușor de recunoscut, după cum nu este întotdeauna ușor să dai uneltei forma cea mai potrivită. Lucrul este adevărat mai ales pentru organizația interioară a ființelor vii, și aceasta pentru două pricini: mai întâi nu este totdeauna ușor să

arătăm ce menire anume are fiecare organ în parte; iar mai apoi, chiar cunoscând funcția, s'ar putea să privim cu totală lipsă de înțelegere forma vie care o suportă, pentru motivul că nu știm de mai înainte care este forma cea mai potrivită pentru menirea dată, întocmai ca la uneltele omenești. O cercetare asiduă și îndelungată, sprijinită de progresele științelor ajutătoare ale biologiei (chimia și fizica mai cu seamă), ar putea în acest caz să stabilească precis o legătură a formei cu funcția, pe care la început o puteam doar bănuși. Iată un exemplu:

Oasele lungi ce intră în alcătuirea scheletului omenesc sunt alcătuite dintr'o substanță compactă, de forma unui cilindru gol. Numai capetele lor au o structură deosebită. Acolo osul are o înfățișare buretoasă; în masa aceasta buretoasă, bârnișoarele osoase ce o alcătuiesc se încrucicează, în aparență, fără nicio regulă. Această aparență a fost luată multă vreme drept adevăr și în presupusa încurcătură nu se putea vedea niciun rost. Așa de pildă un anatomist de talie mijlocie (*Loder*) a spus la începutul secolului trecut că există în capătul de sus și de jos al oaselor o substanță buretoasă, care constă ici din firișoare osoase, colo din lame de os. Despre un aranjament constant al acestor firișoare și lame nu este vorba deloc. Cu vreo 30 de ani mai târziu *Bourger* (1832) a descris și figurat o dispoziție statornică a acestor firișoare și lame în capetele oaselor, mai ales în capătul de sus al osului coapsei (femur). Deodată atenția cercetătorilor se centrează printr'un consens greu de explicat asupra acestui os, și anume asupra extremității sale de sus, aceea ce intră în alcătuirea încheetului șoldului. Foarte numeroase lucrări se ocupă de ea, strângând problema din ce în ce mai aproape. Ce rost putea avea arhitectura statornică, văzută de *Bourger*? Un meritos medic englez *Ward* (1838) o descrie încă odată și exprimă, cel dintâi probabil, părerea că arhitectura amintită are rostul de a da mai multă tărie osului, pentru a rezista apăsării însemnate pe care o exercită greutatea corpului omenesc asupra capătului său de sus. Și *Bourger* bănuise așa ceva, dar *Ward* dă un rol anume fiecărei bârnișoare osoase; el aseamănă capătul femurului cu o macara, macaraua pe care tehnica vremii lui o întrebuințează exclusiv. Această macara este alcătuită dintr'un pilon (*a*) pe care se fixează două bârne (*b* și *c*) ce susțin greutatea de ridicat. Una din aceste bârne poartă apăsarea greutății (*c*)

cealaltă trebuie să se împotrivescă unei întinderi pricinuite de aceeași greutate (b). Firișoarele și lamele osoase din capătul femurului au cam aceeași orientare ca aceste bârne (v. fig.). Unele printr'o rigiditate specială se împotrivesc apăsării corpului omenesc (c), celelalte prin coeziunea lor («tenacity» zice Ward) se împotrivesc unei întinderi provocate de aceeași greutate (b).

Iată rostul mecanic al acestei arhitecturi întrevăzut destul de corect. Acei care vin după Ward, cum ar fi Rodet (1844), Wyman (1857), Engel (1851) și Humphry (1858) nu știu să adauge nimic esențial la cele spuse de predecesorul lor. Totuși, toate amănunțele arhitecturii din extremitatea de sus a femurului nu erau pe deplin lămurite numai prin aceste constatări.

Mecanica teoretică și aplicată făcuse progrese importante în tot acest timp. Posibilitatea de a întregi și lărgi explicațiile de mai sus era astfel dată. Într'adevăr un inginer elvețian, Cullman, lucrând cu anatomistul von Meyer (1867), a recunoscut că bârneșoarele osoase din extremitatea femurului sunt dispuse după linii cunoscute în fizică sub numele de «linii de tensiune principală», linii cu rosturi mecanice precise de rezistență la apăsare și întindere. Aceasta nu a fost întâi decât o impresie. Prin desen, Cullman a căutat cât mai riguros a putut direcțiile acestor linii pentru o formă asemănătoare cu cea a extremității femurului. Forma aceasta era foarte aproape de un soi de macara, zisă «fairbairn», pe care tehnica epocii sale o întrebuința de predilecție și care se deosebea de cea mai veche, descrisă mai sus, prin lipsa pilonului de susținere (a din fig.). Rezultatul acestei cercetări a fost constatarea unei

concordanțe perfecte între liniile construite pe hârtie și acelea care se pot vedea pe secțiunea osului. Iată până la ce minuțiozități a trebuit să coborîm pentru a explica satisfăcător structura interioară a unui os.

Dar istoria frământată a extremității de sus a femurului nu se oprește aici. După ce toate lucrurile păreau limpezi și după ce *J. Wolf* expusese în 1892, ca un fel de încoronare a strădaniei de aproape un veac, teoria în toată amploarea ei, îndoielile încep a veni din toate părțile. Mai întâi anatoamiștii. Ei reproșează că structura tipică, ce a servit pentru analiza mecanică, se întâlnește numai pe anumite tăeturi ale osului. Mergând cu tăetura alături, nu mai apare așa de clar sau nu mai apare de loc. Apar în schimb condensări de țesut osos, care prin masivitatea lor ne-ar putea face să credem că ele joacă rolul cel mai important pentru susținerea greutateii corpului și nu bârnișoarele subțiri ce au fost până acuma în discuție. *Alpert* (1899) exclamă de aceea cu oarecare regret: « Iată că astfel (adică datorită acestor obiecții) s'a surpat unul din stâlpii de sprijin din cei mai importanți și frumoși ai învățaturii despre sistemul osos! ». S'a pretins cu alte cuvinte că s'au tras concluzii pripite, privind corespondența dintre formă și funcție, pentru motivul simplu că nu se cunoștea îndeajuns forma. Pe de altă parte, capitolul de mecanică ce a servit pentru interpretări, folosindu-se de metode experimentale (așa zisa « fotoelasticimetrie ») a evoluat dincolo de mijloacele lui *Cullman* și ne-a făcut să bănuim că liniile trase în 1867 de el sunt doar niște aproximații. Cu alte cuvinte și partea de mecanică, ce a servit pentru interpretări, nu a fost suficient aprofundată. Așa încât astăzi întreaga problemă trebuie revizuită cu mijloace noi.

Iată cât este de greu să stabilim corespondența între formă și funcție pe fiecare caz în parte. În ciuda acestor greutatea corespondența există cu siguranță, iar munca ce o depun cercetătorii astăzi este tocmai pentru a pune în evidență pretutindeni această corespondență. Știm de pe acum că intensitatea și chiar modalitatea funcțiunii unui organ nefiind lucruri cu desăvârșire statornice, ci supuse la fluctuații, structura lui nu poate fi riguros adaptată la niciuna din fazele acestei fluctuații, ci la o mijlocie. Dar dacă există această legătură, se poate pune întrebarea dacă nu cumva funcția și forma stau în relație de cauză și efect.

SCHIMBAREA CONDIȚIILOR EXTERIOARE POATE CREA FORME NOI?

Evident întrebarea de mai sus are sens numai dacă putem face distincția clară între formă și funcție. Pentru unele omezească și menirea ei, deosebirea aceasta se poate face cu toată rigurozitatea. În ciuda sugestiilor contrare putem considera, deocamdată, forma și funcția drept lucruri cu desăvârșire separabile și pentru unelele vii; de aceea întrebarea dacă funcția e cauza formei poate avea un sens și încă unul foarte adânc.

Înainte de a se cunoaște fapte numeroase în legătură cu relația dintre forma vie și funcție, s'a pus această întrebare și s'a răspuns — cum se întâmplă de obicei la începuturi — fără prea multă ezitare. Cu mult înainte de epoca creștină, *Aristotel* pretinsese că orice ființă vie găzduiește o forță creatoare de forme (entelechie i-a zis el), pentru împlinirea tuturor nevoilor ei ca întreg. Asemănarea cu unelele create de om e izbitoare. Voința omului care crează unelele, pentru a împlini o lipsă simțită de el, este înlocuită aci printr'o forță, un fel de voință supranaturală, care crează formele vii după lipsurile ce le simte ființa vie în raport cu lumea înconjurătoare. Timpurile noi au revenit la această voință creatoare, numai că i-au dat alt nume. Astfel *Lamarck* a pretins că ceea ce creiază formele vii este un «sentiment interior», care prin «eforturile» lui modifică sau creiază forma organelor. Așa de pildă păsări, ce nu sunt înnotătoare, dar pe care felul lor de hrană le obligă să stea mereu în baltă, simt nevoia de a nu-și uda penele de pe corp. Sentimentul acesta interior le îndeamnă să depună toate eforturile pentru a-și lungi picioarele. Cunoaștem această lungime a picioarelor la barză de pildă, ea există la o clasă întreagă de păsări de baltă (cocorul, iar dintre cele exotice iassana Americii de Sud, ibisul african, marabu-ul de asemeni din Africa, mai puțin clar flamingo, cu picioarele cele mai lungi, dar care la nevoie știe să și înoate, umezindu-și astfel haina). Ca de pildă girafa, care în regiunea unde trăește nu găsește hrană pe jos și pe care sentimentul interior o îndeamnă să-și tot lungească gâtul, pentru a ajunge la frunzele arborilor tropicali. Mult mai puțin fericite sunt exemplele în care *Lamarck* caută să explice nașterea de forme noi, nu modificarea celor existente, ca în problemele de mai sus. După cum

vedem «sentimentul interior» nu este o forță, mai cunoscută și mai clar definită decât entelechia lui *Aristotel*. «Sentimentul interior» este o calitate a vieții, departe de necesitățile chimice și fizice, la care așa zișii mecaniști vor să reducă toate fenomenele vieții. Faptul că a recurs pentru explicație la acest «sentiment interior», îl așează pe *Lamarck* printre aceia care susțin independența vieții față de fenomenele fizice și ale chimiei, printre «vitaliști» prin urmare.

Această forță vitală părea însă prea misterioasă. Trebuia găsită altă explicație pentru fenomenul adaptării organelor vii la funcția ce o exercită; o explicație mai aproape de preocupările mecaniste ale sfârșitului secolului trecut. De această explicație se leagă un nume mai puțin cunoscut ca cel al lui *Lamarck*, dar care merită cel puțin tot atâta răspândire, căci a creat o ramură nouă a științei despre viață: mecanica dezvoltării; e *Roux*. *Roux* a dat cea mai simplă explicație pentru fenomenul adaptării: Funcția modelează forma, pentrucă acele părți ale organului care funcționează mai intens sunt și mai bine hrănite, se mențin și cresc, spre deosebire de acele părți care funcționează mai puțin intens și, care, departe de a se menține, dau înapoi. În felul acesta nu se realizează numai o potrivire perfectă între organ și funcție, ci și o importantă economie. Organul s'ar asemena prin urmare cu unealta omenească, construită cu maximum de economie și totuși perfect potrivită pentru menirea ei. Analogia s'ar mai putea face cu statul de albine, de furnici sau de termite, unde fiecare primește hrana după măsura muncii ce o depune. *Roux* a mai rămas dator cu o explicație: De ce e mai bine hrănită partea din organ ce funcționează mai mult. În fond numai dând un răspuns satisfăcător la această întrebare, putem spune că am descoperit motivul pentru care funcția modelează forma. Altminteri, adică fără acest răspuns, mai buna hrănire a părților ce funcționează mai intens nu este mai puțin misterioasă decât «sentimentul interior» al lui *Lamarck*.

Această prosperitate a organelor ce funcționează mai intens nu este o ipoteză, ci un fapt. Toată lumea știe că musculatura, supusă unui antrenament mai îndelungat, devine mai voluminoasă și mai grea. Cine n'a admirat vreodată bicepsul atletului sau musculatura polisportivilor, care se poate citi — cu toată masca ce le-o face pielea și grăsimea — ca într'un atlas de anatomie? Toate

acestea sunt o dovadă că funcțiunea sporește dimensiunile organului care funcționează. Tendoanele prin care mușchii se prind pe oase sunt și ele mai groase dacă masa musculară, care trage de ele, este mai mare; sunt mai subțiri, dacă această masă este redusă. Dimpotrivă, dacă multă vreme mușchiul nu mai funcționează, nu se contractă insistent, el devine mai subțire și mai ușor, desenul care îl face sub piele se șterge, cum știm că e cazul pentru tradiționalul « om de birou ». Toate acestea nu sunt ipoteze, sunt fapte ușor controlabile. Așa încât *Roux* nu a dat propriu zis o explicație, ci a făcut doar o transcriere a realității. Nu știm de ce mușchiul antrenat se hrănește mai bine, de ce mușchiul neantrenat refuză hrana. Dar oricum este evident că exercițiul funcțiunii modelează forma vie.

Rămâne deschisă totuși întrebarea: poate o modificare a mediului înconjurător crea forme noi? Răspunsul la această întrebare a fost dat în două moduri, dintre care pe unul îl cunoaștem: e al lui *Lamarck*. Celălalt fel de a soluționa problema se leagă de un nume nu mai puțin cunoscut, de *Darwin*. Acesta din urmă nu se preocupă însă de creația propriu zisă de organe; el arată doar cum mediul înconjurător alge dintre formele existente numai pe cele mai potrivite, pe acele care se împacă mai bine cu acel mediu (teoria selecției naturale). În felul acesta mediul nu este însă un creator adevărat, după cum de pildă moda nu e creatoare de forme și culori în înțelesul material al cuvântului, ci tot mașina de cusut, fabrica de aniline și mâna omului. De aceea soluția darwinistă nu trebuie să preocupe pe acela care vrea să dea răspunsul la întrebarea de mai sus.

Nu știm astăzi dacă într'adevăr « sentimentul interior » poate da naștere la vreun organ nou. Iată de pildă undele electromagnetice care ne înconjoară pretutindeni ar putea trezi, și au trezit cu siguranță în unii dintre noi, dorința de a le recepționa direct, fără mijlocirea aparatelor de radio, televiziune, etc. Sentimentul acesta interior n'a dat nimănui putința să asculte fără galenă sau lampă detectoare transmisiunile posturilor de radio. Dar — se va zice — acest sentiment este prea recent și efortul deslănțuit de el ar fi trebuit să lucreze foarte multă vreme pentru a crea ceva nou. Evident, cu acest argument putem deplasa discuția și aștepta oricât de mult pentru realizarea unui organ nou. Dar această așteptare nu ne poate da siguranța că *Lamarck* a văzut clar adevărul.

Roux se așează cu teoria lui pe un teren mult mai solid, un teren de fapte ușor controlabile. Dar de creierea a ceva cu adevărat nou nu poate fi vorba nici aici. Prin mai buna hrănire a părților ce funcționează mai intens se modelează forme existente, nu se crează forme noi. O excepție dela această regulă s'ar părea că putem constata la os și la membranele ce învelesc diverse organe, membrane alcătuite dintr'o țesătură de fire conjunctive. Intr'adevăr, sunt împrejurări când boala lipește două oase cap la cap, prin porțiunile lor buretoase. După cercetările partizanilor declarați ai teoriilor funcționale (*J. Wolff, Roux, Weidenreich, Kugler*) bârnișoarele din capetele fuzionate se așează astfel încât să corespundă noilor nevoi mecanice. În orice caz țesătura lor nu seamănă cu ce a fost la început în fiecare din cele două capete. Mai apoi tendoanele și membranele s'ar reface întotdeauna pentru a reproduce forma veche, dacă nu au fost schimbate condițiile mecanice. Dacă însă aceste condiții au fost schimbate, atunci ar naște și forme noi (*Levy, J. Kaneko, Bateson și Zinninger, Lucinescu*). Lucrurile ar fi într'adevăr probante, dacă faptele s'ar prezenta riguros așa cum le-am expus mai sus. Dar cercetători neutri (*Triepel, Solger, Revenstorf*) reluând problema osului, au arătat că nu există nimic nou în dispoziția bârnișoarelor, totul limitându-se la modificări cantitative: sporul unor anumite sisteme de bârnișoare existente și scăderea în volum a altora. Acolo unde există cu adevărat creație de os nou, bârnișoarele se întretae fără nicio regulă și fără niciun raport cu funcția. Tot așa se prezintă lucrurile și pentru membrane, unde regeneratele se fac fără orientare în raport cu funcția (*Tomilowa, Lucca*). Așa dar funcționarea poate da oscilații cantitative în jurul unei medii, nu produce însă nimic nou calitativ.

În ciuda acestor considerații, nu putem răspunde astăzi cu negativa la întrebarea de mai sus. Intr'adevăr dacă funcțiunea poate modifica forme existente, de ce n'ar putea crea și forme noi? Dacă nu avem argumente categorice pentru, apoi nici argumente contra nu avem. Întrebarea rămâne încă deschisă.

Dr. E. REPCIUC

PAHAR DE CALE ALBĂ

Intr'o zi Cneajna tânără cu drumurile închise
Ani cincisprezece împlinise
— « Ce năroc . . . » se închinau mierlele, « soră mezină »
Inelul cu fiul de Domn megieș,
Î-au schimbat la masă întinsă
Au venit pomii la jocuri cu cetini
Și veverițele cu nuci poleite
Și feluri de muzici au fost . . . și Luna,
Au venit și Liteni și Svezi prieteni
Cinghiasele dănțuiau într'una
Cine-și cu darurile sale.
Din acoavele pline vinul cursese
In ulcele și în bărbi și pe straie
Când a fost la al noulea ceas
Nimeni nu mai semănă cu hainele lui
Și un Zodies s'a mai pomenit
Il știau numai câinii și stelele
Când a intrat pe ușe au pălit
In grumajii Dafinei mărgелеle
Cineva s'a priceput că e semn
— « Merele nopții au viermi să nu le-atingeți! . . .
    Și bucatele sunt toate otrăvite . . . ! »

Bătrânul, se hlizea în toiagul de lemn.

Paharele mirosiră a sânge proaspăt
Toți priveau undeva în sus
Și îngălbeneau ca frunzele văzând cu ochii
Cum n'a mai fost, cum nu s'a mai spus . . .

A L E A N

Toamna asta cu ciorchini și cu must
Imi bântue somnul ca un năpust
Pe sub streășini ca an și antăreț
S'au strâns ploile toate la ospăț
E așa de gol acest al meu târziu...
Tristețile au crescut în mine ca plopii
Și nu mai pot altul să fiu

Mi s'a prins țărâna în cucură
Ruginile zalei ca viermii se bucură
Și vinul ăsta zănatec și greu
Par'că-i sângele fratelui meu

— «Primește-mă în țara ta, fata lui Mai...
Am să-ți slujesc nouă vremi, nouă ai
Am să mă urc pe tulpinile sfori
Și păienjenii tăi i-oi adăpă de cu zori
La sfat cu aspidele verzi am să șed
Și le-oiu îngriji cu lăute și mied... ».

Veniră ciulinii cu spăngile smulte
In iarmarocul plin să mă asculte
Și frunzele se întorceau după cuvânt
Galbene cu fața de pământ
Așa îi vorbii mai întâiu
Și oglinzile au plâns pe ascuns
De sfâșiat și desculț ce eram,
Eu singur, la acel baieram

S I M I N

Și eu eram acolo când s'a întâmplat
Dar cine își mai aduce aminte
De câte ori nu m'am înneecat
In bulboanele reci ale visului

Imi curgeau zădufurile nopții prin păr
Ca umezeala verde pe ziduri
Pe ulițile cu glod și cu umbră de zgură
Pomii pășteau cu neliniști în frunze

Celetnice calde mijeau în ferești
Despuiate așteptând pețitorii
— « Veniți fără teamă, paznicii dorm ferecați
Ne aduceți somnul, vitregul somn »

Vraciul Simin în urșinic verzui
Mă purta fără drum, fără cale
Eram numai noi în orașul dela fund

Ne dușmăneau podarii apelor, lunatici
Fiindcă nu ațipeam niciodată pe drum
Și în bălțile adânci luminate nălbeau
Pietrele mari ca floare de ferigi

Tovarășul meu în ștergare vârstate
Își înnodea rădăcinile verzi
Și lintița vie îi licărea în palmă
Ca măduva putredă din buturugi

N'am înțeles nici odată de ce
Nu se mai sfârșeau trecerile noastre
In orașul dela fund, în cetatea ploilor
Nu se făcea ziuă nici când.

CÂNTECUL MARE

Oh, cum m'a durut când mi-au pus pământ peste față..
Toți au plecat apoi fără să pregete
— Furnicilor prietene, s'a făcut dimineață...!
Simt roua cum se scurge, printre degete.

S'a făcut dimineață pentru toți
Și pentru iubita oacheșe (Cum o chema...?)
Peste inima mea a crescut un pom
Și la toamnă or să vie paserile să-l culeagă.

Se lăsase înserarea pe ochi și pe mâini
Au trecut de atunci zile și săptămâni
Sunt și eu ca orice pom acuma,
Mă scaldă șuvoaiele, m'acoperă bruma

Slabele, nevoiașele mâini
S'au înnodat ca niște rădăcini...!
M'am întâlnit la fund cu mărimile vieții
Cu moaștele sfinților și cu orbeții.
In mine colcăe visele, viermii...
Sunt trup din livada verii și a iernii

Ce repede trec vremile dedesubt...!
Uite... mă fărâm în fiecă zi, mă desfac...
Și haina s'a rupt și mâna s'a rupt
Peste inima mea a crescut un copac...!

AL, ALEXIANU

CÂNTEC DE PLECAREA POETULUI

A plecat poetul în război
Peste mări și peste țări de vis.
Omul lui pe care l-a cântat,
Trebuia acum să-l fi ucis.

I-au rămas poemele nescrise —
Frunze în tomnaticul aprins.
Fluturau în spițele plecării,
Zările cuprinse 'n necuprins.

Cine știe dacă într'o noapte
N'or să-i cadă ochii — bulgări grei?
Stelele vor tremura în șoaptă
Cu întunecimi de moarte 'n ei.

Vor sui arcașii din legende
Spre închipuitele-i cetăți.
Sub pleoapa timpului bătrân,
Ochii lui vor fi eternități.

CÂNTEC DIN ALTĂ MOARTE

Se 'ncinge un joc de rachete.
Mi-s buzele arse de sete.
Cad schijele 'n talgerul lunii
Ca 'n apele nopții, lăstunii.

Pământul năuc se învârte,
Aruncă din oameni ciosvârte,
Iar moartea e beată de sânge
Și râde cu hohot și plânge.

Tu, suflet, hulub adumbrit,
In mine să stai liniștit.
Desprins din urgie și lut,
Prin focuri te faci nevăzut.

Departate de tot, prea departe,
In țara cu astfel de moarte,
La casa c'o toamnă bogată
Imi doarme copila uitată.

Tu treci peste-a visului punte,
Sărut-o pe ochi și pe frunte,
Dar vezi nu cumva s'o trezești —
Să umblii cu pași îngerești.

Ușor prin vecii te apleci
Joc alb în lumînile-mi reci,
Popas sub înalt curcubeu,
Pe creanga surâsului meu.

GIGANTOMAHIE

Soarele, metal în fuziune, se varsă în tipare de nori.

O gigantomahie întregă se perindă pe marca scenă cosmică. Puterile naturii, întunecatele ei îmbolduri, după o scurtă robie, se răzvrătesc împotriva orânduirii cerești. Pentru ca ele să fie învinse temeinic, se cere neapărat ca un muritor, îmbinând firile amândouă, cerească și pământeană, simbol al biruinții lăuntrice, să lupte alături de zei — așa a vestit, în peșteră, glas de oracol.

Se avântă războinic cei luminoși, făpturi ce par frânte din soare. Eroul Herakles e alături de ei cu măciuca temută ridicată în slavă, ca să se îplinească neîndoioasa izbândă.

Ingenunchiați pe orizont, Titanii se svârcolesc târându-se pe inele de șarpe ce le țin loc de picioare, stigmatul încătușerii lor de pământ.

Otos, uriașul, se lasă fără împotrivire biruit de Artemis, dintr'odată stânjenit de nebănuita-i frumusețe astrală; dar zeița asmute dulăii, călcând mai departe vrăjmașii, crudă și rece.

Dimpotrivă, Porfirion, văpaia cea roșie, puterea vulcanică, ține piept chiar lui Zevs; trupul lui se rotește pe coapse vâjnoase, brațele cearcă să svârle un stei colțuros. Zadarnic vrea să-și înfrunte stăpânul, căci lovit fiind de trăznet străfulgerat de egidă, ca o stană de piatră încremenește și el.

Ursitoarele, câte-și-trele, și-ău lăsat torsul vestitor de menire ca să treacă la silnică faptă — părul lor despletit se destramă în văzduh, mănunchi de năpârci șuerânde.

Ajutor aduce și noaptea cu vâlul cernit ținut polog peste lună și stelele după ce zeul mării a șters tot prăpădul cu ultimul val.

Târziu de tot se ivește un imens cap de Janus, când bătrân cu barbă, când tânăr frumos, privind, a-tot-știutor, apusul pierdut și răsăritul de mâine.

FACHIRISM

Pătimirea lor este ca și pătimirea mea, dar îmi îngheț simțirea cum își retrag fachirii sângele din vine, cum își încordează nervii de nu mai simt durere. Când mă ajung țipete de carne sfâșiată, calc pe cuic, dar nu mă înțep; aud jalnice mărturii și inima-mi le primește așa precum înghite vrăjitorul indian roșiile flăcări fără să-l ardă. Cu dânsii rabd de ger, de foame și sete, dar mă trezesc ca din somn înviorător, întremată.

În pustiul înconjurător fac deodată să crească de văzul străinilor ce trec în caravane, înalte și învoalte flori minunate — într'o zi, într'un ceas, într'o clipă, ce grădini uimitoare înveselesc privirile arse! Ce lacuri safirii făgăduesc desfătare însetatului trup! Pe frânghie svârlită în miezul cerului ca să se agațe de nori, trimet maimuțe hazlii care se încrucișează iute urcând, coborînd și mai iute. Copilul sfârtecat dintr'o fluturare a basmalei se încheagă din nou!

Doar meșteșugul fachirilor mă ține în picioare, căci altfel, cum de ași putea paște, pe-a inimii câmpie, încornorata cireadă a lividelor spaime?

SBORURI

Rhodos, insula trandafirilor, sărbătorea în vechime, prin cântece, procesii și jertfe, pe rândunele, vestitoarele primăverii.

Iată-le sosind din toate părțile cu sborul tăios, păsări negre de albastre ce sunt, aducând cu ele soare din Tropici. Se hrănesc sburând, din sbor își beau apa, fără a se opri trec viermușul în ciocul căscat, cu galben tivit, al puilor din cuib.

Cu felurite volte, iuți și îndrăznețe, ca un glonte căzând din văzduh și dintr'o cotitură dibace iarăși în slavă suite, agonisirea traiului pare să le fie un joc. Iubesc casele vechi, locuite, la care se întorc anul abia împlinit; pietrele înSORITE, pridvoarele deschise, le sunt de asemenea dragi.

Către asfințit, dând repede din aripi de pâslă, crepusculari, nocturni, după ce au dormit toată iarna, iată că s'au trezit liliicii.

Ziua și-au petrecut-o înfipti cu ghiarele în grinzi, lăsând să le atârne râtul între urechi colosale. Necurați, lacomi și crunți, liliicii se adună la loc dosnic, posac, pângărit de mirosul greu și unde răsună ascuțit chițaitul de șoarec.

Dar, ciudată minune, la ceasul ales, când sboruri se țes, dese suveici în jurul clopotniții vechi, cine poate să spună care sunt aripi de fulg, și care de piele? Raza piezișă de soare ajunge deopotrivă să prindă pasărea veselă și mamiferul scârbos, uniți în zigzagul pripit al unui sbor sigur și nalt.

IMPĂRĂTEASA BIZANTINĂ

Flacăra mangalurilor din iatacul unde își distilează împărăteasa parfumurile, aprinde vițele roșii scăpate de sub diademă, scapără pe ciorchinii de nestemate ai cerceilor, pe aurul brățărilor șerpuite pe brațele albe.

Sucul ierburilor strivite, rășina picurată din lemnișoarele scumpe aduse de caravane și corăbii cu pânze, anevoios apărate de tâlhari și piraiți, se prefac iute sub degetele dibace ale însoțitoarelor istovite, lăncezânde în aerul greu săturat de miresme și fum.

Fiica de împărați, de împărați soție și soră, ca și întemnițată în gineceul de unde a izgonit culcușuri molatece și covoare de preț, aleargă dela cazan la cazan, dela tipsia cu alifii la sticlele de ulei strecurat prin mătăsuri. Basilisa întoarsă din monastic surghiun, investmântată iarăși în haină de purpură, se încovoiaie ușor sub numărul anilor. Trupul ei feciorelnic se păstrează cu pielița implinită și albă, arătând abia un mic tremur când slujitoarele-i pică, de oboseală înfrânte.

Uneltirile solomonarilor îi fuseseră deprinse de mult, ea însă le-a pus în slujba Stăpânului Atotputernic creștin, lăsând de o parte cititul în stele, popasul soarelui în căsuțele zodiilor, mișcarea astrelor în sfera cerească. Pentru a cunoaște viitorul, nu cerceta decât icoana, una singură pentru care scotea mirezmele toate, icoana minunată cu care sta de vorbă alintând-o, desmierdând-o cu cele mai dulci cuvinte ca pe o ființă vie, ce-ar fi fost desprinsă dintr'însa.

Sfântul chip schimba fața la rugăciunile fierbinți pornite din miezul credinții adevărate. De se întuneca, știa împărăteasa că nu era semnul a bine, că nu trebuia să se preschimbe în faptă gândul atuncea născut; de se înroșea, sclipind luminos, repede alerga să ducă împăratului vestea izbânzii, întorcându-se să bată mătânii, mărturisind mulțumirea inimii pline.

Răsplata cerească i-a fost, pentru atâta pioasă credință, o săvârșire negată celorlalți muritori: trupul i s'a topit dintr'odată, mistuit de focul lăuntric, iar sufletul s'a risipit ca fumul aromatelor rari.

HORA MACABRĂ

Pe ziduri de cimitire, în capele mai dosnice, pe câmpuri de bătaie, ne ies înainte morți de tot felul: pictate, scrise din condei, trezite de închipuire ca pe o pânză desfășurată în zare, fluturată de suflarea ce vine de pe alte țărâmuri.

Un meșter din miazănoapte ne așterne pe ivirii felurite icoane: iată moartea opintindu-se ca să doboare înalți slujitori ai bisericii; un vistiernic mirat își trage spada spre apărare zadarnic: ca și în menghine, scheletul l-a prins, pas să-i mai dea drumul; cu dulgherul care a scăpat din mână toate uneltele, se ia la trântă și joc; dincoace, furiș, se strecoară în patru labe, să-i smulgă, cu șiretlăc, zugravului penelul din dește; numai bătrânului cerșetor îi cântă din flaut duios.

Scheletul drapat în cute albe de giulgiu saltă piciorul arcuit și din golul orbitelor soarbe o domniță gătită în brocarduri și în catifele cu tiv de ermină. În spaima care o cuprinde, repetă și dânsa cadența morților ce o trag în hora macabră. Pictorul anonim din Lübeck le-a dat o înfățișare aproape plăcută; el n'a despuiat scheletul cu totul: în teaca strâmtă de piele smolită, lipită ca mânușa de coaste, mijlocul atât de subțire se frânge cu grație și rânjetul fălcilor e surâs împins cam departe. O neînțeleasă vraje te chiamă să te prinzi în horă alături de ei, pe pajiști de costișe umbrite de pomi.

Sub ochii noștri, sârba flăcăilor, sângeroasă, se pierde zănatec în stepă și în defileu strâmt de munți; se duce vârtej în hohot sălbatec, șuer de gloanțe și trosnet de obuz, ca și când, diabolic, ar fi dobândit ființă gravurile vechi!

MONETA DACĂ

Alături de vase cenușii găsite în pământ adânc răscolit, de oale întregi sau de strachini păstrate ciob lângă ciob, s'a ivit, neschimbată de vreme, și moneta al cărui argint licărește slab sub patina lui fumurie. Pe avers, stâlcit de un meșter stângaci, profilul înfă-

țișează o zeitate bărboasă în care cu greu recunoști seninul cap al lui Zevs; pe revers, calul macedoneanului Filip, folosit drept izvod, s'a transformat în jucărie cu articulații de bile și coamă sbârlită punctată.

Străinul plătea cu bani gravați de artiștii ce trăgeau cu mâna sigură, de mult încercată, frumoase trăsături masculine: panglica fină, elegant înnodată, reținea bucle perfect conturate pe fruntea înaltă plină de gând, nările stau să palpite, buzele se înărcuiau în surâs pe discul de metal prețios, adus din miazăzi odată cu amforele pline de vin dulce din insule.

Dacului însă, ce-i trebuia portret de zeitate pe ban! Zeul lui nu avea față, era numai furtună, putere, eter. El umfla stindardul când se muta soarta jucăușe a luptei, dar nu-l puteai băga în punga de piele, strâns legată de băieri, în schimbul grămezii de mărfuri prisosite!

Imitația imitației, purtând semne de neînțeles, dar cu atât mai încărcate de magică putere, a dat mulțumire barbarei regalității; monetele acestea au fost și ele adunate în comoară, primite dela insul care se strecura de-a-lungul văilor împădurite spre cheile munților, ca să strângă pentru negoț: grâu, miere, sare și pici, purtând în cingătoare pentru a se apăra de fiare și furi, dacicul pumnal încovoiat.

MARIA GOLESCU

CÂNTECUL COLOANELOR

Coloane 'ncoronate de albe pălării
Scăldate 'n sărutări de pașnică lumină
Și sfânt împodobite de păsări mici și vii
Ce umblă 'ncet și lin pe turla cea senină,

Coloane grațioase ce spre înalt se-avântă,
O, tainică orchestră de lujeri reci și puri !
De veacuri, fiecare tăcerea grea și-o cântă
Prinos adus măririi prin nevăzute guri.

— Ce duceți în înaltul adânc și ne 'nțeles
Cu pași egali, și 'n liniști de strălucire beată ?
— Dorinței preacurate și fără de eres
Ii ducem ruga noastră din râvnă întrupată !

Și mai cântăm în drumul ce nu are popas
Că cerul greu de-albastru îl sprijinim pe creștet !
O, pururi singuratic și 'n veci înțelept glas
Ce cânți doar pentru ochiul ce-i prea de vreme veșted !

Nu vezi ce imnuri sfinte, suave și candido,
Și ce unde sonore de har dumnezeiesc
Făptura noastră beată de aiurări limpide
Le soarbe din lumina adâncului ceresc !

Aşa de îngheţate şi-atât de aurite
Trezite-am fost din somnul cel fără de lumini
De dalta măestrită ce 'n mângâieri vrăjite
Ne-a împlinit în lujeri cucernici şi senini !

Din somnul nostru neted şi-adânc, de pur cristal,
Am fost trezite 'n svâcnet de aspre scăpărări,
Şi cu temute ghiare de crud şi greu metal
Ne-a 'mperechiat fiinţa pierdută în visări.

Ca să 'nfruntăm lumina vărsată lin de lună
Şi de aprinsul soare cu raze 'nvăpăiate,
Ne-a netezit pe toate c'o dragoste nebună
Dându-ne caldul luciu al unghiei curate !

Umile slujitoare fără genunchi şi mers,
Surâsuri îngheţate ce nu avem făptură,
Frumoasa poposită sub timpul nostru şters
Işi simte pur piciorul şi-şi simte mâna pură,

Văzându-le asemeni într'o tăcere plină,
Cu faţa coperită de vălul greu de salbe
Şi multele urechi deschise în lumină
Ce nu aud povara adâncurilor albe,

C'un templu aşezat pe ochii 'nchişi mereu
Ce nu văd niciodată a lumii crudă haină,
Noi mergem înainte fără de niciun zeu
Spre Dumnezeuul veşnic ce ne aşteaptă 'n taină !

Iar ale noastre vechi şi-apuse tinereţe,
Frumoase umbre, carne 'ngheţată şi cuminte,
Sunt mândre de atâtea comori de frumuseţe
Ce nasc din jocul pur al numerelor sfinte !

Numerele de aur sunt ale noastre mume,
Noi suntem fructul slăvii ce zace în tăcere,
Pe noi îşi surpă taina şi-adoarme peste lume
Un Dumnezeu cu faţa de raze şi de miere.

El doarme mulțumit și Ziua — floare pură —
Ce zilnic i-o aducem prinos, cu pași mărunți,
Pe-al dragostei altar curat de orice zgură,
Și-o 'mprăștie cucernic pe-a noastre 'nalte frunți.

Deapururi ne 'ntinate și gingașe surori
Pe jumătate 'n umbră și-arzând pe jumătate,
Noi socoteam — tăcute — drept vii dănțuitori,
Zefirul ce adie, și frunzele uscate,

Și veacurile multe ce 'n stoluri negre zboară
Și neamurile scurse pe jgheabul nesățul,
Totu-i un veșnic trist și-adânc odinioară,
Adânc odinioară, dar niciodat' destul !

Impozabili într'una de dragostea nebună
Mai grea decât tot greul din lumea cea amară
Străbatem luminoase a zărilor cunună
Cum spintecă, tăioasă, o piatră unda clară !

Înaintăm în timp sub stea nemuritoare
Și trupurile noastre gingaș strălucitoare
Au pașii nevazuți ai umbrelor cerești
Ce-și lasă visul urmei vrăjite în povești...

In românește de ION OANA

DELA CARACTER LA PERSONALITATE

Înainte de a ne ocupa de problema previzibilității în literatură, este necesar să ne dăm seamă de ce s'a lucrat la noi pe terenul cunoașterii și valorificării caracterului. Vom privi această formă de viață nu abstract, ci în materialul concret pe care ni-l pun la îndemână științele spiritului, aplicate la realitatea românească.

Comparând ce ne spune limba cu privire la conceptele de denumire a caracterelor și adăogând la materialul acesta simbolurile folklorului nostru cât și bogăția figurilor caracteristice create de literatura noastră, ne dăm seamă că materialul acesta ne spune mult mai mult decât ceea ce au putut să ne dea filozofii, psihologii și sociologii nu numai dela noi dar și de aiurea în chestiunea care ne preocupă. Pe lângă aspectul generic uman, avem astfel unul național și apoi configurații individuale.

Nu numai neamul în totalitatea lui prezintă anumite trăsături de caracter, nu numai straturile sociale și epocele, dar și generațiile. În special în literatură apar unele trăsături diferențiale dela un rând de oameni la altul. Potrivit împrejurărilor schimbate, felurite aspecte ale ființei noastre ies într'unele generații mai răspicat la iveală, prezentând fețe deosebite ale fondului etnic.

Întreaga literatură română se cuvine să fie privită sub aspectul caracterologic. Pentru aceasta voi alege câteva exemple. Încep prin a prezenta configurația primei generații a literaturii române moderne, firește numai în schiță.

În stilul de viață al scriitorilor renașterii ardelenne apare o statornicie și o dârzenie care contrastează strigător cu ceea ce spun unii psihologi asupra adaptabilității oportuniste, socotită ca esențială trăsătură românească. Reprezentanții acestui curent nu erau numai întruparea unor înclinări personale, ci aveau în ei ceva din seva permanentă a neamului, potrivit necesităților vremii de atunci.

Cine vrea să pătrundă firea noastră trebuie mai întâi să înceteze de a vorbi despre un inexistent *Român șablon*. Te cuprinde jalea când citești în lucrări de psihologie, de sociologie și — dragă Doamne — de metafizică, afirmarea că Românul este un adaptabil mlădios, un „stihial“, etc. etc. Având un fond general impus de limbă și de anumite permanențe, poporul acesta înfățișează prin clasele lui, prin anumite cute provinciale și la anumite temperaturi morale, deosebite dela epocă la epocă, fețe multiple de care trebuie să ținem seamă.

Căutând un principiu de diviziune și diferențiere a generațiilor literaturii române moderne, mă refer la ceea ce în 1910 numeam legea de alternanță a evoluției în poezia română. Atunci principiul acesta privea numai un anumit sector al poeziei noastre. Și era lipsit de un resort mai larg și mai potrivit pentru a diferenția generații, curente și personalități.

Pentru cine privește caracterologic dezvoltarea literaturii noastre moderne, pârghia trebuie să fie așezată pe terenul acțiunilor și reacțiunilor purcese din resortul pe care Francezii îl denumesc *ressentiment*, cuvânt împământenit și la Germani. În conceptul acesta, poate să intre și ceva din dinamica acelor forțe și contraforțe, pe care Vico, de pildă, le indică în ritmul dintre *corsi e ricorsi*. În limba noastră, un cuvânt apropiat ar fi mânia înțeleasă nu ca o explozie de moment, ci ca o reacțiune statornică.

Principiul acesta al resentimentului sau al mâniei își are aplicare aproape în tot cursul literaturii noastre moderne, fi-rește la unii mai răspicat, la alții mai puțin. Pentru sfera lui largă, iată doi poeți cu firi și directive profund deosebite: O. Goga și T. Arghezi. Când cel dintâi caută să-și definească resortul fundamental mărturisește singur: m'am născut cu pumnii strânși. Și în imaginea aceasta e concentrată toată dârzenia

de a se împotrivi a Ardelenilor. Pe plan social și cu un caracter fundamental opus, când T. Arghezi vrea să-și caracterizeze adâncul atitudinii, vorbește de *munia bunilor mei*.

Acest principiu de diviziune nu se mărginește numai la resentimentul de clasă, dar cuprinde întreaga sferă a vieții literare: dela tensiunile personale până la cele datorite preferințelor de artă sau înclinărilor ideologice. T. Maiorescu, de pildă, mărturisește că, dacă a lovit de moarte etimologismul, este pentru că în anii lui de formațiune acest fel de scriere îl făcea să suferă.

Renașterea ardeleană a avut în cultura noastră o întreită misiune: să dea un temel în lupta împotriva concepției de stat întemeiat pe privilegiile feudale; să făurească armele istorice și filologice menite să susțină această luptă: să fie pilonul pe care să se razeme tranziția dela spiritualitatea veche care privea mai ales spre Răsărit la cea nouă îndreptată spre Apus.

Priviți din punctul de vedere social, reprezentanții acestor renașteri au purces din lumea satelor Ardealului. Era în ei ceva din firea țaranului dela Dunăre care, sub aparență simplă și uneori neajutorată, păstrează mândria și destoinicia stăveche. În poziția lor socială mai intră un resort: se simțeau reprezentanții firavei burghezii românești a Ardealului; în plus toți aspirau la prestigiul și demnitatea nobilitară.

Cum vedem, ei se aflau la punctul de intersecție a trei forme sociale deosebite, reprezentând o țărănime urcată la rangul de burghezie a satului, însă nediferențiată, și aspirând spre libertatea și prestigiul pe care-l dă nobilitatea. Este tipic sentimentul lui Gh. Șincai: se simțea coborătorul unei nobilimi scăpătate.

În caracterologia românească, au mai fost aspecte de intersecție socială, când țărănimea din Principate a început să năzuiască spre burghezie. În situația aceasta, numeroase au fost cazurile de arivism, când fiii satelor își uitau originile.

Dacă ar fi fost preocupați numai de foloase personale, scriitorilor ardeleni le-ar fi fost de ajuns oarecare compromisuri, câteva atitudini oportuniste; și fiecare din ei s'ar fi înălțat ori în ierarhia bisericească, ori în cea de stat. Dar erau mânași de resentimentele ancestrale. Un profet oportunist este o *contradictio în adjecto*,

de aceea șovăiri pe linia consecvenței le-ar fi surpat orice autoritate. Greutatea era sporită prin faptul că nici Micu, nici Șincai, nici Petru Maior, nici Budai-Deleanu nu se puteau răzima pe o pătură socială consolidată, erau deci urșiți să rămână niște izolați.

Acești deschizători de căi erau nu numai social, ci și ideologic, la o răspântie. S'au format într'o vreme când în Apus mijea spiritul romantic. Purtători ai direcției Aufklärung, ei trebuie să fie priviți și ca începătorii fazei romantice în cultura noastră. Este aici un aspect care n'a fost pus încă în lumină. Într'adevăr, preocuparea de istoria națională, nu mai puțin cea de limbă, dârzenia de a persista în chip titanic în menirea lor, iată câteva trăsături de caracterologie care așează pe acești scriitori în atmosfera romantică a vremii.

Mitul purității sângelui și al reînțarcerii la tiparele originii este forma românească a romanticei. După cum contemporanii lor germani și slavi erau însetați de a descoperi substanța primitivă a rasei, tot astfel scriitorii renașterii ardeleni vedeau mântuirea în curățirea izvoarelor și despotmolirea de mâlul străin. De aici o linie directă duce până la M. Eminescu.

Să citească cineva *Istoria pentru începutul Românilor în Dacia*, publicată în 1812, dar plămădită mai de mult, și s'o raporteze la preocuparea de miturile originii la romantici. Stăruința de a scoate la iveală în chip logic puritatea sângelui era numai o armă menită să afirme drepturile istorice, dar era însoțită și de o vibrațiune mistică, apropiată de a romanticilor.

Inclinarea pentru viața mistică în forma apuseană era și ea în concordanță cu spiritul religios și catolic al romanticilor. Iar îmbinarea între ortodoxism și catolicism arăta la acești scriitori un instinctiv simț al organicității. Temelia dogmatic-religioasă a acestor Ardeleni una trăsăturile medievale cu spiritul de renaștere catolică în sens modern.

Așa cum am arătat adesea, scriitorii renașterii ardeleni au împământenit la noi crezul apusean al luminilor, Aufklärung, însă îmbinat cu arătatele trăsături proprii preromanticei și romanticei. Așa se explică de ce amintita Istorie a lui Petru Maior a rămas biblia culturii noastre până în generația lui Alecsandri.

În cazuri ca acestea, nu materialul hotărăște, ci spiritul de care e străbătut. Dincolo de felul raționalist al argumentării lui Petru Maior, este un bine caracterizat spirit romantic: romanitatea noastră ia proporții de mit.

De atunci fiecare generație a literaturii noastre s'a găsit în fața necesității de a face o sinteză între elemente diverse, uneori în aparență învrăjbite. Aceasta nu este spirit de adaptare oportunistă. Dimpotrivă, ne aflăm în fața unei situații spirituale, care nu poate fi deslegată decât numai prin tăria de caracter a scriitorilor reprezentativi, chemați să facă sinteza tendințelor în luptă.

Văzând felurimea elementelor intrate în componența renașterii ardelenе, cineva ar fi ispășit să pună diagnoza comodă a eclecticismului. Dar prin acești scriitori caracterul s'a înălțat la personalitate. Și cu cât elemente mai multe și mai felurite intră în componența unei personalități, cu atât caracterul înăscut are prilejul de a birui. Este o eroare să se creadă că un caracter face tot una cu un monoideism. Dimpotrivă, polaritatea contrariilor, care luptă într'un suflet de scriitor, dă încordarea și temperatura la care apar noile cristalizări necesare.

Departate de a fi dovada unor deficiențe pe linia caracterului văzut ideologic, polarități ca cele arătate marchează bogăția și puterea celui ce le-a instrunit puternic. Stratouri folosite ale vieții individuale și sociale intră în componența personalității, care reprezintă permanența conștiinței creatorilor de valori.

Caracterul colectiv al generației nu implică monotonia aparițiilor stereotipe în serie. Alături de caracterul generic își cere drepturile și caracterul individual al fiecărei personalități. Cu toate notele comune și cu tot titanismul tuturor, un Micu a dat pilda rămânerii neclintită în legământul său monahal. În contrast cu el, Șincai era mai avântat, întrupând viu tendința pornelii românești și urmărind, odată cu libertatea interioară și pe aceea a gestului plin de mândrie. În sfârșit, titanismul lui Petru Maior era de altă natură. Mai gospodar, a căutat să-și asigure o mai temeinică așezare pe pământ, ca să poată privi mai liber cerul năzuințelor obștești. Când va veni odată pictorul care să veșnicească trăsăturile individuale ale acestu

triptic, va găsi în fiecare dintre reprezentanți trăsături proprii, așa cum Albrecht Dürer a întipuit firea celor patru apostoli.

Am lăsat anume la o parte pe cel mai izolat și totuși mai reprezentativ dintre toți, I. Budai-Deleanu. Privind cea mai însemnată plăsmuire pur literară a acestei generații, *Țiganiada*, constatăm că, după cum omul, tot astfel opera reprezintă un unicum, nu numai la noi, dar în ansamblul creațiilor europene. Cine urmărește procesul creator și sensul desvoltării dela prima la a doua variantă, își dă seama că polaritatea în care a crescut această operă este tocmai lupta dusă de caracterul zugrăvit în Vlad Țepeș, împotriva totalei lipse de caracter a mulțimii satirizată prin țigani.

Opera aceasta domină beletristica noastră până la Alecsandri. Și este îndoelnic dacă, pus în împrejurări la fel de grele, Alecsandri ar fi izbutit să se urce la aceeași înălțime.

Țiganiada este prima afirmare de răspicată atitudine critică în literatura noastră. Și ceeace a menținut înalta temperatură în care s'au cristalizat într'un tot componente din întreaga literatură a lumii, dela acea antică până la acea a vremii sale, forța care a stăpânit și organizat totul, a fost necesitatea de a opune scăderilor vremii un ideal de caracter.

Tot I. Budai-Deleanu este și începătorul caracterologiei celor trei provincii românești și în plus a ramurii Aromânilor, prin tipurile create în opera desprinsă din *Țiganiada*, *Trei Viteji*.

A, dacă am fi avut în anii de formațiune a lui Budai-Deleanu un ochiu atent, care să pătrundă instinctele copilului, frământările adolescentului, calvarul studiosului între străini, și dacă mai târziu cercetătorul ar fi putut urmări pe omul matur care nu-și găsește căpătâiu între ai săi, ci se exilează între străini la Lemberg — atunci am fi avut o mărturie de creativitate românească asemănătoare cu ceea ce vom constata la congenialul Eminescu, de care ne vom ocupa pentru a descifra din debuturile sale destinul creatorului de mai târziu.

Întreaga literatură românească ar putea și ar trebui să fie privită odată sub unghiul acesta al neconținutei aspirații românești către caracter și consecvență. Avem nevoie de metode proprii prin care să captăm esența ființei noastre spirituale.

Dacă fraza lui Lessing că vorbim mai ales despre ceea ce nu avem este adevărată, atunci stăruința scriitorilor noștri de-a reveni mereu asupra caracterului poate fi privită ca o nostalgie. Dar dacă este un tâlc în cuvântul lui Blaise Pascal: «*Console-toi, tu ne me chercherais pas, si tu ne m'avais trouvé*»—atunci neconținuta revenire a literaturii noastre asupra caracterului, când în imagini de preamărire, când în accente de desamăgire, durere, revoltă, când în pagini învăluite în humor și ironie, în toate aceste mărturii avem dovada că ne căutam pe linia caracterului. Și cine se caută atât de stăruitor are în firea sa virtualitatea bunului căutat.

Multe din trăsăturile de caracter ale limbii noastre, în primul rând intensitatea negațiunii *nu* de care ne-am ocupat cu alt prilej, ca de un semn al rezistenței sociale în păturile sătești, apoi atâția dintre eroii literaturii noastre populare ne duc spre necesitatea unei atitudini, răspicate în contrazicere cu felul amorf sau adaptabilitatea oportunistă pe care unii o atribue țaranului, fără să-și dea seama că în fond satele n-au făcut de veacuri și face și azi tot ceea ce a apucat și știe el. Puterea obiceiului este mai tare decât aparențele mlădierii.

Fiecare generație a literaturii noastre a scos la iveală aspecte noi de caracterologie românească; constantă însă rămâne prețuirea tăriei și a consecvenței, chiar când în chip satiric deficiențele sunt subliniate ca în limbajul poporan.

Intreaga istorie a literaturii noastre moderne își lămurește semnificațiile atunci când o privești prin prisma acestui centru de maximă convergență care este tăria firei înăscute,

Nu este locul să privim aici configurația fiecărei generații. Dar dincolo de unele oscilări ale lui I. Heliade Rădulescu, este și în el un titanism cu resentimente de altă natură decât acelea ale Ardelenilor. Dintre poeziile lui amintim în primul rând pe cele care afirmă menirea mesianică a scriitorului. Semnificative sunt cele două străji ale vieții morale *Heruvimul* și *Serafimul*. Iar în ordine politică și socială figura din epopeea *Mihaida*. Cuvântul lui Heliade nu devine niciodată mai vehement decât atunci când atacă scăderile de caracter. Iar atitudinea lui din *Leh'bru între antiteze* este o dialectică și în plus marchează necesitatea de a înlătura exagerările.

În jurul lui Heliade sunt apariții care vădesc un surprinzător interes pentru tiparele caracterologice. În primul rând amintesc *Caracteruri* de Paris Momuleanu (1825). Cele 80 de pagini ale prefeteii, îndreptățesc intenția de-a satiriza scăderile omenești, văzute însă nu individual, ci cum zice el „numai pe o singură patimă o defaim“.

Dincolo de atmosfera cărturărească se află aici ceva din spiritul de satiră al numeroaselor noastre proverbe despre scăderile omenești. Volumul acesta este un fel de breviar al deosebitelor tipare omenești: Cei mari; Lingușitorii; Nobilul făcut și neînvățat; Bogatul moșic; Scumpul; Ipocritul; Mândrul; Defăimătorul; Flecarul, etc. etc.

Pagini ca acestea n'au rămas sterpe. Amintesc numai dictonul curent în anii de școlaritate ai lui I. Ghica, relatat în scrisoarea sa către Gr. Alexandrescu.

Ca dovadă de popularitatea unor atari preocupări avem anumite pagini din ale lui Anton Pann, în deosebi din *Povestea Vorbei* țesute în jurul anumitor năravuri din fire. Astfel sunt paginile *despre pendași sau copilăroși* etc. Iar dintre plămuirile culte ale vremii amintesc schițele și nuzele lui Costache Negruzzi. Mai presus de intrigă, ceea ce și astăzi ne atrage în *Alexandru Lăpușneonu*, de pildă, este zugrăvirea caracterelor. Scriitorul acesta a mai găsit, ca și alți contemporani, în așa numitele «fiziologii» ale vremii, prilejul de a scoate la iveală trăsături ale vremii, uneori în chip satiric, bunăoară în *Provincialul la Iași*, etc.

A urmări toate acestea aici, ne-ar duce însă prea departe.

În istoriografia noastră romantică, după cum Plutarh a făcut din *Viețile* lui adeseori prilejul de a zugrăvi firi alese, tot astfel și scriitorii generației dela 1840. Iată bunăoară imaginea lui Mihai Viteazul zugrăvită de N. Bălcescu, sau pe aceea a lui *Ion Vodă cel Cumplit* înfățișat de Hașdeu. Paralel cu aceasta, iată mai ales tragicul din *Răzvan și Vidra* în care Hașdeu a întipuit o parte din propriul său destin, într'o atmosferă care vâdește de pe atunci la noi o atitudine, dacă nu chiar poporanistă, în orice caz, înrudită acestui fel de a vedea. De altminteri, preocuparea de caracter a fost o constantă a lui B. P. Hașdeu. În romanul istoric *Ursita* zugrăvește firea

sceleratului înăscut, iar în galeria lui de portrete, bunăoară în portretul lui Vlad Țepeș, în Gobsek, în Shylok, avem tot atâtea portrete caracterologice.

Trecând dela scriitorul cel mai reprezentativ al Basarabiei, la extremitatea apusană a etnicului românesc, în galeria portretelor de caracter constatăm o altă atmosferă. Iată bunăoară pe eroii zugrăviți realist a lui Slavici cu preocupări de ordin moral în care tăria de caracter apare ca formula de mântuire. S'ar putea zice că deosebirea de un Hasdeu, de pildă, vine din poziția literară deosebită a generației. Dar mai presus de aceasta este la Slavici o cută provincială. Citind *Popa Tanda* bunăoară, te gândești la alte figuri de preoți, aceștia în carne și oase, ai trecutului ardelean. Intre felul de a vedea viața practică al unui Petru Maior de pildă și între firea reprezentată prin Popa Tanda sunt fire de legătură. Iar în generația dela 1900, răsunetul lui Octavian Goga este datorit și galeriei figurilor de caracter scoase din viața populară a Ardealului.

Cineva ar putea obiecta: dar firea Românului este o neconținută adaptare, ceea ce însemnează mlădiere și chiar oportunism până la inconsecvență. Pentru a susține teza aceasta, s'ar putea aduce ca exemplu atâtea proverbe populare, de pildă îndemnul ca, până treci puntea să te faci frate cu cel ce fuge de tămâie. Dar chiar în formularea ironică a unor astfel de proverbe, și în contrastul de imagini se vede spre ce valoare înclină spiritul poporan.

Firește, cel deprins cu orizontul vieții politice a mulțimilor din ultimele decenii va fi ispitit să creadă că în firea țaranului stă schimbarea la față. Dar acestea sunt numai apariții superficiale și firea conservativă a țaranului stă dovadă că în el este în adâncuri o permanență pe care vremurile și formele politice au atins-o numai superficial.

Adaptarea aparentă este adesea un mijloc de a salva adâncul propriei firi și al deprinderilor seculare. Țaranul care se ia bine cu te miri ce vremelnice puternic al zilei, este asemenea omului care se îmbracă uneori la modă tocmai pentru a-și acoperi astfel ireductibila originalitate interioară.

A da un sens istoriei românești, ridicând adaptarea oportunistă la îndreptar caracteristic, însemnează a răpi istoriei

noastre tot nimbul ei tragic, coborînd-o la un nefînterupt şir de neconsecvenţe.

În faţa acestei interpretări, dramaturgia noastră a înălţat o imagine tipică. Este cunoscută de toată lumea figura lui *Vlaicu Vodă* zugrăvită de Al. D a v i l l a. Cine ar vrea să vadă în aceasta o întrupare a oportunismului şi inconsecvenţii care ţi-ar îngădui să faci parte astăzi dintr'un partid, mâine dintr'altul, la nesfârşit, acela se înşală asupra figurii simbolice a acestei drame. Departe de a fi inconsecvent, *Vlaicu Vodă* este o întrupare de caracter şi reprezintă consecvenţa faţă de imperativele care-l cârmuiesc în adâncuri. Şi pentru că drama este cel mai potrivit mijloc de caracterologie naţională, iată adevăratul tip al inconsecventului lipsit de tărie de caracter; aventurierul *Despot Vodă* care dă mâna cu toţi ca să ajungă, dar se prăbuşeşte tragic tocmai din vina că este prizonierul mijloacelor ariviste prin care a ajuns. Acestea îl duc la prăbuşire.

În comedie ai adesea o indirectă raportare la o tablă de valori. *O scrisoare pierdută* este în fapt comedia lipsei de caracter a vieţii noastre politice. Caţavencu, personajul principal, este tipul politicianului de provincie, fără scrupule şi în stare, când sforăriile proprii nu mai duc la nimic, să treacă în sistemul de sforării ale adversarului, căruia îi conduce manifestaţia omagială şi-i ţine discursul de felicitare pentru izbândă.

Cea mai de seamă comedie românească a ultimelor trei decenii, *Omul cu mârşoaga*, este de fapt înfăţişarea unei trăsături de statornicie premărită prin izbânda paradoxală a eroului. Fire tainice duc dela fondul de contrast al Țiganilor zugrăviţi de Budai-Deleanu, la acela al forfotelii electorale din *O scrisoare pierdută* şi la toată înconjurimea opacă şi amorfă a simbolului creat de d-l C i p r i a n. Chipul cum publicul vine iarăşi şi iarăşi la reprezentările acestei comedii arată că s'a creat aici un tip popular dintre acelea care dau satisfacţie înăscutei nevoi a mulţimilor de a preţui statornicia în urmărirea unui ţel.

Necontenit s'a pus în literatura noastră problema valorii înfăţişată nu tendenţios, ci prin însuşi jocul vieţii şi al contrastelor.

Dela Costache Negruzzi cel cu neuitatul său *Lumânărică*, până la contrastele de adaptaţi şi neadaptaţi ale lui Brătescu-Voineşti şi până la figurile Voevozilor, hoierilor şi luptătorilor

nimbați de Mihail Sadoveanu, neconținut proza noastră beletristică a țesut umbre și lumini în jurul caracterelor. Iată bunăoară figurile ciocoilor zugrăvite de N. Filimon, galeria teatrului lui Alecsandri, dela Cucoana Chirița până la Boieri și Ciocoi și până la firea de poet a lui Horațiu. Iată figurile legendare ale lui Vasile Alecsandri străjuite de Dan căpitan de plai pe o latură, de Gruia Sânger pe altă latură. Din nuvelistică, priviți, pe lângă figurile de inadaptați ale lui Brătescu-Voinești, imaginea lui Odobac, zugrăvită de Gârleanu, sau a boierului din *Licitafie*. Vlahuța a încercat să zugrăvească portrete de caracter, până și în versuri; iar la Eminescu, vom avea prilej să ne oprim îndelung asupra contrastelor dintre figura Impăratului și aceea a Proletarului, dintre femeia — înger și demonul revoluționar, dintre Călin și Fata de Impărat, dintre Arald și Maria, etc. etc.

În bogata galerie a firilor zugrăvite de M. Sadoveanu, iată bunăoară figura Victoriei Lipan în căutarea soțului răpus mișelește. Ea străbate ținuturile mânată de un singur gând: să îndeplinească prin ritualul de înmormântare poruncile de dincolo de viață ale Soțului ucis în timpul peregrinării păstorești. Recenta frescă Frații Jderi este ca o *summa* a acestui creator. Aproape toate figurile și caracterele zugrăvite de el apar aici, uneori într'un relief excepțional. În caracterologia lui M. Sadoveanu, nu numai figurile au tâlc, dar uneori întreaga concepție este străbătută de opoziția dintre intrusiunile raționaliste și firea de veacuri a țaranului, care face una cu pădurile și apele Moldovei, ca bunăoară în Noaptea de Sânziene.

Materialul însă e covârșitor și cere o lucrare aparte.

Oricare ar fi școala literară, caracterul rămâne punctul de convergență artistică, bunăoară în figura din Noaptea de Decembrie a lui Alexandru Macedonski și în tragicele sfâșieri zugrăvite de St. Petică în Solii păcii. Teoretic un singur scriitor — și acesta excepțional dotat — d-l Camil Petrescu s'a ridicat împotriva funcțiunii literare a caracterului, în care a văzut o formă rigidă a raționalismului.

Dar despre acesta într'un alt context.

Beletristica noastră arată o atât de constantă aspirație înspre valorile de caracter încât se naște întrebarea: cum a privit ideologia noastră filosofică problemele legate de această formă de viață.

Ori de câte ori un teoretician al culturii noastre a venit în atingere cu această chestiune, el s'a așezat firesc pe linia tradițională general umană și românească totodată, care vede în consecvență chezașia celui vrednic de credit și circulație socială.

Pentru a ne mărgini câmpul observației relevăm numai atitudinea unanimă a junimismului și a maioreșcianismului. De fapt, aici generația dela 1870 duce mai departe și adâncește brazda trasă de înaintași. Scrisorile lui Alecsandri de pildă foesc în ironii la adresa celor cu două fețe și atât de amărit era poetul de moravurile publice șerpuitoare încât simțea îndemnul să se izoleze de vânătorii succesului oportunist.

Maiorescu, atât în doctrina sa psihologică concretizată *din experiență*, cât și mai ales în acțiunea sa publică, a stăruit neconținut asupra criteriului consecvenței în toate domeniile și mai ales în acela al vieții politice. Va rămâne celebru chipul cum a subliniat în frază, în ton și în gest atitudinea unui erou al inconsecvenței: Domnul X, zicea criticul, are atitudinea foarte rectilină. Și pe când rostea cuvintele acestea, cu gestul le scanda printr'o linie în zigzag,.

Ce a lucrat filosofia noastră în direcția aceasta în generația dela 1900 până azi, cere un capitol aparte.

Este nevoie să jalonăm acest aspect al filosofiei noastre, nu pentru a-i urma firava dâră, dar pentru a-i opune formele noastre de viață spirituală. Acestea sunt un instrument necesar celui ce vrea să pătrundă esența fenomenului literar românesc. Firește, unele pagini ale acestei lucrări sunt numai o schiță. Dar un început este necesar. Cine trăește criza actuală a criticei noastre literare, își dă seama că nu putem aștepta până când o nouă clădire se va ridica desăvârșită, în opoziție cu pozitivismul curent.

Se poate obiecta că vederile acestea contrazic ortodoxismul criticei și istoriografiei literare străine. Dar nu ne-am lăsat oare duși prea mult de imitarea metodelor curente aiurea? În cor-

setul lor este stânjenită respirația lungă a vieții noastre proprii. Și apoi, pentru ce să nu abordăm probleme care n'au fost desbătute, necum deslegate, dar sunt cerute de condițiile noastre?

Mergând constant la izvoare, deprindere fără care nu se poate știință, avem nevoie să ne făurim mijloace proprii de adâncire. Și dacă în filosofia noastră vom constata deficiențe în studiul părerilor despre caracter și personalitate, acestea ne vor fi un îndemn mai mult pentru a preciza și adânci întrebările, căutând totodată să scoatem la iveală sistemul de acțiuni și reacțiuni ale vieții noastre literare, reliefată prin epoci, curente, generații și personalități.

Departee de a purcede din ignorare, a ceea ce s'a lucrat bun până acum, reacțiunea noastră împotriva căilor bătute azi în studiul literaturilor apusene vine din necesitatea de a crea instrumente proprii, potrivit nevoilor noastre.

De aici, îndemnul de a studia nu dependențele ci însăși formele vieții noastre spirituale.

După cum întreaga înțelepciune poporană subliniază primul în cunoașterea oamenilor, tot astfel cugetători ai vremurilor.

Pentru că lucrarea de față pune problema previzibilității în literatură, amintesc un cuvânt al lui Kant. Dacă am cunoaște — zice el — exact firea unui om, am putea prezice acțiunile sale viitoare cu preciziunea cu care prevedem mișcarea corpurilor cerești. Desigur, complexitatea actului creației pune îngrădiri acestei formule. Dar s'a scos oare din această gândire a filosofului german tot ceea ce ea conține?

Cuvintele lui ne erau ca un leit-motiv, atunci când am scris *Personalitatea lui Eminescu*. Atunci ne interesa numai opera desăvârșită, deaceea accentul sta pe conceptul de personalitate. Acum însă, făcând să intre în câmpul cercetării începuturile poetului, accentul va sta pe forma incipientă a manifestării eminesciene: caracterul ursit să se înalțe mai târziu la personalitate.

Dar se poate obiecta că, în *Kritik der praktischen Vernunft*, filosoful, vorbind astfel de caracterul « empiric », se referă numai la omul de acțiune privit în împrejurările și motivele care-l fac să reacționeze conform firei înăscute.

Previzibilitatea kantiană privește numai viața practică, nu și creațiunea artistică.

Firește, problema aceasta este deosebit de gingașe. Nu putem aplica spiritul geometric sau mecanic, acolo unde spontaneitatea își cere drepturile sale. Și totuși, mărturisirile unui G o e t h e, ca să nu-l amintesc decât pe el, subliniază adesea, de pildă în convorbiri cu J. P. E c k e r m a n n, primatul firei neschimbătoare.

Iar în creațiunea lui a dat expresii lapidare gândului acesta, care privește toate formele vieții:

Wie an dem Tag, der dich der Welt verlichen,
 Die Sonne stand zum Grusse der Planeten,
 Bist alsobald und fort und fort gediehen
 Nach dem Gesetz, wonach du angetreten,
 So musst du sein, dir Kannst du nicht entfliehen,
 So sagten schon Sybillen, so Propheten,
Und Keine Zeit und Keine Macht zerstückelt
Geprägte Form, die lebend sich entwickelt.

Aceasta, dela pigmei până la eroii faptei și ai gândului care nu poate fi biruit.

D. CARACOSTEA

TEXTE ȘI DOCUMENTE

ARTA DIN UNGARIA ÎN LUMINA CONCEPTULUI DE ARTĂ NAȚIONALĂ

I. CONSIDERAȚII GENERALE

Particularitățile naționale ale artei au interesat dela început istoria artei genetice. Winkelmann în a sa « Istorie a artei în antichitate » tratează între cauzele deosebirii artei popoarelor și « caracterul național ». Sunt importanți în aceasta privință Waagen, Kugler și mai ales Schnaase. La acesta din urmă « spiritul națiunii », adică particularitatea națională spirituală, stă chiar pe primul plan. Față de el Winkelmann rămâne în urmă. Problema a interesat mereu istoricii de artă ai generațiilor următoare, fără ca noțiunea artei naționale să se fi clarificat și fără ca metoda cercetării să se fi format. Ideia națională stăpânește lumea de azi ca niciodată înainte; ea a fost ideia conducătoare a păcii lumii¹⁾. Să nu ne mirăm deci, dacă istoria artei, după o perioadă de analiză formală de multe decenii, influențată de științele naturale, s'a îndreptat din nou spre cercetarea artei naționale. Suntem azi conștienți, că « a neglija naționalitatea ar însemna a păcătui față de omenire și față de natura, care a creat-o »²⁾.

O deosebită promovare a câștigat cercetarea artei naționale prin lucrările celui de al 13-lea Congres Internațional de Istoria Artei din Stockholm³⁾. Insușirile naționale ale artei diferitelor națiuni au fost aici elaborate, iar pe lângă acestea s'au reliefat și chestiunile metodice. Vogelsang a supus aceste lucrări unei critici, care este de însemnătate principială; el cere înainte de toate o formulare unitară, clară a « artei naționale ». Să încercăm a clădi mai departe pe această cale!

Arta națională este arta unei națiuni și anume: una care posedă anumite semne distinctive față de arta altor națiuni. În acest caz însă este necesar a clarifica conceptul națiunii și anume, spre a ne putea atașa unui grup de definiții folositoare pentru noi, din șirul nesfârșit al acestora. Principial avem nevoie de o definiție, care să nu neîndreptățească nicio națiune în privința artei naționale.

Suntem de acord, că granițele artei naționale nu trebuie să corespundă granițelor de Stat de odinioară și de azi. De aceea nu este permis să concepem ca punct de plecare sau de gravitate Statul politic ori națiunea politică, ci etnicul, popularul, în sensul lui Meinecke ⁴⁾ «națiunea culturală» cu posesiunea culturală trăită în comun și ale cărei elemente principiale sunt limba comună, literatura comună și religia comună. Concepția cea mai tânără a prezentului german, care se reliefează puternic și pe care o întâlnim și la Slavi, ne învederează că pentru stabilirea apartenenței la un popor nu ajunge declarația apartenenței și limba, dacă nu li se atașează acestora și originea etnică. Să înșirăm autorii definițiilor înrudite și mai bune după aprecierea noastră: Bluntschli ⁵⁾, Br. Bauch ⁶⁾, V. Cathrein ⁷⁾, I. Seipel ⁸⁾, I. Fels ⁹⁾, P. Mancini ¹⁰⁾, P. Fiore ¹¹⁾, P. Roquette-Buisson ¹²⁾, Pradier-Fodéré ¹³⁾, A. Weiss ¹⁴⁾, Encyclopédie Française 1935 ¹⁵⁾.

Dr. Bauch vede în națiune ceva dat prin natură și cultură (Naturgegebenheit und Kulturgegebenheit). Aceasta din urmă se reazimă la fel ca și structura corporală pe condițiile naturale ale comunității de origine și sânge. Comunitatea originii corporale și sufletești își găsește expresia în comunitatea limbei. După V. Cathrein sub națiune înțelegem «întregul tipar spiritual-corporal, care este propriu unei mase mai mari de oameni, legați într'olaltă prin aceeași limbă în urma unei dezvoltări istorice mai îndelungate și care o deosebește de alte grupuri de oameni». I. Seipel vede în națiune «o masă de oameni sudată prin destin până la unitatea de cultură și limbă», I. Fels «unirea strânsă și pătrunderea reciprocă a comunității de cultură și Stat la un popor». Bluntschli, Kautsky, Lazarus, Wassermann, Boeckh consideră limba ca adevărata marcă a națiunii. Concepția veche franceză o redă «Dictionnaire de l'Académie française» din 1740 (opiniile lui Montesquieu și Voltaire). Dintre cei mai noi P. Fiore cere: rasa, limba, caracterul, tradițiile, obiceiurile; P. de Roquette-Buisson, comunitatea rasei, limbei, religiei și a intereselor economice; Pradier-Fodéré, aceeași religie, limbă, origine, moralitate. Encyclopédie Française din 1935, T. 10 conchide: «Scoțând rasa, elementele obiective care contează într'adevăr pentru formarea unei națiuni sunt limba, religia, moravurile și tradițiile comune». Asemănător judecă și A. Weiss. Italianul P. Mancini pretinde unitate teritorială, de origine, de obiceiuri, de limbă, comunitate de viață și comunitatea conștiinței sociale.

Definirea conceptului de «națiune» ne este necesară anume ca să evităm marea nedreptate de a reclama pentru un singur popor — cu ajutorul conceptului națiunii «politice» — toate produsele de artă ale unui Stat cuprinzând diferite popoare. Așa ceva întâlnim cu regret și azi în istoria artei ungare ¹⁶⁾.

După ce am numit ca artă națională arta unei națiuni și după ce am clarificat conceptul națiunii, să observăm că nu fiecare națiune trebuie să aibe arta sa națională; o asemenea pretenție poate avea o națiune numai dacă arta ei posedă note proprii, distinctive față de arta altor națiuni. Astfel de ex. L. Réau contestă o artă națională la Polonezi și Unguri înainte de secolul XIX¹⁷⁾, iar P. Paris o artă națională portugheză în secolul XIX. Notele naționale în artă nu e suficient să fie numai regionale, condiționate prin sol și climă, ci *derivate de fapt din esența națională*. Artă regională nu este identică cu arta națională. «A putea trage astfel de ultime consecințe din posibilitățile naționale nu este niciodată o chestiune de voință, ci un dar, ca orice creație», spune H. Wölflin. Este una din cele mai dificile teme formularea prin noțiuni sau descrierea însușirilor naționale ale artei, adică *acel fel deosebit de a vedea, cugeta și simți al unei națiuni*. Să compare cineva de ex. constatările lui Taine¹⁸⁾, Bredt¹⁹⁾ și Puyvelde²⁰⁾ asupra caracterului flamand; ele sunt atât de aproape de adevăr și totuși atât de deosebite între ele. Este o întrebare dacă notele caracteristice ale aceleiași arte naționale sunt aproximativ aceleași la diferiți cercetători. Părerăa lui Tietze²¹⁾ că stabilirea tendințelor generale ale unui temperament artistic național s'ar mărgini la generalități, care practic nu înseamnă mult, deoarece acestea ar fi aproape complet paralizate printr'un mare număr de tipuri periferice, grade intermediare, excepții individuale, — pare a fi prea pesimistă. O altă întrebare este: dacă naționalul se manifestă în operele tuturor epocelor, ori numai în epoce de înflorire; se exprimă oare într'o epocă mai puternic decât în alta? C. Neumann²²⁾ crede că ceea ce este și poate arta germană se află mai intensiv în forma ei medievală. «Izvorul nu va curge întotdeauna la fel» totuși succesiunea diverselor stiluri are ceva comun la bază — susține Wölflin.

O altă chestiune, care se poate pune: particularitățile artistice ale unei națiuni rămân în epocile ei de înflorire aceleași, ori și ele sunt supuse unei dezvoltări? Sunt acestea în renașterea germană de ex. aceleași ca în romantismul german? Poartă toate operele de artă ale unei națiuni o «semnătură etnică» comună, cum nimerit se pronunță Vogelsang, sau se exprimă desăvârșit numai într'un oarecare număr din ele?

Artă națională nu reclamă originalitatea necondiționată a componentelor și amănuntelor ei, ci a apariției totalitare, a contopirii părților; național poate să fie și un stil mixt. Dacă A. L. Mayer vede în artă «mudéjar» veritabila artă națională spaniolă a evului mediu, care își datorește farmecul său principal chiar acestui amestec și asimilării părților constitutive combinate, apoi un fenomen asemănător putem constata tocmai în partea opusă a Eu-

ropei, la poporul înrudit al Românilor, care a produs o artă națională tot prin amestec și amalgamare. Nu prin originea amănunțelor, ci numai prin modul aplicării și al însuflețirii se poate dovedi, dacă opera de artă este germană, franceză ori italiană ²⁶⁾.

Pericolul interpretării subiective va fi înlăturat prin comparații cu arta altor națiuni, cu alte genuri de artă, precum și prin ajutorul altor cercetări în domeniul poeziei, istoriei și al celorlalte manifestări ale vieții. Dacă vorbim de anumite particularități artistice ale unei națiuni, aceasta nu se poate face decât în baza cunoașterii mai mult sau mai puțin desăvârșite a întregii sale evoluții ²⁷⁾. Artă națională mai cere ca o condiție preliminară: conștiința națională. Tietze recunoaște o artă plastică americană, niciuna însă care ar putea imprima în formă clară imaginea inclară a poporului american.

Am vorbit până aici de note naționale, distinctive, care trebuie să corespundă însușirilor esențiale ale națiunii. Apariția relativ frecventă a unui motiv naționalizează tot atât de puțin o artă, ca și rustificarea, adică execuția sărăcăcioasă a unui stil străin. Dar nici simpla prezență a anumitor note considerate ca naționale nu ne îndreptățește a declara o artă ca adevărat națională. Pentru acest caz avem un exemplu izbitor în anumite biserici, palate și ziduri ale Kremlinului din Moscova ²⁸⁾, care au fost ridicate — cu respectarea tradiției — în cea mai mare parte de străini. Un alt exemplu ni-l oferă palatul de l'Infantado din Guadalajara, atât de spaniol la aparență, care a fost edificat de un flamand: Juan Guas. Artă națională reclamă în afară de particularități naționale pronunțate și artiști naționali. Simpla posesiune, singură influența comandatorului, sau numai respectarea tradiției, nu naționalizează arta unui artist străin, ca să devină un model de artă națională. « Monumentele unei națiuni » nu sunt identice cu « monumentele naționale ». Toate națiunile, chiar și cele mai mari, posedă monumente de artă, care au fost executate de străini, adică de *artiști de altă naționalitate, dar aceștia trebuiesc eliminați atunci când vrem să stabilim chintesența artei naționale*. Chiar atunci, când ei repetă anumite note naționale, ei nu vin în considerare decât în al doilea rând: imitațiunea nu e îngăduit să fie confundată cu ceea ce s'a născut spontan și are rădăcini în cele mai adânci baze ale sentimentului vital al națiunii, ale înțelegerii naționale a lumii (Wölfflin). E. Grosse cere, pentru a câștiga particularitatea artei japoneze, eliminarea operelor artiștilor străini chinezi și coreani, care s'au stabilit în Japonia. Armstrong exclude din desvoltarea națională monumentele funerare ale lui Enric VII și VIII de Torrigiano și Rovezzano. Heidrich contestă caracterul flamand al icoanei arhitectonice a orașului Antwerpen, pe motivul că arhitecturii conducători nu erau flamanzi: Vredeman de Vries era născut în Frieslandă ca fiu al unui german, iar cei doi Steenwijks erau

olandezi emigranți. Tratănd arta spaniolă din secolul al XVIII-lea P. Paris ³³⁾ nu găsește necesar să se ocupe mai de aproape de palatul regal din Madrid, «pentru că nu este opera unui spaniol». Monumentele din Susa și Persepolis le numește Grosse ³⁴⁾ numai pe jumătate persane, pentru că artiștii erau egipteni chemați prin Achemenizi. Clerc ³⁵⁾ și Studniczka ³⁶⁾ relevă, în baza cercetării numelor, prezența puternică a elementului semitic între olarii și lucrătorii în metal ai metecilor din Attica. *Cazul ideal rămâne acela al puternicelor însușiri naționale realizate prin artiști naționali în opera de artă și al comandatorilor (mecenajilor) cu influență asupra artei, aparținând aceleiași națiuni.* Numărul unor astfel de opere de artă, mai ales în trecutul îndepărtat, nu este prea mare, istoria artei adeseori nu cunoaște numele artiștilor, și mai puțin naționalitatea lor, uneori nici chiar a comandatorilor. În asemenea cazuri trebuie să ne mulțumim cu prezentarea proporției artiștilor naționali și străini cunoscuți, și în primul rând a celor cu rol conducător, ori suntem constrânși la analogii și ipoteze. I. Neuwirth ³⁷⁾ încearcă de ex. să dovedească caracterul german al artei din Praga în secolul al XIV-lea prin raportul cifrelor de 5 la 1 al pietrarilor germani și cehi, apoi prin statutele germane ale breslelor giuvaerghiilor și pictorilor, și în fine prin denumirea germană a pieselor în socotelile cehe. În România nu cunoaștem în cinci secole nici 100 de artiști străini ³⁸⁾, în vreme ce numai în pictură 640 sunt în mod sigur români. În baza acestei proporții, a particularităților naționale ³⁹⁾ recunoscute din toate părțile și în plus a comandatorilor naționali, putem cu drept cuvânt vorbi despre o artă națională română. Artă națională nu este întotdeauna legată de un Stat național; în secolul al XIX-lea a existat o artă națională polonă fără un Stat polon, în vreme ce înainte lucrurile se petreceau exact invers. Într'un Stat polietnic o națiune se poate deosebi puternic în artă de celelalte, cu toate că au conviețuit secol de-a-rândul; de ex. Sașii ardeleni cu arta lor occidentală și Românii ardeleni cu arta lor bizantinizantă. Aceștia din urmă s'au orientat în ciuda graniței, spre arta românească din Moldova și Muntenia. Intocmai ca și geografia artei, nici arta națională nu cunoaște granițe.

Ocupându-ne de stabilirea apartenenței naționale a singuraticilor artiști emigrați, atingem un domeniu mult discutat și este o întrebare, dacă vom putea aici fixa linii generale de îndrumare spre o soluție, ori dacă este mai nimerit a judeca fiecare caz separat. Are istoria artei să lucreze numai cu mijloace și metode proprii, ori are să ia în considerare și sociologia, știința eredității și a rasei? Mai dificil este a decide asupra acelor opere de artă, ale căror artist, țară de origine și comandator sunt necunoscute. Nu mai puțin grea este stabilirea apartenenței naționale la unii artiști despre

opera și biografia cărora suntem exact informați. Istoria artei spaniole reclamă pentru sine pe grecul cretan Teotocopuli, Franța pe olandezii Claus Sluter, Yongkind și Van Gogh, pe Philippe de Champaigne, pe suedezul Roslin, pe italianul Cézanne (Cesenna) și pe englezul Sisley, școala flamandă pe Hans Memling din Mainz, Italia pe francezul Jean Boulogne, pe spaniolul Ribera, Rusia pe italienii Quarenghi, Rastrelli, Rossi. Acești artiști au creat în noua lor patrie opere, care sunt mai mult sau mai puțin deosebite de acelea pe care le-ar fi creat ei în patria de origine. În consecință artistul ar aparține istoriei artei acelei națiuni, pentru care și în a cărei țară a fost mai mult activ și nu propriei națiuni ⁴⁰). Istoria artei însă nu judecă întotdeauna cu aceeași măsură. Pictorul Munkácsi e încorporat în general în istoria artei ungare, deși la 21 ani și-a părăsit țara, Ungaria și după 6 ani de studiu și poposire pe la academiile din Viena și München, apoi la Düsseldorf a trăit și activat neîntrerupt 25 de ani la Paris; apartenența lui mai este complicată prin originea germană a familiei sale (de fapt Lieb) ⁴¹). G. Knuttel ⁴²) a încercat la congresul trecut să reclame din nou pentru națiunea olandeză arta lui Van Gogh și anume prin cercetarea și soluționarea următoarelor chestiuni: 1) ce a realizat el în anii trăiți în Olanda? 2) pentru ce pleacă el în Franța? 3) ce-i dă Franța? 4) cum se comportă ca spirit față cu sferile de artă ale ambelor țări? Asemenea cercetări, — elaborate temeinic dela caz la caz fără părtinire națională, ca probleme principale ale analizei și nu ca o problemă secundară a unei biografii generale de artist — pot ajuta foarte mult clarificarea apartenenței naționale a artiștilor emigrați singuratici. Cercetarea lui Knuttel dovedește că istoria artei prin mijloacele proprii poate obține încă multe rezultate.

Cea mai mare precauțiune este necesară la așa numiții artiști aclimatizați, absorbiți, asimilați, naționalizați. Și aceasta este cu atât mai mult îndreptățită cu cât un număr însemnat de sociologi și istorici consideră originea comună ca o caracteristică a națiunii, iar știința eredității nu mai crede că educația și înrâuririle mediului ar fi în stare să schimbe însușirile înnăscute ca atare. Supraaprecierea fără măsură a educației și în raport cu aceasta nesocotirea dispozițiilor ereditare aparțin evangheliei secolului al XIX-lea și erorilor sale fundamentale. Schimbările pe care le produce mediul (numite modifi cațiuni) în opoziție cu teza lui Lamarck nu se moștenesc ⁴³). Părerea lui Montesquieu că cea mai mare contribuție la diferențierea popoarelor singuraticice revine climei este conctstată prin Gobineau, Souffret, Matiegka și alții ⁴⁴). Chiar Taine a admis însușiri rasiale persistente pentru popoare, dar din nefericire nu se pot obține deloc judecăți de valoare cu valabilitate generală asupra acestora ⁴⁵). Meinecke și Seipel cunosc asimilări, dar trebuie să ne întrebăm prin câte generații este necesar amestecul de sânge,

pentru a considera pe cineva ca absorbit; pe de altă parte însă știm că rasele nu se pierd prin amestec, ci produc numai noi combinațiuni ⁴⁶⁾ și că naționalizatul nu pierde gustul, temperamentul, instinctele și preferințele afective ale etnicului său ⁴⁷⁾. Din aceste motive *arta artistului naționalizat nu poate fi considerată ca exemplu tipic de artă cu adevărat națională.*

Cercetarea însușirilor naționale în arhitectură ne pune întrebări speciale. Întâiu, aici este frecventă confundarea caracterului artistic național cu cel regional ⁴⁸⁾. Faptul că în clădirile unei țări se aplică anumite forme de acoperiș și anumite materiale indică mai mult clima și solul decât particularitățile naționale. Nici forma și împărțirea unei biserici, prescrise prin liturgie, nu ne îndreptățesc să presupunem însușiri naționale, deoarece acestea nu sunt expresiunea unui fel deosebit al vederii artistice ori al concepției unei națiuni, acestea din urmă trebuind să emaneze din libertatea subiectivă, nu din încătușarea obiectivă. O altă problemă ne prezintă faptul că în arhitectură la aceeași operă ia parte activă un număr de artiști, care pot fi de diferite naționalități. Note naționale se pot aici stabili atât la întreg, cât și la amănunte, rămânând hotărâtoare totuși naționalitatea și opera creatorului și plănuitorului întregii opere, a celui « magister lapicida » « Werkmeister » (în Austria « Kirchenmeister ») în evul mediu sau celui « architectus » de mai târziu, căruia îi sunt subordonați toți ceilalți. Cazul ideal este de sigur acela când artiștii naționali produc note naționale în clădirile lor, iar comandatorul (mecenatele) versat în ale artei aparține aceleiași națiuni. O clădire ca totalitate poate fi considerată ca națională chiar și atunci, când artiștii executori subordonați sunt de origine străină. Caracterul național al castelului din Heidelberg niciodată nu a fost contestat, deși aci a colaborat Colin de Malines. Tot așa e și cu castelul din Fontainebleau. Mecenatele singur nu naționalizează o operă de artă, totuși uneori istoria artei inclină, chiar fără a cunoaște arhitectul, în baza calităților incontestabile și ale mecenatului național, a considera opera ca națională.

În stadiul actual al cercetării nu se poate oferi o metodă formată a examinării artei naționale, ci numai idei și sugestii. Scopul nostru a fost de a schița problema cât se poate de multilateral, după anumite principii conducătoare, pentru a ne da seama de ce muncă serioasă mai e nevoie, pentru a ajunge mai aproape de țel.

II. ARTA DIN UNGARIA

După ce am tratat până acum în general problema artei naționale, să ne alegem acum ca subiect arta unei națiuni, a cărei apreciere a provocat adeseori cele mai mari contradicții și confuzii:

arta ungurească. În teoria artei studiile asupra artei naționale scrise de autorii unguri Ferenczi⁴⁹), Alexander⁵⁰), Lyko⁵¹), Kos⁵²), Somogyi⁵³) și de revista de artă « Művészet »⁵⁴), sunt perfect de acord cu noi, pentru că aleg ca punct de plecare etnicul, uneori chiar rasa. Chiar și cei mai mari istorici de artă unguri dinaintea războai ca: Henszlmann⁵⁵), Pasteiner⁵⁶), Marczali⁵⁷), Fraknói⁵⁸) Pulszky⁵⁹), Myskovszky⁶⁰), Eber⁶¹), Szana⁶²) reprezintă același punct de vedere: ei neagă hotărât existența unei arte maghiare în general, ori în diferitele perioade, fiindcă ea nu este expresiunea sufletului național, ci mai adesea produsul unor artiști etnici străini. L. Réau⁶³) este asemenea de aceeași părere. Tratatul general de istoria artei de obicei nu poartă în vremea aceea titlul: « Istoria artei ungurești », ci aproape întotdeauna « Istoria artei în Ungaria » ori « Monumentele istorice ale Ungariei » ori « Arheologia Ungariei », « Arta plastică a Ungariei ». Astfel apare la Pasteiner, Czobor-Szalay, Henszlmann, Forster, Myskovszky, Divald, Pulszky. Nu este posibil să înșirăm aici prin citate atitudinea clară a tuturor, ne mărginim numai la unii dintre ei. Pasteiner scrie: « De o artă de fapt națională în arhitectură și arta industrială nu poate fi vorba ». Fr. Pulszky: « Rasa curat ungurească niciodată nu a avut pricepere pentru arta plastică; nobilul ungur a fost întotdeauna un domn; el știa să poruncească, să lupte eroic, să facă politică, să lucreze prin alții pământul, în schimb însă a lăsat comerțul și științele, arta și industria, pe seama burghezimii, adică pe seama elementelor imigrate și contopite în maghiarime ». Asemănător judecă și Fr. Irmei⁶⁴). L. Eber scrie: « Este un fapt de mult recunoscut că despre o istorie a artei ungurești nu se poate vorbi, deoarece în creațiile artei plastice, ce se găsesc la noi, nu întâlnim astfel de note speciale, caracteristice, unitare, pe care de fapt le-am putea numi ca proprii. În centrul influențelor internaționale, venite din mai multe părți, de mai aproape și de mai departe, maghiarimea nu a fost în stare a crea ceva nou din elementele străine, care ar exprima particularitățile sale naționale ». B. Alexander: « Despre o artă plastică specific ungurească nu se poate deloc vorbi înainte de secolul al XIX-lea ». « Noi nu avem nici arhitectură specific ungurească, nici pictură, nici sculptură proprie, cu toate că nu lipsesc, mai ales în pictură, promisiunile ».

În același timp a existat însă și o minoritate între scriitorii unguri, care a crezut în posibilitatea unei arte « ungurești ». Punctul ei de plecare nu era etnicul, ci geografic-politicul, uneori chiar mai mult: « proprietatea ungurească și raportul istoric sau particular unguresc »⁶⁵). Acesta a fost punctul de vedere al Expoziției de orfevrărie maghiară istorică din 1884. Cunoscuta monografie a lui Szendrei: « Magyar Műkincsek » (Comori de artă ungare) tratează împreună monumentele de artă ale Sașilor și Ungurilor,

fără a separa strict apartenența națională a monumentelor singulare, poate cu argumentarea tacită că Transilvania aparține atunci (1901) Ungariei. B. Pósta ⁶⁷⁾ în discursul său universitar din 1911 s'a pronunțat clar: «Deoarece națiunea ungară este totalitatea popoarelor, care locuiesc în țara ungurească, arta ale cărei monumente sunt păstrate pe acest pământ, formează arta acestei națiuni». Vedem deci: Conceptul națiunii politice este aplicat conștient la arta popoarelor nemaghiare, care formau mai mult de jumătate din populația Ungariei.

Tratatul de pace dela Trianon a fărâmițat Ungaria în favorul Statelor naționale. Urmarea naturală ar fi trebuit să fie ca istoria artei ungurești să fi încetată a încorpora în domeniul ei arta diferitelor popoare, care nici măcar politicește nu îi mai aparțin, de sigur cu excepția minorităților maghiare ale Statelor succesorale. Însă chiar contrarul îl putem constata: părerea minorității de mai înainte, schițată mai sus, a devenit acum dominantă. Tot ce s'a creiat în Ungaria de ieri este considerat artă ungurească, indiferent cărei naționalități au aparținut artiștii creatori și indiferent dacă teritoriul pe care s'au născut monumentele de artă respective aparține azi Ungariei sau nu. T. Gerevich este istoricul de artă ungar hotărât în această privință, ca profesor de istoria artei la Universitatea din Budapesta, ca președinte al Comisiunii Monumentelor istorice și al Institutului maghiar din Roma. Părerea sa asupra artei ungurești naționale se evidențiază mai bine în conferința ținută la al 13-lea Congres de istoria artei din Stockholm ⁶⁸⁾, precum și în scrierile sale. El consideră «din punctul de vedere al artei ungurești, ca irelevant, dacă un artist, care a trăit și creiat în comunitatea ungurească istorică și culturală, este de fapt de origine maghiară» ori nu ⁶⁹⁾ și ajunge la formula: plug străin — spic unguresc ⁷⁰⁾. Celălalt profesor de istoria artei la Universitatea din Budapesta, A. Hekler ⁷¹⁾ scrie în 1934 în introducerea manualului său de «Istoria artei ungurești»: «Dacă vorbim de arta ungurească, o facem nu în spiritul rasei sau al limbii, ci în sens național, înțelegând totalitatea popoarelor, care trăesc pe teritoriul patriei noastre, pe care comunitatea de soartă, istorică și geografică, le-a sudat într'o unitate superioară». Termenul său «național» înlătură deci rasa și limba; sub «patrie» el înțelege nu Ungaria de azi, ci aceea dinainte de războiul din 1914. Ne mirăm de ce nu înțelege Ungaria din timpul lui Ludovic cel Mare, care era și mai mare? Nu ne surprinde deci faptul că, cu astfel de conducători spirituali, generația mai tânără tipărește cărți cu asemenea titluri: «Pictura veche ungurească», «Istoria artei ungurești», «Sculptura ungurească a evului mediu», în care monumentele de artă ale Zipsurilor, ale Sașilor ardeleni și ale altor Germani, sunt înșirate în masă. În aceste publicații găsim ici colo câte

o presupusă justificare a acestui procedeu, astfel la Kampis ⁷²⁾: «Noi nu vrem să examinăm cu exactitate strictă naționalitatea acestor maeștri medievali» ... «chiar dacă partea cea mare a maeștrilor noștri era de naționalitate germană...» și acum motivarea: «Chiar și măeștrii germani datoresc limba formelor lor aceluși mediu cultural». La Genthon ⁷³⁾ citim: «Intre pictori erau și de aceia de limbă germană; este posibil că aceștia formau majoritatea. Pentru noi aceasta nu are importanță». Argumentarea sa: Cea mai mare parte a monumentelor s'a creiat pe pământ unguresc prin mâna maestrului local! Am putea continua seria, dar nu mai e necesar.

În rezumat: În timpul de după războiu, concepția generală maghiară a istoriografiei artei este aceea a lui Gerevich și Hekler, care se bazează pe definiția «națiunii politice» maghiare. Nu sunt cazuri izolate, ci păreri în general răspândite la Unguri. Care este urmarea? Specialistul străin descoperă cu uimire aceleași monumente de artă odată în manualele istoriei artei ungurești, o altă dată în istoria artei germane, precum și în cea cehoslovacă ⁷⁴⁾. Să ne gândim numai la statuia equestră a Sf. Gheorghe a fraților Martin și Georg von Clussenberch! O găsim reprodușă tot așa în manualele de istoria artei maghiare, germane și cehe. «Biserica neagră» din Brașov, bisericile-cetăți ale Sașilor ardeleni le găsim reproduse și explicate atât în manualele germane, cât și în cele ungurești. Este însă clar că aceleași monumente nu pot aparține în același timp artei naționale a două sau mai multe națiuni, ci numai uneia singure. Cauza acestei stări de lucruri nu poate fi decât nedreptatea unei părți ori divergența în principiile conducătoare. Este datoria noastră a supune unei critici acest principiu conducător al istoricilor de artă unguri.

E izbitor dela prima vedere faptul că definiția oficială ungu-rească stă în opoziție cu marea majoritate a definițiilor recunoscute ale lumii, deoarece nesocotește originea, limba, religia. Precum a arătat I. Fels, conceptul națiunii pretutindeni s'a desvoltat mereu mai departe; numai Ungaria mai ține și azi morțiș la noțiunea de «națiune politică», la «națiunea de Stat», la «Statul puterii», la «Statul popoarelor» de ieri, în conformitate cu legea fundamentală a lui Deák (Colecția legilor Țării din 1868, XLVI, 270) etc. iar azi, cu motivarea lui I. Szekfű ⁷⁵⁾ că «astfel Ungaria și-ar da un certificat de înfrângere, ar trăda trecutul și viitorul său» — deși Ungaria între 1920—1940 nu mai era un Stat de naționalități ca mai înainte, ci — cu toate minoritățile sale respectabile — un Stat național. Starea de fapt nouă, condiționată prin istorie, nu putea fi voalată, iar cramponarea la o definiție învechită a națiunii maghiare nu mai corespundea realității. Definiția ungu-rească este un anacronism în lumea de azi stăpânită de ideea națională.

Ungaria dinainte de războiul trecut de fapt nu a fost un Stat național, ci un Stat de popoare. Din populația rurală, în timpul lui Iosif II, numai 29% erau Unguri ⁷⁶). Încă scurt timp înainte de 1914, cu toată maghiarizarea intensificată, începând cu finele secolului al XVIII-lea, numai aproximativ jumătate din populație s'a declarat ca maghiară ⁷⁷). Deci Statul — ca să vorbim ca Spann — nu a format de fapt o națiune, deoarece acest Stat a fost combătut în interior de naționalitățile sale. Perfectă este o națiune numai acolo, unde Statul și națiunea coincid — spune Vierkandt; în spiritul acestuia, Ungaria nu a putut fi o națiune perfectă și din lipsă de unitate culturală: Românii cu tendințele lor separatiste, dacoromâne și de cultură bisericească bizantină, Sașii ardeleni de cultură, mentalitate și limbă germană și de religie evanghelică, trăind separați de maghiarime, etc. — totul dovedește că Ungaria a cuprins fragmente de națiuni diferite, dar nu a format o adevărată națiune, întocmai cum a afirmat aceasta Mausbach despre Austria. Nici în spiritul lui Seipel, Ungaria nu a format o «națiune»: nu era o «masă de oameni sudați într'o unitate de cultură și limbă», deoarece cea mai mare parte a populației nu știa ungurește, ca să nu mai vorbim de inexistența culturii unitare. Naționalitățile ca masă nu au pierdut limba, moravurile și conștiința lor națională; dimpotrivă: marea majoritate s'a izolat de Unguri, și-a trăit viața proprie, ceea ce se observă mai bine la Români și la Sașii ardeleni. «Comunitatea culturală», «unitatea superioară», «mediul cultural unguresc» sunt vorbe goale. Istoricii unguri recunosc că cele mai multe fondări de orașe în Ungaria și în Ardeal, introducerea vieții orașenești, a industriei, a artelor, se datoresc mai ales imigrațiilor germani, care în orașele lor au împiedecat pătrunderea Ungurilor (fie că au fost nobili ori numai ucenici). Este semnificativ că un articol al Dietei din 1608 a trebuit să facă nobilimii ungare posibilă cumpărarea de case în orașe ⁷⁸. «Afirmația că în orașele ardeleni Sașii ar fi trăit opt secole amestecați cu Ungurii și că în consecință activitatea lor artistică ar fi stat în cel mai strâns raport de reciprocitate cu aceea a Ungurilor, cade dela sine ca inexactă în fața aceluia, care cunoaște istoria orașelor săsești» scrie I. Bielz ⁷⁹). Una din nedreptățile și ingraturile cele mai mari este a prezenta pe acești Sași excelenți purtători de cultură ca influențați de mediul cultural unguresc, atunci când chiar Ungurii le pot mulțumi atât de mult. L. Szádeczky ⁸⁰) scrie: «Ceea ce s'a creiat în Transilvania în arta industrială și în artă în cursul secolelor este incontestabil în primul rând opera Sașilor, a acestui element burghez, fondator de orașe».

Am văzut cât este de șubredă noțiunea ungurească a națiunii, pe care se bazează istoricii de artă unguri de azi. Urmările acestui punct de vedere greșit sunt: confuziuni, nedreptăți prin apariția

(de două sau trei ori) a aceluiași monument în istoriografia artei mai multor popoare, dar în același timp și nemulțumiri, reclamații, proteste din partea statelor succesore și a altora, care învinuesc pe istoricii de artă unguri că își împodobesc poporul și țara cu pene străine. Să ne gândim numai la cearta ziarelor și revistelor germane și ungurești asupra naționalității Martei Eggert ⁸¹⁾ și a lui Franz Liszt ⁸²⁾. Unde s'ar ajunge, dacă statele succesoare, în baza aceleași definiții, ar încorpora în istoria artei lor naționale toate monumentele de artă și artiștii unguri din Transilvania, Banat, Slovacia? Oricare învățat serios trebuie să admită că printr'o definiție artificială, perimată a națiunii opera de artă nu își pierde naționalitatea originară și că numai raportul istoric sau particular, posesiunea de odinioară sau de azi, nu naționalizează deloc un monument de artă. Astfel merituosul istoric de artă sas, Victor Roth ⁸³⁾ și-a ridicat cuvântul său autorizat în 1931 și 1935, iar autorul ⁸⁴⁾ acestor șire, în repetate rânduri, dar mai ales prin cele două protesta la al XIII-lea Congres Internațional de Istoria Artei din Stockholm. A urmat, după acestea, un răspuns cu atacuri personale de T. Gerevich ⁸⁵⁾, căruia i-am răspuns printr'o broșură ⁸⁶⁾. Și alți autori au luat parte la discuție, în diferite reviste. Doi din generația cea mai tânără ungurească, A. Kampis și mai ales I. Biró (Braun), au mers atât de departe, încât au făcut uz în discuție de mijloace care lezează adânc etica științifică (citate triunchiate cu sensul schimbat, atribuirea și combaterea de afirmații absurde, care nu au fost făcute niciodată etc.) mijloace, cari, natural, au fost demascate de autor ⁸⁷⁾. Dacă ne întoarcem privirea dela această regretabilă degenerare a discuției din partea acestor tineri unguri (care nu au fost, în mod lăudabil, susținuți în public de niciun savant ungar competent), totuși trebuie să observăm că numita interpretare a artei « ungurești » nu numai că nedreptățește alte națiuni, dar face imposibilă chiar alegerea monumentelor pentru stabilirea caracterului național al artei ungurești, fiindcă nesocotește, ori exclude respectarea etnicului. Dacă istoriografia ungurească a artei consideră mai departe castelul din Hunedoara ca operă națională (plan francez, execuție germană, comandator român etnic), așa niciodată nu se poate ajunge la rezultat mulțumitor. Istoria artei naționale ungurești trebuie să se mărginească numai, ori în primul rând, la produse de artă etnic indubitabil ungurești. Este adevărat, că numărul unor astfel de opere nu este chiar mare (pe când în alte țări artiștii străini, adică nenaționali, lucrează numai excepțional, în Ungaria era invers). Prin consultarea artei populare ungurești s'ar putea însă mări materialul de cercetare; această artă țărănească o iau însă prea puțin în considerare istoricii de artă unguri, unii fiind de vechea părere că arta țărănească nu îi privește pe ei, ci pe etnografi. Numai după examinarea acestui material

selecționat s'ar putea stabili, dacă autoritățile ungurești în specialitate de înainte de 1914 și francezul L. Réau, cari neagă existența unei arte naționale ungurești, au dreptate ori nu. Natural că naționalul nu e voie să fie confundat cu regionalul, nici cu nimicuri ca port național și mediu (cum just a observat Szana).

Istoricul, care trebuie să urmărească cauzele unei atitudini sau schimbări, se întreabă pe drept: care sunt cauzele acestei generale și stricte aplicări a unei concepții greșite asupra artei ungurești, concepție care înainte era mai mult o excepție și care acum contrazice pe cei mai buni istorici de artă de odinioară? Cu regret trebuie să constatăm că aici nu noul material documentar e hotărftor, ci (pentru a vorbi ca Nietzsche) tendința de a acomoda trecutul la trivialitatea contimporană: pretențiile ungurești asupra teritoriilor pierdute prin tratatul dela Trianon trebuie să fie fondate și prin superioritatea ungurească în aceste teritorii. Această superioritate devine posibilă natural numai prin inventarea unei formule, care permite anexiunea artei germane, slovace, române, la istoria artei maghiare — chiar în dauna adevărului ⁸⁸).

CORIOLAN PETRANU

NOTE BIBLIOGRAFICE

1. J. Fels, Begriff und Wesen der Nation. Münster i. W. 1927, p. 132, 1, 2. — 2. *Ibidem*, p. 139. Chiar Wölfflin, care în operele sale atribue un rol atât de proeminent analizei formei, scrie: «Pentru istoric sunt chestiuni de prima ordine și nu e permis să fie discreditate ca neartistice». Sentimentul formei naționale «joacă azi în istoria artei un rol însemnat». Neue Zürcher Zeitung, 1. Sept. 1936. — 3. XIII-e Congrès International d'histoire de l'art. Résumés. Stockholm, 1933. Actes du Congrès. Stockholm, 1933. — 4. Fr. Meinecke, Weltbürgertum und Nationalstaat. Ed. 8. München-Berlin, 1922, p. 1. — 5. I. C. Bluntschli, Allgemeine Staatslehre. Ed. 6. Stuttgart, 1886. — 6. Br. Bauch, Vom Begriff der Nation. Kantstudien, Bd. 21, Berlin, 1917. — 7. V. Cathrein, Staatslexikon der Görresgesellschaft: Nation. Ed. 4. Freiburg, 1921. — 8. I. Seipel, Nation und Staat. Wien-Leipzig, 1916. — 9. I. Fels, o. c. — 10. P. Mancini, Prelezioni. Napoli, 1851. — 11. P. Fiore, Nouveau Droit International Publique. Paris, 1855, t. I. — 12. P. de Roquette-Buisson, Du Principe des Nationalités. Paris, 1895. — 13. Pradier-Fodéré, Précis de Droit politique et d'économie sociale. — 14. A. Weiss, Manuel de Droit International privé. Paris, 1925. — 15. Encyclopédie Française, 1935, t. 10. — 16. B. Pósta, în Anuarul Universității din Cluj, 1911—1912; A. Hekler, A magyar művészet története. (Istoria artei ungurești), Budapest, 1934, p. 15—17. L. Réau, în Michel, Histoire de l'Art, t. VIII, I, 270 și II, 1002. — 18. H. Taine, Philosophie de l'art. 17e Ed. Paris, 1921, t. I, 225. — 19. E. W. Bredt, Belgiens Volkscharakter, Belgiens Kunst. München, 1915. — 20. L. v. Puyvelde, în Actes du Congrès. Stockholm, 1933, pp. 80—90. — 21. H. Tietze, Methode der Kunstgeschichte. Leipzig, 1913, p. 439. — 22. C. Neumann, în J. Jahn, Die Kunstwissenschaft der Gegenwart in Selbstdarstellungen. Leipzig, 1924, 41—42. — 23. W.

Vogelsang în Actes du Congrès. Stockholm, p. 95. — 24. A. L. Mayer, Der spanische Nationalstil des Mittelalters. Leipzig, 1922, p. 3. — 25. C. Petranu în « Kyrios » Königsberg Pr. 1936, F. 4, p. 374. — 26. L. Bruhns, Die deutsche Seele der rheinischen Gotik. Freiburg i. B. 1924, p. 8. — 27. E. Heidrich, Beiträge zur Geschichte und Methode der Kunstgeschichte. Basel, 1917, p. 97. — 28. H. Tietze în Résumé. Stockholm, 1933, p. 190. — H. Wölfflin, o. c. — 29. L. Réau în A. Michel, o. c., t. VII, I, pp. 318 — 19. Paris, 1925. — 30. E. Grosse, Kunstwissenschaftliche Studien. Tübingen, 1900, p. 159. — 31. W. Armstrong, G-de Bretagne & Irland. Ars Una. Ed. 2. Paris, f. a. p. 70. — 32. E. Heidrich, o. c., p. 99. — 33. P. Paris în Michel, o. c., t. VII, II, 734. — 34. E. Grosse, o. c., 150. — 35. Clerc, Les Méteques Athéniens. Paris, 1893, p. 382, 393. — 36. Fr. Studniczka în « Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts », 1887, 144. — 37. I. Neuwirth, Prag. Leipzig, 1912, ed. 2, p. 28. — 38. Șt. Mețez, Zugravii bisericilor române. Cluj, 1929; Al. Lapedatu în Bulet. Com. Monum. Ist., V, 20, București, 1912, 177—183; G. Balș, Bisericile lui Ștefan cel Mare. București, 1926, p. 314; Idem, Bisericile și mănăstirile moldovenesti din veacul al XVI. București, 1928, pp. 379—380. — 39. G. Millet în Michel, o. c., t. III, II, 399—341. Paris, 1908; Ch. Diehl în « Revue des deux mondes », 15/VI, 1924, 832—846; Idem, Manuel d'art byzantin. Paris, 1926, 753, 765; H. Focillon în « Revue des deux mondes », 1925, 164—168, « L'Illustration », Julie 1925, « Revue de l'art », XLII, 15—29, 287—298; L. Bréhier în « Journal des Savants », 1923; P. Henry în « Byzantion », 1921, I, 291—303. Din partea românească lucrările citate ale lui G. Balș și N. Ghika-Budești, Evoluția arhitecturii în Muntenia. București, 1927—1933. — 40. L. Réau, L'art Russe. Paris, 1921, p. 12. — 41. D. Malonyai, Munkácsy Mihály. Budapest, 1907. K. Kos scrie în revista ungurească de artă « Magyar Iparművészet », XIII, 152. Budapest, 1910: « El a vrut să fie ungar, dar nu a putut. A devenit un artist internațional la Paris. Sufletul său a fost străin de acest pământ. Numai numele său, originea sa, mai bine zis patria sa era ungurească, nu pictura sa ». — 42. G. Knuttel în Actes du Congrès. Stockholm, pp. 223—227. — 43. Baur-Fischer-Lenz, Menschliche Erblichkeitslehre. München, I, 1927, II, 1931; P. Schultze-Naumburg, Kunst und Rasse. München, 1935, 13, 15, 16, 154. — 44. Matiegka în « Die Gleichwertigkeit der europäischen Rassen ». Praga, 1935, pp. 13—27, 49—66, 87—108. — 45. P. Schultze-Naumburg, o. c., 36, 156. — 46. H. Hoffmann, Charakter und Umwelt. Tübingen, 1928; Idem, Über Temperamentvererbung. München, 1923. — 47. I. Făcioaru, Soziale Auslese. Cluj, 1933. — 48. I. Swiencickij în Actes du Congrès. Stockholm, 1933, p. 92. — 49. I. Ferenczi, Nemzeti jellemvonás a szépművészetekben. « Erdélyi Múzeum », 1900, XVII, p. 125. — 50. B. Alexander, Die bildenden Künste. « Ungarn » Budapest, 1918. — 51. K. Lyka, Kis könyv a művészetről. Budapest, f. a., p. 241. — 52. K. Kos, Nemzeti művészet. « Magyar Iparművészet », 1910, XIII, 150. — 53. N. Somogyi, A fajok harca és a művészet. « Művészet », 1914, XIII, 392—399. — 54. 1903, II, 71. — 55. E. Henszlmann, Magyarország ókeresztény, román és átmeneti stílu műemlékeinek rövid ismertetése. Budapest, 1876, 5. — 56. I. Pasteiner, Nemzeti elem a régi hazai művészetben. « Művészi Ipar », 1885—1886. — 57. H. Marczali, Magyarország az Árpádok korában. Budapest, 1896, 636, 638. — 58. W. Fraknó, A Hunyadiak és Jagellók kora. Bp. 1896, p. 634. — 59. F. Pulszky, Magyarország Archaeológiája. Bp., 1897. II, pp. 138—139, 147. — 60. E. Myskowszky, A magyar képművészet története. Bp. 1906, 37. — 61. L. Eber, Erdélyi szobrászati emlékek. « Művészet », 1909, 171. — 62. T. Szana, Száz év a magyar művészet történetéből. Bp. 1901, 372. — 63. L. Réau în Michel, o. c., t. VIII/3, 1002. — 64. Fr. Irmei în « Archaeológiai Értesítő » U. F., 1886, VI, 160, I. — 65. Idem,

ibidem. — 66. J. Szendrei, Magyar mükincsek. Budapest, 1901. — 67. B. Pósta, A magyar nemzet és a művészetek. Anuarul Universității din Cluj 1911—1912, 68/XIII-e Congrès International d'histoire de l'art. Actes. Stockholm, 1933, 49. — 69. T. Gerevich, Von der älteren ungarischen Kunst. « Ungarische Jahrbücher », 1925, V, 175. — 70. Idem, A magyar művészet jelentősége. « Magyar szemle », 1927, I/3, 252. — 71. A. Hekler, o. c., p. 14. — 72. A. Kampis, A középkori magyar faszobrászat (Sculptura în lemn maghiară medievală). Bp., 1932, pp. 71, 72, 20. — 73. Št. Genthon, Régi magyar festőművészet (Pictura veche maghiară) Vác, 1932, p. 17. — 74. Vezi manualele maghiare de Divald, Péter, Hekler, Szönyi, etc., precum și opera « Die deutsche Kunst in Siebenbürgen » editată de V. Roth, Berlin, 1934 și « L'art Tchecoslovaque ». Praga, 1926. — 75. « Ungarische Jahrbücher », XIV, 1934, p. 351. — 76. O. A. Isbert, ibidem, p. 177. — 77. I. Bud, Ungarns Bevölkerung. « Wirtschaftliches und Kulturelles aus Ungarn ». Vorträge des VII. Internationalen Wirtschaftskurses. Budapest, 1913; K. Schünemann, Die Entstehung des Städtewesens in Südosteuropa. Oppeln, 1929, I. — 78. L. Szádeczky, Iparfejlődés és a céhek története Magyarországon. Budapest, 1913, pp. 22—23 vezi și K. Schünemann, o. c. — 79. J. Bielz in « Siebenbürgische Vierteljahrsschrift », 59, p. 148—15, 1936. — 80. L. Szádeczky in « Erdély », 1903. — 81. « Erdélyi Hirlap », Arad, 1933, 12, IV. — 82. « Zeitschrift für Musik », 1935; « Burgenländische Heimatblätter », Listz-Gedenkheft. 5. Jahrg, No. 2, p. 21, 67; H. Engel, Listz, Potsdam, 1936. — 83. V. Roth in « Siebenbürgisch Deutsches Tageblatt » din 5.V.1931 și in « Siebenbürgische Vierteljahrsschrift » 58, p. 183, 1935. — 84. Actes du Congrès. Stokholm, 1933, pp. 52, 133, 293; C. Petranu, Die siebenbürgische Kungts Geschichte und die Forschungen Strzygowskis. « Strzygowski-Festschrift » Klagenfurt, 1932; Idem, Les églises de bois du département d'Arad. Sibiu, 1927; Idem in « Zeitschrift für Kunstgeschichte ». Berlin, 1935, IV. 3, pp. 154—156. — 85. T. Gerevich, Erdélyi Művészet. « Magyar Szemle », XXII, 2, p. 225—241. Bp., 1934. — 86. C. Petranu, Discuții asupra sintezei artei ardelenene. Răspuns d-lui T. Gerevich. Cluj, 1935. — 87. C. Petranu in « Gând Românesc ». Cluj, 1934.II.5 și 1936.IV.2 și in gazeta maghiară « Ellenzek ». Cluj, 22.III.1936. — 88. C. Petranu, L'histoire de l'art hongrois au service du révisionnisme. București, 1934. Această discuție a avut eoul său în știință, v. recensia lui P. Henry in « Revue Historique ». Paris, 1935, pp. 502—503, un număr de citate in « Revue de Transylvanie », t. III, No. 2, pp. 235—241. Cluj, 1937.

MONTHERLANT ADOLESCENT

Intr'o cronică anterioară am avut prilejul să analizăm poziția ideologică a lui Henry de Montherlant față de un număr de probleme actuale franceze. Firește, atitudinea eseistului provenea dintr'un punct de vedere vitalist, obiecțiile adresându-se în special presupusei devirilizări a Franței contemporane. Valabilitatea observației, făcută printre primii de Spengler, de sigur poate fi discutată. Se poate astfel susține că «efeminarea» a fost de fapt una din constantele spiritului francez și o argumentare istorică în acest sens nu ne pare deloc imposibilă. Montherlant, temperamental, n'ar subscrie însă la această concluzie și o problemă deschisă pentru critic rămâne analiza filiațiilor unei astfel de atitudini, legitimarea poziției sale, justificarea în perspectivă biografică și de formație intelectuală.

Dar — se va spune — atenția acordată în patria sa, ca și în străinătate, acestui scriitor este exagerată, Montherlant neconstituind deloc o valoare absolută. Oricât de dificilă ar fi pentru moment delimitarea adevăratelor proporții ale acestei opere, un fapt ne apare totuși sigur: fără a ne putea pronunța deocamdată cu hotărîre asupra calităților ei de creație, credem că meritul de a fi introdus sau revivificat în romanul francez contemporan, ca și în poezie, un număr de teme, reprezentând în același timp cu fermitate și o poziție ideologică, nu poate fi contestat. Și apoi Montherlant este inteligent, are suflu polemic, e personal, poate servi ca punct de plecare într'o discuție, faptul de a ne fi ocupat de figura sa într'o cronică de actualități găsindu-și o motivare,

Rămâne, așa dar, stabilit că autorul discutat ne poate reține într'un astfel de cadru atenția, atât pe plan de creație cât și de probleme și în acest sens parcurgerea operii sale ne putea da toate răspunsurile. Totuși, anumite pagini vâdit autobiografice atrăgeau atenția și în altă direcție. Ca niște orientări pentru viitorul cercetător istoric, o serie de confesiuni, de amintiri, îndemnau și la o informare mai amănunțită de ordin biografic, care, în locul unui început de legendă și al știrilor contradictorii, să ne pună în po-

sesia unui număr de date sigure. Însă « izvoarele » sunt puțin numeroase și dificil de controlat — scriitorul de altfel se află în plină activitate — curiozitatea noastră biografică rămânând încă nesatisfăcută.

Situația s'ar fi menținut poate mereu în acest stadiu dacă un volum recent de amintiri: *Les Enfances de Montherlant de neuf à vingt ans*, (Paris, Plon, 1941) al lui J. N. Faure-Biguet, vechiu camarad și prieten intim al scriitorului, nu ne-ar fi procurat, deocamdată, un prim grup de informații referitoare la una din perioadele cele mai interesante dintr'o *Viață*: ascendența, evenimentele majore ale copilăriei, ale adolescenței, educația, lecturile, orientarea inițială într'un cuvânt și biografia lui Montherlant solicita în mod evident asemenea pecizări.

De sigur, fuseseră publicate și alte studii, dar, în starea actuală de informație, ele sunt în mod practic inaccesibile și apoi nu par a veni din partea unor contemporani atât de apropiați scriitorului. Și viziunea lui J. N. Faure-Biguet, ca orice mărturie de acest fel, poate fi în definitiv pe alocuri suspectată și corectată chiar după alte indicații, însă contribuția sa ne pare importantă în special prin materialul de prim ordin publicat (scrisori autentice, texte inedite, desene, fotografii), care pot arunca asupra lui Montherlant unele lumini noi.

În această privință, un fragment de scrisoare din 1920 merită a fi citat în primul rând. La acea dată Montherlant avea 24 de ani și mărturisirea sa are netezimea de expresie și luciditatea maturității: « Tu as bien raison de faire passer ta vie avant ton art. Si tu savais comme j'en fais autant, toujours, en toute circonstance, systématiquement » (p. 180).

Când se va compune o biografie integrală și confesiunea citată poate justifica o astfel de opinie, se va vedea că existența scriitorului, ca și în cazul lui d'Annunzio sau Wilde, depășește în interes opera. O asemenea supoziție este de altfel confirmată și de o serie de știri divulgate de Faure-Biguet, care ne permit să întrededem un portret juvenil particular argumentând tot în această direcție. Biografia lui Montherlant se va diferenția numai prin interiorizare, nota tipic fastuoasă lipsindu-i.

Prin familia tatălui său, catalani stabiliți în Picardia, autorul ce ne preocupă capătă o ascendență iberică. Anumite trăsături severe, gravitatea, precum și pasiunea *corridelor*, parțial de aici provin. Austeritatea morală a viitorului pamfletar va fi însă alimentată și de bunica sa, M-me de Riancey, descendenta unei familii ilustre, bretonă și jansenistă, ereditatea ambelor familii conlucrând la o maturizare grăbită, precoce. M-me de Montherlant aduce însă o altă notă. Mondenă, plină de vitalitate, oarecum superficială, ea va transmite scriitorului voluptatea, rafinamentul,

gustul pentru flirt, Pierre Costals, până la un punct, fiind și creația sa.

Detaliile primei școlarități sunt nesemnificative și nu ne pot reține. Interesant este totuși faptul că din această epocă — Montherlant în 1905 avea 9 ani, fiind născut la 21 Aprilie 1896 — datează și pasiunea pentru clasicism, pentru antichitate, eveniment care domină întreaga sa formație spirituală. Romanul *Quo Vadis?* al lui Sienkiewickz va constitui o adevărată revelație: « La « trace » de *Quo Vadis?*, nous pouvons la relever en Montherlant à travers toute sa vie ; elle ne s'est pas perdue. L'amour des Romains pour les jeux des gladiateurs, ce sera l'amour des corridas ; Pétrone, ce sera la collection qu'il fait de marbres grecs, l'amour de la nudité, le mépris pour les médiocres, la révérence pour deux seuls philosophes, Pyrrhon et Anacréon, le détachement supérieur ; Néron, ce sera la facilité à être de plain-pied avec le monstrueux, le côté *qualis artifex*, le jugement du monde selon le point de vue esthétique. Il n'est pas question de parler là d'une *influence*. Montherlant est enivré par ce livre, parce que, ce qu'il y trouve, c'est lui même. *Quo Vadis?* lui épargne des années de tâtonnements à la recherche de son moi » (pp. 20—21).

În afară de această orientare, cu totul singulară la scriitorii generației sale, lectura lui *Quo Vadis?* va fi și cauza trezirii vocației sale literare. Sub această puternică impresie Montherlant începe să scrie, între 1905 și 1908 compunând, în colaborare cu Faure-Biguet sau singur, nu mai puțin de 12 « opere ». Majoritatea lor au subiecte antice (*Pro una terra, Notes sur Scipion l'Africain, De Augusto*, etc.), toate aceste încercări fiind transcrise pe carnete separate de mai multe ori. Fiecare copie constituia o nouă « ediție ». *Pro una terra* ajunge astfel la « 5-e édition » și precocel autor își ilustrează chiar manuscrisele cu diferite scene, dintre care noi acum putem privi câteva reproduceri. Desigur, puerilitățile abundau, însă precocitatea lui Montherlant este tulburătoare. La 10 ani, de pildă, avea precisă, între altele, noțiunea voluptății antice (scrisoare din 1906): « Je trouve que le Moyen Age est fort ennuyeux. Les Croisades, La Guerre de Cent Ans, autant de rois et de chefs inconnus et ennuyeux, toujours des guerres, jamais de luxe, des invasions, des conquêtes, des révolutions, de la barbarie — nous sommes loin du luxe élégant et raffiné des Romains » (p. 29).

Un al doilea eveniment important al acestei epoci, alături de descoperirea lumii antice, este trezirea pasiunii pentru arenă, pentru luptele cu tauri, memorabil sublimată în *Les Bestiaires*. Astfel, în vara lui 1909, are loc o călătorie-escapadă, neverosimilă aproape din cauza vârstei și a absenței opoziției familiare, în Spania, unde debutează ca toreador, un ziar local făcând și o

mențiune despre singulara sa apariție. Asemenea expediții, puțin comune la un tânăr francez, fie el chiar de origine catalană, vor forma delectările sale estivale favorite, desvoltându-i spiritul de energie, de bravură, care va fi exaltat de scriitor în atâtea pagini. Burgos îl atrage în special pentru crescătoriile de tauri de acolo, însă aceste întreprinderi sportive nu sunt cu totul lipsite de riscuri; lângă Albacete suportă, de ex., o « cornada » destul de gravă. Vitalitatea se verifică și în acest caz, iar interesul pentru arenă nu va suferi nicio micșorare. Amănuntele nu sunt atât de interesante în sine cât prin ineditul lor biografic, semnificația lor morală fiind evidentă .

Este sigur că la 15 ani, vârsta când intră într'un colegiu catolic (Sainte-Croix, dela Neuilly, superior: abatele Petit de Juleville), Montherlant devenise o personalitate de tipul eroic, însă inconformistă, tot mai mult suspectă ordinei didactice. Nu stă de altfel în acest grav institut de educație decât un an, în Martie 1912 fiind « eliminat ». « Je suis mis à la porte de Saine-Croix » comunică tânărul nedisciplinat amicului său Biguet. Detaliul, evident, are savoarea sa, ca orice sancțiune banală aplicată unei celebrități viitoare și poate oferi prilej de meditație pe marginea penibilei școlarității a marelor talente. Cine a parcurs paginile din *Le Solstice de juin*: « Les chevaleries » va găsi imediat explicația. După formula medievală, Montherlant organizase un mic « ordin », pe baza unor comandamente morale opuse catolicismului practic și apoi oroarea directorilor de școli pentru orice inițiativă de acest fel e cunoscută. Colegiul lăsase totuși urme în spiritul său, fără a-i împregna și religiozitatea, prin climatul moral intens, care corespundea combustiei sale interioare: « S'il a trouvé à Sainte-Croix un climat d'ardeur spirituelle, c'était, il me l'a dit depuis, un climat où rien ne se faisait en fonction de la question religieuse: les prêtres faisaient appel à votre générosité, à votre noblesse, à votre affection pour tel camarade, à votre « propreté morale », mais jamais à votre sens religieux; la vie intérieure et la vie morale, chauffées à blanc, restaient toujours sur le plan humain » (p. 175). Imnul « La Gloire de Collège », din *La Relève du Matin*, nu are altă semnificație.

Participarea la cursurile de drept ale institutului catolic (1912—1913), soldată cu un eșec desăvârșit, coincide cu o nouă perioadă din adolescența scriitorului. Montherlant străbate acum o acută criză mondenă ce a putut proveni și dintr'o prea bruscă rupere de nivel: « Ce Montherlant mondain agit ainsi par désespoir. Hanté par le paradis perdu de Sainte-Croix, il ne trouve de repos qu'en se jetant dans une vie oposée, il éprouve une volupté amère à piétiner son véritable moi... » (p. 116—117). Ia parte la baluri, recepții, flirtează, însă experiențele sale ero-

tice fi vor lăsa un gust amar, anticipând paradoxalul misogin de mai târziu din ciclul *Les Jeunes Filles*.

Mediul frecventat este Montmartre și Cartierul Latin, unde — pentru moment — face și figură de boem, instalându-și chiar un mic atelier de pictor. Iși alege, firește, modele și anume printre tinerele Italiene ale cartierului. Una va căpăta pseudonimul de «La Syracusaine», câmpul exercițiilor sale erotice primind numele colectiv de «Les Vésuviennes». O planșă ne pune și în fața unei voluptoase colecții de nuduri care datează tocmai din acest timp. Mediocritatea acestei existențe, întreruptă de moartea tatălui său (Martie 1914), atrage după sine un sentiment de singurătate morală și o melancolie resimțită până acum în urmă, Montherlant, într'o notă asupra acelei epoci remisă lui Faure-Biguet, neezitând s'o caracterizeze drept o pată: «la grande misère des années 1912—1914» (p. 138).

Războiul îl surprinde în plină sforțare de creație, regăsit, și, contrar opiniei curente, pentru moment nu-i trezește absolut nici un entuziasm. Faptul poate da de gândit la viitorul glorificator al instinctelor virile și Faure-Biguet subliniază modificarea acestei atitudini numai printr'o rațiune de ordin practic, după cum se va vedea. Proectează de altfel o *Iphigénie*, un roman și o nuvelă, firește, tot antice, *Thrasylle*, scrise, după cum avea să declare mai târziu, «sous l'influence tyrannique de Flaubert» (p. 137), reluându-și astfel o activitate predilectă. Totuși, la vestea morții pe front a unui vechiu prieten, membru al «ordinului» de la colegiul Sainte-Croix, o mutație sufletească se produce și Montherlant se decide să se înroleze.

Rezistența mamei sale, dacă nu-i va procura alte satisfacții, sugerează cel puțin compunerea unei piese, *L'Exil*, drama unui tânăr căruia-i este refuzată participarea la efortul colectiv, ce nu găsește pentru moment nici un editor. Survine însă moartea d-nei de Montherlant (August 1915) și publicarea piesei este din nou întârziată. S'ar fi spus; «C'est son histoire. Sa mère l'empêchait de s'engager. Il a attendu qu'elle eût disparu pour publier sa pièce» (p. 165) și Montherlant, care deși avusese conflicte cu factorul matern, va dovedi în felul acesta o neașteptată și discretă atenție. E dureroasă pentru un scriitor amânarea debutului proiectat și totuși primul său volum, *La Relève du Matin*, nu va apărea decât peste 5 ani, în 1920.

Intâmplarea amintită a obligat pe Faure-Biguet să ceară scriitorului câteva precizări, următoarea declarație formulându-se imediat: «Je l'aimais vraiment, mais qu'est-ce que tu veux, je n'ai jamais pu être démonstratif qu'avec les êtres que je désire» (p. 162). Intr'o scrisoare, Montherlant face chiar profesiune de izolat, de Childe Harold: «Depuis ma plus grande jeunesse, je n'ai cherché à attirer

personne à moi, et je souhaite que cela, qui a été la paix de am vie, soit celle de ma mort » p. (165).

În continuarea notării accidentelor decisive ale acestei adolescențe, cadrul cronologic indicat de o astfel de anchetă fiind de preferat, demne de reținut sunt acum atât «descoperirea» sportului, activitatea în cadrul societății de caritate «Patronage du Bon Conseil», cât și prelungita ședere în Biblioteca Națională. Între 1915 și sfârșitul anului 1916, când Montherlant este în sfârșit mobilizat, timpul său are următoarea întrebuintare: «les jours de la semaine. depuis le matin jusqu'à cinq heures, à la Bibliothèque nationale; de cinq à sept, le stade du Parc des Princes; les jeudis et les dimanches en entier au patronage du Bon Conseil» (p. 166).

Care este semnificația acestui program? Exercițiile sale atletice dela «Parc des Princes», unde ajunge prin neconformarea cu programul de instrucție al unei societăți de pregătire militară, erau în definitiv continuarea firească a aventurilor sale iberice, manifestarea laturii cavaleresti, eroice, a caracterului său, pregătind din plin apariția *Olimpicelor* de mai târziu. Contribuția sa la opera de binefacere e consecința unor necesități strict morale, căci tânărul Montherlant e plin de fervoare, de gravitate, însă «păgână», stoică, după formula Epictet și Marc Aureliu, filosofii săi bine cunoscuți: «Selon lui, l'acte le plus médiocre était transfiguré par l'intention qu'on mettait en le faisant, et par la qualité de celui qui le faisait» (p. 174). Elevația morală, fără ca scriitorul să fie propriu zis un creștin, va fi admirată și în catolicism, Montherlant realizând sincretic un personal amestec de catolicism și păgânism, în stil de Renaștere. De altfel, s'a putut susține apartenența sa ideală la o astfel de concepție de viață, același J. N. Faure-Biguet fiind și autorul unui *Montherlant, homme de la Renaissance* (Paris, Plon, 1925), din care un rezumat se publică chiar în studiul de față (p. 197—210).

Contribuția cea mai însemnată la fixarea adevăratei sale structuri intelectuale, alături de exercițiile spirituale și sportive, va trebui căutată în altă parte și anume în lecturile acestei perioade, masive, dar autodidacte și cam desordonate. Pasiunea pentru antici este bine cunoscută. Acum citește pe Pascal, Nietzsche, atras fiind și de universalitatea goetheană (p. 167—171). Totuși, informațiile lui Faure-Biguet sunt în mod evident insuficiente și ele nu se pot satisface

Cu ocazia unui chestionar (P. Varillon et H. Rambaud: *Enquête sur les maîtres de la jeune littérature*, Paris, Bloud et Gay, 1923, (p. 106—114), ignorat de biograful Montherlant și-a analizat însă cu sobrietate formația și în această ordine de idei precizările sale pot fi cu folos transcrise. De sigur, «...c'était en 1908. Depuis

trois ans je lisais passionnément les anciens, mais, à la lettre, ne lisais que cela. Depuis trois ans j'écrivais, mais toute littérature, hormis la mienne et celle des anciens, était inexistente pour moi » (p. 106).

Etapa a doua este dominată de Barrés, căzut întâmplător în mâini: « J'ai consacré *la Relève* à ma conviction qu'entre treize et dix-sept ans ce que nous vivons est irretrouvable. Or c'est exactement entre ces deux âges que Barrés fut le seul auteur français à avoir sur moi de l'empire. Il m'a révélé à moi-même; il m'a prêté son expression pour qu'avec cette aide je me trouve la mienne. Nul écrivain n'aura jamais pour moi cette fleur du premier amour, ni ces droits du premier occupant... » (p. 108).

La 18 ani va lua cunoștință și de Maurras, iar faptul nu rămâne fără urmări: « ...il y a un effort vers la clarté, un goût de serrer le réel, une horreur de l'affectation et du verbiage que je dois à lui et à nul autre » (p. 110), precum și de Bourget: « La leçon de Bourget a porté chez moi sur un point tout particulier, mais bien considérable: l'aide que fournissent au romancier quelques notions de physiologie pathologique » (p. 108). Fuzionarea clasicilor cu lectura câtorva scriitori în viață este în felul acesta realizată.

Oscilând între necesitățile actualității imediate (sport, morală practică, scriitori și probleme actuale) și cele pur ideale (cultul valorilor antice, stoicismul, eroismele), scriitorul își va compune așa dar, încă din adolescență, o fizionomie proprie, în care se vor găsi toate premisele operei viitoare. Paradoxal și vitalist, pamfletar și liric, misogin și lucid, Montherlant — oricât de dificil s'ar acomoda încă, repetăm, unei judecăți critice globale — depășește totuși cu mult producția curentă, cunoașterea operei sale răscumpărând parcurgerea multor romane mediocre contemporane franceze. Simplele noastre note introductive nu-și revendică o altfel de concluzie.

ADRIAN MARINO

CÂTEVA MOMENTE DIN VIAȚA BUCUREȘTEANĂ DE ACUM O SUTĂ DE ANI

După cum reese dintr'o notiță a unui calendar moldovenesc ¹⁾ din anul 1845, — povestirea intitulată « *Tunsul* » despre care se spune că a fost cu totul adevărată și că s'a întâmplat în Valahia, la București, a fost publicată pentru prima oară în rusește în Almanachul Odesii, la 1840, de un oarecare « *Radul Curălescu dela*

¹⁾ *Calendar pentru Poporul Românesc pe anul 1845, anul IV, Iași, 1845.*

Cișmeaua vdruidă», de sigur din București, și care, prin ce împrejurări nu se știe, ajunsese în Rusia și ocupa poate vreo funcție sau situațiune oarecare acolo.

Almanachul acesta fiind cunoscut intelectualilor moldoveni dintre care o parte știau și rusește, a făcut ca această interesantă întâmplare să fie publicată în românește în « Propășirea » lui Mihail Kogălniceanu, revistă cu caracter național prea pronunțat, după părerea Rușilor, pentru care motiv au și suprimat-o, așa că nici povestea nu s'a putut publica în întregimea ei.

Pentru acest motiv, traducătorul A. D., poate Alexandru Donici, o publică în întregime în Calendarul moldovenesc mai sus amintit.

Este vorba de isprăvile minunate ale banditului Tunsul, care speriasc întreaga administrație a Principatului muntean și în special poliția Bucureștilor, recte pe marele Agă (prefectul poliției Capitalei).

Descrierea este foarte interesantă și destul de amuzantă chiar pentru vremea noastră și cu atât mai mult era pentru vremea aceea, dar, pe noi nu ne interesează decât o parte din ea care se referă la înfățișarea orașului-capitală, unde lumea trăia din plin, Tunsul se plimba nestingherit, iar marele agă era foarte mâhnit că nu putea prinde pe acel care-i strica liniștea și reputația de om căruia nu-i scapă nimic.

În rândurile de mai jos, vom înfățișa, atât cu vorbele traducătorului cât și cu ale noastre, câteva momente și imagini din viața orașului București de acum o sută de ani.

Și, pentrucă limba și anumite expresiuni de atunci nu se aseamănă cu cele de azi, îmi voi permite să redau textul în cuvinte și fraze pe cât posibil mai clare. Astfel: « Ce oraș, ce case, ce mai femei sunt în București. Acolo veți găsi (femei) cu ochi de Italia, profile de Grecia și sălbateca frumusețe de egipteană. De veți intra în târg din spre Colentina sau Herăstrău pe ulița Podul Mogoșoaiei, seara pe la opt sau nouă ceasuri, o să vă umple de mirare șirul caleștelor de Viena, hamurile strălucitoare, caii de Magdeburg, arnăuții în îmbrăcăminte ce bat la ochi, boieri în bogate costume asiatice și cucoanele împopoțonate după jurnalul de Paris. Privirea va întâlni atâta variație și împetrișare și veți socoti cu toții că Bucureștii sărbătoresc vreun mare eveniment. Dar nu e nimic. Aceasta e îndeletnicirea zilnică a Românilor care petrec și se plimbă în fiecare seară.

Ce măreață uliță e Podul Mogoșoaiei. Câte case de piatră cu două rânduri acoperite cu fier sau cu *draniță* (șindrila mai lungă cu care se învelesc casele).

Această uliță trece prin mijlocul orașului și cuprinde: biserici, palate boierești, teatru, birturi, prăvălii mari și mici, dela spițerie

până la bucătăria la care, pe o tarabă stau întinse, într'un fel ademenitor, bucățele de friptură de miel.

Dar vin! Atâta vin încât puteți să vă scăldați în el; apoi expoziție de *șipuri* și *bu'elce*. Șerbeturi, dar ce șerbeturi, de o mie de soiuri: de rose, de ciocolată, de vanilie, unul decât altul mai gustos și mai aromatic. Acestea se pot vedea la toate cofetăriile, dar în mod special la aceia în fața căreia sunt scoase la uliță vreo douăzeci de scaune. Vă veți mira de asemenea neobiceiuită. Să știți însă că după plimbare cucoanele vin să se răcorească aici cu înghețată oferită de amabilii cavaleri.

Înghețata e o adevărată minune și nu e scumpă deloc, un leu porția.

Cine vrea să vadă orașul și să aibă o panoramă cât mai întinsă a lui, trebuie să se suie în Foișorul de foc ce se află în mijlocul orașului (lângă Podul Mihai Vodă ¹⁾, pe locul unde actualmente e cazarma pompierilor din spatele Ministerului de Lucrări Publice). Acest foișor este construit pe patru stâlpi de lemn și servește la «privegherea focurilor» de către tulumbagii (pompieri) care, pe atunci, depindeau de agie (prefectura poliției).

Din el, spune scriitorul nostru, se poate «vedea ca în palmă», — 80.000 locuitori, 16.000 case, Mitropolia, 26 mănăstiri, 89 biserici de piatră și 26 de lemn, capela catolică, bisericile luterană și armeană, sinagoga evreească, 35 birturi, 4 băi grecești, 22 cișmele, 4 spitale, trei școli din care una pentru limba românească și alta pentru vechea slavonă; Teatrul, clubul și *rădiul* magazinelor de Lipsca tixite cu diferite feluri de mărfuri».

În București e o forfotală neobișnuită, o activitate deosebită, iar viața se trăește în toată intensitatea ei, așa cum în puține orașe din Europa se mai poate vedea. Și pentru a fi cât mai plastic, autorul arată că un boier de mâna întâia, cu barbă netedă, anterior albastru, cu brâu roșu și ișlic sur, în scurta lui plimbare pe jos, mai mult se leagănă și tocmai această legănare îi arată gradul și importanța de care se bucură.

Evreii în toată mișcarea și activitatea lor zilnică reprezintă neconținută lăcomie de bani. Țiganii sunt numeroși și o bună parte din copiii lor și chiar ei, umblă pe jumătate goi și desculți, iar Moldoveanul a cărui turmă paște împrejurul orașului «strigă la ureche», lapte dulce.

Forfota prin oraș e de nînchipuit; calești, căruțe, boi, bivoli, oi, totul se mișcă, aleargă, fierbe, iar pe la întretăierile ulițelor și prin mahalale e și mai vie mișcarea — «vă sfătuesc însă să nu vă întindeți privirea pe acolo, fiindcă în unele locuri și cel mai sprinten drăcușor poate adeseaori să-și frângă piciorul».

¹⁾ Vasile D. Dașkevici, *Istoricul reședințelor Poliției Capitalei, fosta agie*, București, 1937, p. 41.

Pe unele ulițe din centrul orașului care sunt podite cu lemn, lipsesc din podele, iar atunci când plouă se face noroiu și miros greu. Ulițele podite cu lemn sunt foarte strâmte, încât două calești nu au loc să treacă alături.

Râul Dâmbovița, ce curge prin mijlocul orașului, nu e nici lat și nici adânc, iar apa se aseamănă cu *soile*; cu toate acestea în nisipurile apei se găsește și aur. Versurile:

Dâmboviță apă dulce,
Cin' te bea nu se mai duce

vrea să arate viața plăcută a orașului prin care ea trece.

Dar în afară de toate acestea, scriitorul povestirii spune că în oraș, mai interesant și mai de luat aminte, e aga Bucureștilor, pentru care avea o deosebită predilecție; — funcție care în acea vreme era ocupată de frumosul și distinsul boier vornicul Manolache Florescu ¹⁾ (vel agă 1836—1842).

«Niciodată nu mă puteam sătura de privirea-i. Ce bărbat frumos. Ce față blândă, măreață și înțeleaptă. Ce barbă neagră grațioasă, unde și unde cu fire de păr alb, cu toate că Satan a cam îmbătrânit în coapsa vrednicului de respect agă. Aga e deștept și cu inima și cu mintea. De-ați fi văzut dumneavoastră ce plăcută expresie căpăta fața lui când vizita vreo doamnă frumoasă și o întreba: Ce mai faceți cuconiță?, iar când este el întrebat ce mai face, răspunde zâmbind: sănătos, relungind ultima silabă și terminând-o lin și încet. Dar devine minunat și de neimitat atunci când se servește dulceață și rostește: poftim mă rog O asemenea armonie eu de când sunt nu am auzit».

Toate aceste amănunte de mai sus și altele care vor urma, despre viața marelui agă, mă fac să cred că scriitorul Radul Curălescu l-a cunoscut personal.

Aga nu are loc în Divan. El trebuie să stea după protocol, în spatele postelnicului. Dar în cazul de față, fiind vorba de vornicul Manolache Florescu, om cu întinse și vechi legături familiare, și bucurându-se de toată încrederea Domnitorului «el nu dă niciun ban pe logofetii mari, nici pe hatmanul Divanului, nici pe marii vornici».

Funcția și importanța marelui agă e dintre cele mai importante și poate chiar prima după aceea a Domnitorului, iar autorul spune că, dacă soarta l-ar fi întrebat la naștere ce dorește el, ar fi răspuns din toată inima: nimic altceva decât agă la București.

Marele agă, pe lângă faptul că e comandant și cap al poliției, este șeful închisorii și inspector al Oborului unde, împreună cu doi

¹⁾ Vasile D. Dașkevici, *l. c.*, p. 39.

boieri, cercetează și hotărăște toate pricinile ce depind de el. « Aș fi dorit să vedeți d-voastră cu câtă mărime prezidează aga la judecată; cât de încet mișcă din buze, rostind nestrămutate sale hotăriri și cu ce respect îl privesc supușii săi. Sau să ieșiți la Obor, adunătura mărunțului negoț a Valahiei, unde pentru o legătură de ceapă, pentru o bucată de carne de miel, strigă o sută de glasuri; panerile și coșnițele se plimbă printre rânduri ochind provizia; arnăuții cearcă iască și amnare, jidovii taie tutun, băieții fură poame, câinii mai în depărtare adulmecă carne; strigări, ocări, sfezi... Dar s'a ivit căciula Agăi, după el o numeroasă suită: căpitanul de darabani, polcovnicul de târg, logofătul de agie, cu zapcii, ceaușii și slujitorii cu smochuri de vergi, și iată că s'a făcut tăcere. Neguțătorii schimbă fețe, caută mărfurile, coboară prețurile; toți își iau cușmile și cu frică se închină, iar aga merge mareș, cercetează taxa, caută cumpezele și Doamne ferește să le găsească cineva nedrepte; pe loc, fără mai multă cercetare, în mijlocul pieții, se numără vinovatului vreo două sute lovituri. Aga merge mai departe și fieșcare înalță la cer rugă de mulțumire pentru neprelungitoarea și dreapta judecată.

Agă nu iese din oraș. El e stâlp de observație al Bucureștilor. Pentru întâmplări de foc are zi și noapte un cal înșălat. Noaptea el cercetează straja în toate părțile orașului, prinde furii ca pe muște. Zapcii și slujitorii n'au cunoscut al cap mai aspru și mai activ; furtişagurile orașene s'au *precurmat*, din pricină că el cu asprime pedepsea pe cei prinși. Buna rânduială s'a restatornicit în oraș, încât și pe la mahalale (oamenii) nu mai aruncă gunoaiile pe uliță. Aga era hotărîtor, aspru și drept, favoriza numai pe acei care cu râvnă împlineau datoriile lor și îngrijeau pentru binele obșteșc. Nimeni nu avea trecere sau cum se zice hatâr; în fiecare zi el bătea la falangă până la cincizeci de demoralizați în numărul cărora erau adesea și oameni de prin curțile marilor bani și marilor vornici.

Agă se bucura de favoarea și cinstirea Domnului; cucoanele îl iubeau ca pe un bărbat frumos și delicat; iar cetățenii nu puteau să nu-l respecte ca pe un geniu păzitor al liniștei obștești ».

Pe seama lui circulau în oraș tot felul de povestiri și de anecdote, în care se evidenția curajul lui în diferite incendii și prinderea hoților și a tuturor răufăcătorilor în timpul nopții. Iar dacă întrebai pe cineva de felul cum se prezintă marele agă, mai niciunul nu-ți răspundea prin cuvinte, ci numai făcând un semn cu ochiul stâng și pocnind din limbă « iar această mută frază în părțile răsăritene cuprindea în sine o elocvență mai energică decât toate laudele posibile și înseamnă în rusește: cap! mare cap! »

În continuarea povestirii isprăvilor pe care le făcea Tunsul revin pasagiile care privesc viața bucureștenilor de atunci și pe care, în rândurile de mai jos, le reproducem cu toată plăcerea. Astfel,

— « Vara în Valahia e foarte călduroasă. Dela nouă dimineața până la șapte ceasuri seara obloanele stau închise și locuitorii, tolăniți pe divanuri late, se servesc cu dulceață, trag din ciubuce și se gândesc la amoruri. Cu bună seamă, zilele verii atât de fierbinți sunt bune numai pentru chef. Ocupațiile fizice sau morale nu pot avea loc. Și așa precum poziția locului și climatul formează caracterul unei nații, apoi nu e de mirare că Românii sunt mai mult (a)plecați către italianul *dolce farniente*, decât către osteneală; că sub umbra castanilor, zarzărilor și nucilor la ei sângele circulă mai iute decât la noi sub triștii brazil »; (Din această frază și alte expresii de mai sus se vede că respectivul autor al acestor descrieri era originar din Transilvania) — « că ei sunt mai trândavi și mai supuși poftelor care îi fac a nu pricepe curățenia asprei morale. Fetele, acolo, se coc și se trec ca *capelile* de modă. O singură scântee e de ajuns ca să ațâțe văpaie. La treisprezece sau patrusprezece ani, cuconița se mărită, după ce a avut câteva amoruri; la cincisprezece devine mamă, iar la șaptesprezece se desparte și trăește în voia ei. Lipsa creșterii morale, climatul, interesul și nepăsarea părinților pentru soarta copiilor, nepăsarea bărbaților pentru credința căsătoriei, iată pricinile că cea mai mare parte, ca să nu zic toate femeile din București, trăesc despărțite. Acestui fapt nu i se pune nicio greutate. Într'o săptămână se poate cineva însura și despărți. De aceia uitați-vă la o cucoană de treizeci de ani, oricât ar fi fost ea de frumoasă în tinerețe și oricum s'ar îmbrăca de bine, nesăbăduitele pofte i-au vestejit fruntea; în ochi i se vede oboseala unei bachante; toată ființa-i e dărăpănată și arsă. La vârsta de treizeci de ani ea este ruină, însă tot cu nepotolite dorințe pentru viață și pentru amor.

Dacă o fată vorbește grecește și franțuzește și știe a dansa, apoi e bine crescută. Altele se mărită numai cu limba grecească, care e întrebuințată la cele mai multe case de boieri. (Traducătorul pune în notă: *odinioară*). Viața unei cucoane se începe dela opt ceasuri seara, ziua ele nu trăesc, ziua se ocupă ușor cu tualaeta casnică, beau cafea și-și îndreaptă sprâncenile. Arnăuții le aduc răvașe ele fac răspunsuri, ocărăsc țigancele, iau socotelile vătafului, uneori merg pe la prăvălii, dar de cele mai multe ori șed acasă ascultă șicanele vecinelor cunoscute și cu nerăbdare așteaptă seara. După masă dorm, iar mai apoi se pregătesc de plimbare; aceasta e menirea ei, iluzie, slavă. La plimbare își arată luxul echipajului, eleganța tualetei și ademenitoarea frumuseții. A se înamora cineva de o cucoană poate numai la plimbare, care ține până la unsprezece ceasuri (seara). De aici bărbații se strâng la jocul bancului; fără cridă, pe aur curat, iar cucoanele?!...

Unele se întorc acasă, altele merg la cofetăria de pe Podul Mogoșoaiei ca să ia înghețată, iar altele multă vreme nu se pot

despărți de plăcerea serii. În misterioasa lumină a lunii, în aurul împrospătat de răcoarea nopții, se aude până târziu vuetul ca-leștilor închise și lăsate la bunăvoința vizitilor ».

Ca o complectare a moravurilor bucureștene din acea epocă, și chiar cu 20 de ani mai înainte, desprindem următoarele: Pe vremea când Alexandru Suflu se urcase pentru a doua oară pe tronul Munteniei, ocupa postul de mare ceauș Neculachi Bărbucică, care avea sub comdndă sa 40 de lefegii și paza *cvartalurilor* (suburbiilor) din oraș; el judeca pricinile mărunte și trimetea la închisoare pe cei vinovați. Odată însă cu venirea noului Domnitor se schimbară și titularii marilor dregătorii, așa că la funcția de mare spătar ajunsese un nepot al Domnitorului. Acesta mări imediat suma cu care vindea nouile posturi, iar ceaușul N. Bărbucică, neconvenindu-i, se retrase la moșia sa din Oltenia, unde se ocupă câțiva ani cu creșterea vitelor și exportarea lor în Transilvania. De pe urma acestui comerț ajunse, în scurtă vreme, la o stare materială foarte bună.

O altă descriere importantă e aceea a marelui vornic, care avea în grije cutia milelor. Acesta era boier de rangul întâi, purta barbă și avea loc de cinste în Divan. Leafa lui nu era mare; șase mii lei pe an, dar mai avea dreptul că atunci când murea cineva fără moștenitori, întreaga avere trecea la cutia milelor, iar dacă se iveau moștenitori mai târziu și averea trebuia înapoiată, el își oprea a zecea parte din ea.

Dar nu cu această leafă și zeciuiala cuvenită trăia un boier de rangul întâi, a cărui cheltuială era enormă, în comparație cu ceea ce i se cuvenea, ci din venitul moșiilor, iar atunci când nu mai avea moșii, dacă era în mare trecere la Domnitor și putea interveni pentru boierirea unora și altora, din câștigul destul de mare grație intervențiilor făcute.

În altă situație, nebucurându-se prea mult de favoarea Domnitorului, căuta să se căpătuiască prin ajutorul unei căsătorii bogate. Și nu puține erau familiile înstărite care își dădeau pe unica lor fiică, ce nu depășise 16—18 ani, după un astfel de boier bătrân, care de cele mai multe ori avea o barbă prea lungă și părul capului aproape alb. Dar, « aristocrația mărimei mai adesea și mai lesne se întrunește cu aristocrația bogăției ».

Iată dar cum autorul care a povestit viața banditului Tunsul a știut atât de interesant să ne descrie câteva aspecte din Bucureștii de altădată, care, într'o bună zi, împreună cu alte informații, vor forma un capitol din istoria acestui oraș, care a avut și are o viață atât de intensă și variată, cum rar se mai poate întâlni.

CAUZALITATE ȘI CONDIȚIONALISM ÎN DOMENIUL BIOLOGIEI

Biologia nu constituie o știință descriptivă și aceasta datorită faptului că *viața reprezintă o problemă dinamică*. Forma și structura unei ființe viețuitoare constituie doar exprimarea statică a devenirii, iar nu devenirea însăși, așa că biologia care caută secretul acestei devenirii și anume explicația fenomenelor vitale, nu se poate rezuma la descrierea formelor și structurilor ființelor viețuitoare, ci, trebuie să caute explicarea și raporturile necesare ale mecanismului devenirii. Observația și descrierea nu fac altceva decât să prepare construirea teoriilor și ipotezelor, care formează prin ele însăși, singura modalitate prin care se poate ajunge la cunoștința științifică. Școala pozitivistă a încercat să facă o separație foarte netă între știință și metafizică. A crede însă că ne putem lipsi de speculație metafizică în oricare din domeniile cunoștinței, este un fapt iluzoriu, așa că explicația fenomenelor vitale este strâns legată de această speculație metafizică.

Știința caută în primul rând explicația, deci caută să cunoască cauzele fenomenelor naturale. Biologii veacului trecut credeau că la baza oricărei explicații științifice s'ar găsi postulatul că natura este explicabilă, deci cu alte cuvinte că modalitatea ei de a acționa este conformă căilor urmate de rațiunea noastră. Convingțiunea în raționalitatea naturii, ne face să concepem faptul că orice raport de succesiune implică un raport de descendență logică. Anteriorul nu poate fi altceva decât cauza posteriorului, el trebuie să conțină explicația. Explicația științifică bazată pe una din axiomele fundamentale ale gândirii și anume acela că orice fenomen are o cauză, implică imperios acceptarea conceptului de cauză (*principiul cauzalității*). Raportul cauzal ne apare deci ca un *raport de determinare*. « Partea cea mai esențială a raportului cauzal este conținutul său logic, dat fiind că el accentuează posibilitatea de a lega între ele, printr'o concluzie, evenimente care sunt separate în timp » (Riehl).

Explicația științifică ne apare deci ca o *identificare*. Căutând să explicăm un fapt în măsura în care el a preexistat în starea de lucruri care l'a precedat, noi facem o identificare parțială, care are loc sub anumite raporturi. Se constată însă că există ceva în univers care, rezistă raționalizării complete, oricare fenomen natural prezentându-se ca ireductibil unei tentative de identificare totală. Acest rest persistent, în ciuda acțiunii de raționalizare, formează *iraționalul*. El înglobează tot ceea ce limitează tendința unificatoare a rațiunii, este inexplicabilul în sensul explicării prin identitate (Mayerson).

Conceptul cauzalității a avut un imens succes științific și filosofic, dat fiind că a eliminat din gândirea umană orice idee de supranatural, obișnuind-o să caute explicații în care intervin doar premise logice și naturale. După acest principiu, fenomenele naturale ne apar ca strict determinate, iar legile naturii ne devin cunoscute prin inducțiune. Concepția legilor naturale pare fondată pe două principii distincte: unul în baza căruia fenomenele naturale formează serii, în care existența precedentului determină pe aceea a succesivului; altul, după care seriile formează la rândul lor, sisteme în care ideea totului determină existența părților, în vederea unui scop anumit. În primul caz este vorba de o cauză eficientă, iar în al doilea caz de o cauză finală (Kant).

Conceptul cauzalității, așa cum l'am prezentat până acum, a luat naștere din observarea și studierea fenomenelor fizice și cosmice. Până în ultima vreme, acest concept a fost utilizat și în studiul fenomenelor biologice. Domeniul incontestabil al biologiei părea a fi căutarea unui determinism, căutarea cauzelor de existență a fenomenelor organice. Filosofia naturală avea deci drept obiect, căutarea cauzelor care stau la baza fenomenelor organice, dar numai în măsura în care ele pot fi cunoscute de către experiență. Ea stabilește doar ordinea pe care o urmează, în succesiunea lor, fenomenele determinate de o cauză anumită, constatând că unor fenomene perfect definite le succedă alte fenomene, întotdeauna aceleași. Ea desprinde astfel raporturi constante și invariabile ce unesc fenomenele între ele, raporturi pe care le formulează sub formă de legi. În felul acesta, cauzele generale nu pot fi cunoscute decât prin intermediul legilor pe care experiența le-a descoperit în succesiunea fenomenelor.

Concepția cauzalității este deci bazată pe raționalitatea gândirii noastre și corespunzător pe raționalitatea naturii. Acest mod de gândire antropomorfic ce nu ține cont de existența iraționalului, este o modalitate de gândire care nu ne poate da o explicație perfectă și integrală a fenomenelor biologice. De altfel, dezvoltarea extraordinară pe care a luat-o în ultima vreme cunoașterea fenomenelor fizice, odată cu elaborarea teoriei cuantelor, a adus după sine o criză remarcabilă a gândirii cauzale și aceasta nu numai în domeniul științelor biologice ci, chiar în sânul științelor fizicale, domeniu care este incontestabil mult mai simplu structurat decât acela al realității organice. Conceptul determinării așa cum este actualmente utilizat în biologie (dela apariția teoriei cuantelor) este un concept specific biologic, având cu totul alt conținut, decât conceptul determinării mecanice a fenomenelor fizice.

Pentru Max Hartmann și E. Bünning, problema se pune astfel: Prin teoria cuantelor și atomistica modernă, fizica s'a împărțit în două domenii teoretice puternic deosebite între ele. Aceste

domenii sunt *macrofizica* pe de o parte și *microfizica* pe de altă parte. În domeniul macrofizicii, gândirea fizicală n'am fost odificată de apariția teoriei quantelor. Pentru această gândire, idealul de cunoaștere causal mecanic păstrează aceeași valoare ca și până acum. Microfizica quantelor cade însă în afara acestui cadru, dat fiind că aici nu mai avem de a face cu o cauzalitate determinantă, ci, cu o «cauzalitate statică».

Partizanii mecanicismului biologic sunt de părere că raporturile microfizice n'au nicio semnificație pentru biologie, în domeniul acesteia, ideea mecanică a cauzalității mecanice păstrându-și caracterul nealterat. Totuși Niels Bohr și Pascual Jordan au adus o serie de exemple arătând valoarea pe care o au relațiile microfizice în domeniul organicului. *Conceptul de totalitate* (Ganzheitsbegriff) a lui Planck, după care se poate ajunge la o înțelegere a realității fizicale prin teoria quantelor, numai atunci când considerăm aspectul fizical în totalitatea sa, iar nu descompus în părțile sale izolate și *teoria lui Heisenberg* (a acțiunii de schimb între subiect și obiect) sunt concepte cu largă aplicare biologică și deci formează o demonstrativă apropiere între gândirea fizicală quantică și cunoașterea biologică.

Cea mai importantă problemă care se pune este de a ști dacă noua modalitate de gândire biologică, care se manifestă în cadrul fizicii quantice este atât de mare încât principiile acestei fizici pot servi drept bază dela care să derive axiomele și principiile biologice, sau dacă această fizică reprezintă doar un minim ce ajunge la o dezvoltare completă doar în cadrul biologiei? În ultimul caz, principiile fizicii quantice n'ar forma o bază de plecare a principiilor biologice, ci ele ar fi mai mult niște simplificări primitive ale principiilor biologice, care sunt eliberate pe deplin de caracteristicile lor biologice (Kötschau și Meyer).

H. Schmalfluss a încercat, prin cercetări extrem de exacte, să transporte concepte biologice caracteristice, pe un tărâm pur chimic. El vorbește despre «nutriția, schimbul de substanțe, regulațiunea, energia specifică și moartea» substanțelor chimice. Aceste cercetări au fost făcute asupra acidului dioximaleinic și asupra glucozei. Schmalfluss a reușit astfel să pună în evidență, în domeniul chimiei, cu ajutorul gândirii biologice, relațiuni ce n'ar fi putut să fie niciodată sezise prin gândirea chimică. Dacă comparăm «funcțiunile biologice» ale sistemelor chimice, cu funcțiunile biologice corespunzătoare ale sistemelor organice, se relevă în chip evident că, caracterul biologic al sistemelor chimice este un caracter minimal față de caracterul biologic al sistemelor organice.

Toate aceste date ne arată că principiile fizicii quantice sunt forme minimale ale principiilor autonome biologice, așa cum funcțiunile biologice ale sistemelor chimice sunt funcțiuni minimale

ale funcțiunilor biologice organice. Principiile fizicii quantice, vor deriva deci din acelea ale biologiei, iar nu invers. Fizica quantică ar fi o simplificare logică a biologiei, iar biologia ar fi complimentară față de fizica quantică. De aceea, trebuie renunțat odată pentru totdeauna de a privi sistemele biologice ca derivate din oricare fizică. Cu metode și ipoteze fizico-chimice nu vom putea constata, în sânul sistemelor organice, decât proprietăți fizico-chimice, partea caracteristică vitală neputând niciodată să fie pusă în evidență prin aceste metode. Orice investigație fizico-chimică în domeniul organismului viu, pune în evidență doar rezultate fizico-chimice, niciodată rezultate biologice (Kötschau și Meyer).

Teoria lui Kötschau și Meyer este prea impunătoare pentru a nu clădi pe ea, principiile unei biologii noi. Organicul se plasează deci într'un domeniu autonom, ordonat și structurat, situat între domeniul fizic și domeniul psihic, domenii cu care organicul stabilește relații de nedeterminare (un element de cunoaștere fiind stabilit, celălalt element de cunoaștere poate fi realizat în moduri diferite sau poate să nu fie realizat). Această nedeterminare constă într'o simplificare, adică o reducere dimensională a domeniului cel mai complex. Din aceasta decurge faptul că dimensiunile domeniului inferior, în cazul nostru acelea ale fizicii, nu sunt în stare să domine domeniul superior, în cazul nostru acela al biologiei. Biologia este mult mai complexă, din punct de vedere dimensional decât fizica, așa că prin simplificarea diferitelor spații biologice se poate ajunge la spațiul fizic.

Din cele spuse până acum se poate trage concluzia că biologia este clădită pe principii care ascultă de propria lor dimensionalitate, formând astfel un teritoriu autonom față de acela al fizicii. Datorită acestei autonomii, natura cauzalității biologice va fi complet diferită de aceea a cauzalității fizice.

Problema cauzalității biologice a fost rezolvată prin studiul determinării fenomenelor care participă la dezvoltarea embrionară. Aceasta ne arată că în fiecare stadiu al ei, ceea ce determină funcțiunile creatoare de formă, este *întregul*, iar nu părțile. Cauzalitatea biologică ne apare deci ca o cauzalitate a întregului. Teoria care privește întregul ca « vera causa » și « suprema causa » a fenomenelor biologice, poartă numele de « *Holism* ».

Kötschau și Meyer, doi dintre cei mai importanți adepți ai holismului, privesc fenomenele biologice ca dominate în determinismul lor, de către *condiție*, deci orice investigație biologică se dovedește a fi o investigație de ordinul *regulei*, spre deosebire de investigațiile de ordin macrofizic, care sunt investigații de ordinul *legii*. Condiția este o circumstanță în absența căreia un fapt nu poate avea loc. Ea se opune cauzei, dar această opoziție nu reprezintă o distincțiune de fapt, ci o distincțiune de punct de

vedere. După punctul de vedere adoptat, cutare sau cutare condițiune diferită poate forma o cauză, iar celelalte condițiuni care au concurat la efectul total vor rămânea condițiuni secundare. O cauză nu produce în mod absolut efectul ei. Pentru a produce un efect este necesar ca puterea cauzei să fie liberă de a acționa. Cauza este aceea care face, pe când condițiunea este aceea care permite cauzei să acționeze. Intre cauză și condiție există deci o deosebire atât de marcată, încât trebuie să fii orb ca să le poți confunda.

În felul acesta, cele trei domenii ale naturii (macrofizica, microfizica și biologia) ne prezintă trei forme speciale ale cauzalității. În domeniul macrofizicii domnește *legea și cauzalitatea determinantă*. În domeniul microfizicii domnește *cauzalitatea statică*. În fine, în domeniul biologiei domnește *condiția și regula (condiționalism)*.

Cele trei forme speciale ale cauzalității stau între ele în următorul raport și au între ele următoarea legătură: cauzalitatea mecanică este o simplificare a cauzalității statice care, la rândul ei, este o simplificare a regulei biologice. Condiția și regula sunt deci elemente de cunoaștere mult superioare legii și cauzei.

Sistemele macrofizice sunt deci clădite pe principiul cauzalității determinante și a legii. Aceste concepte (lege și cauză primordială) nu pot fi întrebuințate în explicația biologică. Cauzalitatea statică ce caracterizează sistemele microfizice este însă, din punct de vedere logic, mult mai aproape de regula biologică decât cauzalitatea determinantă. Microfizica pare astfel să se îndrepte către un condiționalism fizic. În fine, în domeniul biologiei avem un *condiționalism* care este clădit pe condiție și pe regulă. Biologia ne apare astfel ca studiul condițiilor tangibile a fenomenelor vitale.

Se poate afirma astfel cu certitudine că pe când lumea anorganică este stăpânită de principiul cauzalității mecanice, cea organică este stăpânită de principiul condiționalității. În organismul viu, fenomenele nu sunt niciodată determinate de o cauză unică căci în organismul viu acționează în permanență un complex viu de condițiuni, complex ce nu poate fi niciodată scindat în factori unitari, dat fiind că el este de natură sintetică sau totalitară. Reprezentarea fizicală a cauzei unice nu-și găsește deci corespondent în sânul organismului viu. Conceptul condiționalității ne apare deci ca un concept specific biologic, ce distinge condițiuni speciale și generale, în determinarea fiecărui fenomen vital.

Pentru condiționaliști (Kötschau, Meyer, Verworn, Hausemann), natura nu cunoaște cauze primordiale. Ceea ce se poate vedea și pune în evidență sunt numai condițiuni și factori, deci părți izolate ale complexului primordial. Ne este peste puțință de a recunoaște în natură, adevărate cauze primordiale, căci natura nu ne arată niciodată cauze primordiale izolate așa cum s'ar părea

studiind legile naturale. Numai atunci când natura ne prezintă condițiuni evidente (cum ar fi în mersul planetelor), putem vorbi, trecând sub tăcere condițiile adjuvante de mai mică importanță, despre cauze primordiale. Fizica și chimia care se ocupă cu evidențierea unor astfel de condiții evidente, pot vorbi cu drept cuvânt despre cauze primordiale. Analiza cauzală nu constituie însă o metodă biologică valabilă. În domeniul fiecărui fenomen biologic există un complex nesfârșit de condițiuni și factori, dintre care mulți nu se pun în evidență. Ceea ce considerăm drept cauzal, în studiul determinării fenomenelor biologice, sunt doar anumite procese extirpate zilnic și arbitrar, din întregul lor complex. Studiul cauzalității mecanice se limitează deci la stabilirea unei scurte perioade existențiale, al cărei început este format de apariția unei condițiuni evidente și a cărei sfârșit are loc atunci când evidențierea condițiunii dispăre. Studiul cauzal nu este deci studiul unei existențe naturale, ci numai a unei perioade de devenire care se face remarcată prin evidențierea temporală a unei condițiuni. Dacă renunțăm la evidențierea condițiunii nu vom mai putea depista cauza primordială. Aceasta se întâlnește deci în natură numai în raporturi anormale și artificiale. Natura vie nu poate fi studiată pe această cale. Doar celula moartă ne prezintă exemple care urmează cauzalitatea fizico-chimică, pe când celula vie reacționează în chip cu totul diferit. Cauzalitatea mecanică și condiționarea biologică ne apar deci ca două concepte complet deosebite. În felul acesta ne apare drept imposibil de a desemna fenomenele fizico-chimice drept fenomene biologice, amestecând astfel două feluri de fenomene care trebuie privite ca distincte.

De aceea între lege și regulă există deosebiri importante, putem zice chiar esențiale. Un fenomen natural este constituit dintr'un complex de fenomene izolate, fiecare corespunzând unei anumite legi. O lege naturală trebuie deci extirpată din sânul de acțiuni complimentare care sunt considerate drept perturbațiuni. Pentru a elabora o lege naturală este deci necesar să înlăturăm aceste perturbațiuni complimentare. O asemenea acțiune pune însă problema cunoașterii apriorice a legii, căci altfel cum am putea noi ști, care parte a acțiunii fenomenologice trebuie considerată drept lege și care parte trebuie considerată drept perturbație. Legile ne apar astfel drept construcții ideale, ce nu pot fi depistate în sânul naturii, decât prin eliminarea perturbațiunilor, adică a activității fenomenologice secundare. Ele exprimă nu ceea ce se întâmplă ci, ceea ce s'ar întâmpla dacă, anumite condițiuni ar fi stabilite; ele nu constituiesc deci decât o judecată ipotetică. Pe măsură însă ce observația și experiența ne aduc fapte noi, legile dispar constituind cazuri particulare a unei reguli mai generale. Legile naturii nu sunt deci adevărate legi naturale, decât în raport cu inteligența

și senzațiile noastre. Intr'adevăr o lege naturală trebuie să aibă o formă precisă, adică să îmbrace forma unei formule matematice. De aceea observația și experiența nu sunt suficiente pentru a construi o lege, ci este necesar să le asociem un proces de gândire constructivă și inductivă.

Vedem deci că legile naturale nu pot fi obținute în mod direct. Ceea ce obținem prin stricta observație a naturii, nu sunt legile naturale. O observație repetată o considerăm drept regulă. Ea este astfel expresia unui raport statistic a apariției empirice, stabilind apariția unei condițiuni în cel mai puțin 50% din cazuri. Regula descrie deci procentul apariției unui fenomen observabil, fără a încerca să aducă acest fenomen pe tărâmul cauzalității fizico-chimice. Ea este citită direct din natură, cu ajutorul descrierii și comparației. Aportul gândirii în alcătuirea regulei nu constă decât în rezumarea și ordonarea fenomenelor. Regula ne apare astfel ca o imagine a ordinii reale care domnește în sânul naturii. Ea nu face construcții ideale care să depășească rezumarea faptelor, așa cum procedează legea. Fiecare regulă conține deci mai mult adevăr decât cea mai superbă lege (Kötschau și Meyer).

Natura reprezintă așa dar un complex aproape de nepătruns, încât ne apare aproape imposibil să-l studiem în amănunt. Se pune deseori în evidență, în natură, că cea mai mică cauză primordială are efectul cel mai mare, ceea ce dovedește faptul că nu se cunosc adevăratele raporturi care domnesc între multiplele condițiuni. Majoritatea fenomenelor naturale ne apar ca supuse unei acțiuni corelative dintre unele condițiuni neevidențiabile și lipsite de claritate. Omul privește fenomenele naturale drept acțiuni a unor cauze primordiale, dar de fapt natura nu cunoaște decât acțiunea complexului de condițiuni. Fiecare fenomen este urmarea unui complex prestabilit, în care un factor nou introdus, poate produce o declanșare anumită, dar nu poate explica acțiunea întregului complex. Știința modernă se îndepărtează din ce în ce mai mult de considerațiile antropomorfe, adică de acelea unde intervine persoana observatorului.

Dr. VICTOR PREDA

FEDERIGO TOZZI

Epica italiană contemporană a cunoscut în ultimele două decenii lupta dintre « fragmentar » și « roman ». Pentru a înțelege problematica din *La coscienza di Zeno* a lui Italo Svevo, apărută în anul 1923, trebuie să ne întoarcem la anii din tinerețe ai autorului, adică la o perioadă de timp anterioară romanelor dannun-

ziene. Același proces de interpretare trebuie stabilit și pentru romanele Graziei Deledda și ale lui Alfredo Panzini ori Luigi Pirandello. *Rube*, romanul lui Borgese, criticul care s'a apropiat cu înțelegere de curentele literaturii contemporane, apărut acum două decenii, este o încercare nereușită pe plan artistic. Apărut în același an, 1923, romanul lui Cicognani, *La Velia*, mărturisește truda autorului de a scrie un roman adevărat; paragrafele și fragmentele amintesc însă de unele pagini din primele scrieri ale lui Tozzi.

În studiul său asupra romanului contemporan, criticul Giacomino Antonini făcea o serie de aprecieri de ordin general asupra felului cum trebuie scrisă o astfel de carte: « Un roman, scria criticul italian, trebuie să analizeze caractere, să povestească întâmplări și să prezinte multe și felurite personaje, care trăiesc în cele mai deosebite medii. Totuși, un roman nu trebuie scris numai pentru aceste motive. Autorul trebuie să aibă de spus un adevăr cu caracter moral, sentimental, filosofic ori social, adevăr care trebuie redat viu și lămurit prin caracterele personajilor create de el și prin aventurile povestite, deoarece romanul nu este o operă lirică, ci una narativă. Aceste adevăruri sunt aproape uitate de toți autorii și puțini sunt acei care încearcă să le înfăptuiască ». Primul roman adevărat, în sensul preconizat de criticul Giacomino Antonini, a apărut abia în anul 1929: *Gli indifferenti* al lui Alberto Moravia a fost prima scriere care a încheiat obositorul proces literar dintre « fragmentism » și « roman ». *Gli indifferenti* se situa pe linia romanelor apărute înaintea trecutului război și amintea de unele din cele mai izbutite scrieri ale lui Federigo Tozzi.

Născut la Siena, acum 60 de ani, Tozzi a avut durerea să-și piardă de timpuriu mama. În corespondența cu viitoarea sa soție, publicată în *Novale*, el își amintește întunecata copilărie, între un tată sever și o mamă vitregă: « Îi uram pe toți — scrie el — și mă complăceam în această stare. Treceau săptămâni fără să vorbesc cu nimeni ! ». Durerile copilului și asprimea tatălui aveau să maturizeze în paginile lui Tozzi personaje și sentimente similare, deoarece în majoritatea romanelor sale se întâlnesc elemente biografice. « Sunt foarte nervos — scria în același loc — și foarte emotiv; sunt în stare să plâng într'o biserică, să mă cutremur la acordurile unei muzici și să-mi croiesc multe fantasme ». Trăsături de caracter, confirmate și de unii contemporani ai autorului sienez, pe care le vom întâlni și în multe personaje tozziene.

A fost atras la început de politică. Socialismul a constituit pentru Tozzi cadrul de manifestare al unui spirit violent și al unei atitudini protivnice organizării actuale a lumii. Anarhismul politic avea să-l îndrepte însă către un altul, teoretic și intelectua-

list. « Aș vrea — scrie Tozzi — ca ideile revoluționare să aparțină numai indivizilor sănătoși și inteligenți ». Despărțirea de Giolitti a însemnat pentru autorul *Egoiștilor* apusul carierii politice. Romancierul sienez, în căutare de noi experiențe spirituale, s'a simțit atras de religie: « M'am apropiat de credință, dintr'un impuls lăuntric, pe care nicio energie nu l-ar putea micșora. Oricât de slab ar fi scrisă o carte de rugăciuni, ea este totdeauna plăcută și mare ».

Scriitorul convertit va rămâne de acum înainte credincios principiilor artei sale. « A fost întreaga viață scriitor, — sublinia prietenul său Orio Vergani, — literat niciodată ».

După o scurtă trecere prin « lumea literară », Tozzi s'a apropiat tot mai rar de acest mediu. Descoperise poate fragilitatea morală, vanitatea și nestatornicia literaților. Lipsit de sprijinul măștrilor ori al școlilor literare, fostul om politic susținea izolarea literatului de lume: « cu cât vom reuși să ne apropiem de puritatea individualității noastre, cu atâta scrierile vor căpăta o mai mare valoare față de public și vor întâmpina, mai tinere, trecerea anilor ».

Incapacitatea de a se fixa și caracterul său nu l-au apropiat de niciun curent literar. A colaborat, sporadic, la *Eroica*, la *San Giorgio*, unde a publicat articolul intitulat *La mia conversione*, și în paginile revistei *la Torre*, subintitulată « organ al reacțiunii spirituale italiene ».

Singurul prieten de literatură al solitarului Tozzi a fost criticul Borgese. În anul 1913, scriitorul publicase primele volume de poezii și-și descoperise vocația de prozator. Borgese i-a urmărit ascensiunea literară. Încercător în talentul constructiv al lui Tozzi, l-a inițiat în preocupările psihologice ale vremii. După tragica moarte a autorului *Celor trei cruci*, Borgese avea să continue publicarea scrierilor sale inedite. Recunoscuse în prietenul sienez un adept al operei de artă văzută ca o construcție arhitectonică și mărturisea că prietenia lui Tozzi fusese pentru el una dintre cele mai mari binefaceri pământene.

Rând pe rând, funcționar și moșier, Tozzi își realizează destinul de scriitor în ultimii ani ai scurtei sale existențe. Debutase cu două volume de versuri, scrise sub influența lui d'Annunzio, preludiv al preocupărilor sale psihologice. Lecturile diferite, mergând dela Lombroso la psihologul american James, dela Poe iluminatul la Zola ori Rostand, îi deschiseseră largi porțile tuturor problemelor contemporane. În anul 1917 apare volumul de proză lirică, intitulat *Bestie*, urmează romanul autobiografic *Con gli occhi chiusi* și volumele de nuvele *L'armore* și *Giovani*. În 1920 apare romanul *Tre croci*, iar în anul următor, postum, *Il podere*. Autorul murise în zorii zilei de 20 Martie a anului 1920,

de pneumonie; se spune că, fiind pe patul de moarte, uitându-se la soția și fiul său, cu speranțele frânte ale celor 37 de ani împliniți și cu gândul la romanul de curând publicat murmură: « Trei cruci » . . .

Catastrofa celor trei frați începe cu mult înaintea narațiunii din roman. *Tre croci* înfățișază numai tragicul sfârșit al unor inadptabili. Librarul Giulio, cel mai conștient dintre frați, își pune capăt vieții, în urma descoperirii falsurilor comise, pentru a putea face față nevoilor vieții zilnice. Nicolò îl va urma la scurt interval, iar Enrico sărăcit, își sfârșește trista existență într'un azil de bătrâni.

Eroul romanului, după descoperirea falsului, nu este atât de amoral pentru a se sustrage urmărilor greșelii, nici atât de moral pentru a suporta reabilitarea prin pedeapsă. Inadptabil, ca cele mai multe dintre personagiile tozziene, Giulio știe că va sfârși curând. Lupta dintre apatia, proprie eroilor lui Tozzi, și deșteptarea conștiinței morale, atinge pateticul în clipa sinuciderii sale. « Gândul morții înainta tiptil și se retrăgea ușor. Roti ochii prin librărie și-i veni dorința să-și izbească capul de pereți. Intre cele patru ziduri, mai puternice ca el, mințise și-și peirduse viața. Deodată auzi bătând în ușă. Niccolo îl chema. Trebuia să răspundă? Nu. Era cu mult prea departe de el, ca să-l poată auzi. Stinse lumina. Și, pe întuneric, fără a-și da seama că se omoară, își trecu lațul de după gât. Il strângea și ar fi vrut să strige; dar nu mai avea putere ».

Parte din critici susțin că personagiul care l-a interesat în deosebi pe autor a fost cel mai oropsit dintre cei trei frați. Tozzi pusese în el sâmburele ce trebuia să încolțească, floarea iertării și a reînvierii, simbolic reprezentată prin cele trei cruci: « Nepoatele se rugară în genunchi, cu mâinile împreunate, aproape de buchetele de flori — scrie autorul în ultimele rânduri ale romanului — în mijlocul lor, mortul devenea parcă mai bun. A doua zi, din ultimele economii, cumpărară trei cruci egale pentru morții lor ».

Tozzi a dorit să scrie o carte diferită de tot ce se scrisese, o poveste adevărată și tragică, asemănătoare unei plante pe care vântul o mlădie ușor. Și a realizat în *Tre croci* uniunea perfectă a concepției dramatice cu o formă impecabilă. De aceea unii cititori și-l închipuie un cercetător minuțios al faptelor, preocupat numai de ele și de cele mai mici amănunte. « Tozzi — scrie un critic literar — rămâne un adevărat poet, un liric, care se servește de realitate pentru a exprima lumea ce vibra în sufletul său, aprofundând și creind un nou peisaj, când cenușiu și pașnic, când împestrițat și neliniștit. In acest peisaj, personagiile își trăiesc viața sculptată în piatră, în linii mari, ce nu înlătură și cea mai mișaloasă atenție dată nuanțelor ».

Scrierile lui Tozzi, am spus, sunt presărate cu elemente autobiografice. Lupta sufletească care-l macină treptat pe Giulio din *Tre Croci* nu va fi rămas necunoscută creatorului său. Autobiograf liric mai mult decât dramatic, descriptiv mai mult decât povestitor, Tozzi preferă peisaje interioare, luminoaselor peisaje naturale.

În privința influențelor, autorul *Celor trei cruci* a fost apropiat uneori de Verga și de d'Annunzio, alteleori de Dostoiewsky. Personajii umile, purtându-și crucea pe umeri prea slabi, eroii lui Tozzi au fost comparați, pe bună dreptate, cu cei din romanele lui Dostoiewsky. Influența lui d'Annunzio asupra tuturor scriitorilor italieni și marele loc pe care eroul italian l-a ocupat în biografia spirituală a lui Tozzi este mărturisită de însuși autorul *Moșiei*, în următoarele rânduri: « Claritatea de judecată o datorăm unui alt maestru: Gabriele d'Annunzio, care ne-a călăuzit sensibilitatea. El a învățat pe cei tineri mijlocul de a căuta prin ei însăși individualitatea hotărâtoare ».

Eroii lui Verga, amintiți alături de cei ai lui Tozzi, se deosebesc mult între ei. De altminteri întreaga corespondență a romanțierului sinez nu amintește vreo lectură din autorul romanului *Malavoglia*. În scrierile lui Verga, personagiile se iau la trântă cu viața, sunt învinse într'adevăr de ea, dar lupta susținută le înobilează. Eroii lui Tozzi sunt în schimb niște învinși « a priori »; ei sunt trântiți la pământ, ca și trândavii din *Infernul* dantesc, nu numai din pricina valului năvalnic al vieții cât și din cauza incapacității lor de a se autostăpâni.

Romanele lui Tozzi, prin problemele câte le ridică, prin apropierea spirituale câte le amintesc și prin calitățile lor artistice, își merită locul ce-l ocupă în istoricul romanului psihologist italian.

DUMITRU PANAITESCU

DIVINA COMMEDIA ÎN ROMÂNEȘTE

Divina Commedia are în românește o viață de aproape o sută de ani, dacă ne întorcem până la încercările lui Ion Heliade Rădulescu.

Italienizantul nostru socotea că « Dante prin Comedia (sic) sa divină, puse cel dintâi fundament și ardică un edificiu colosal spre admirarea secolelor! » Pe acest făuritor al limbii italiene voia Heliade Rădulescu să-l prezinte Românilor. Cele cinci cânturi din *Infern* publicate de el în *Curs întreg de poezie generală*¹⁾ sunt

¹⁾ Vol. III, p. II, pag. 240.

precedate de o biografie a lui Dante, semnată Aimable Testu (deci declarată ca tradusă), și de un cuvânt înainte, în care traducătorul spunea: « încă din 1842 am încercat a studia viața lui Dante și a o face cunoscută Românilor. De câte ori am luat pana în mână și cum scriam o pagină, două, vedeam că îmi scriam viața mea proprie, mijlocul în care m'am născut și am trăit, mai aceleași evenimente, aceleași aplecări și tendințe, aceleași aventuri ale inimei și ale sufletului, aceleași împrejurări sociale, politice și literare, aceleași sentimente poetice și religioase ».

Scopul acestor traduceri de început ar fi să dovedească « că limba italiană este limba română și că a face din românește în italienește nu e a traduce, ci a face o inversiune a unor particule, sau o mică și neînsemnată parafrază ». Credincios acestor principii, Heliade Rădulescu mărturisea odată: (în *Norma* de Felice Romani, Tip. Eliade, 1843, p. 5) « pentru a exprima ideea vorbelor italiene, traducătorul primește multe vorbe necunoscute până acum în literatura română ». Pentru Heliade deci preocuparea principală în traduceri era filologia și nu poezia. Să fim drepți însă: Heliade lupta cu greutate mari în vremea lui, mai ales că voia să păstreze endecasilabul originalului italian.

Odată stabilite aceste lucruri, drept exacte pentru primul nostru traducător al *Divinei Comedii*, vom constata cu ușurință, prin comparație, că aproape aceleași principii conduc și traducerea în proză, de mai târziu, a Mariei P. Chițiu (publicată la Craiova în editura Samitca, *Infernul* 1883, *Purgatoriul*, 1888). Este tocmai acuzația pe care o aduce, să zicem, un M. Strajan, prin vorbele « aș dori ... o mai rară întrebuințare a neologismelor... ».

Grija de poezia dantescă apare cu adevărat de abia la N. Gane, care ne dă în 1906 o traducere în versuri a aceleași opere. Ajutându-se și de traduceri străine (cum ar fi aceea a francezului Grangier, pe care îl citează în *Introducere*), Gane izbutește în bună parte să înfrângă numeroasele greutăți pe care le prezinta versul și limba lui Dante, poetul care « odată cu poemul a creat și limba italiană, închegând astfel o operă care poartă pecetea originalității cele mai puternice ». În felul acesta Gane, reproduce mai toate ideile cu claritate dar folosește versul mai puțin pretențios și mereu întrebuințat la noi de 14 silabe. Foarte interesant este faptul că N. Gane, văzând cele câteva traduceri din *Infern*, publicate de Coșbuc în *Semănătorul* (1901—1902), mărturisește în chiar *Introducerea* la *Infernul* său: « Domnul Coșbuc e un poet cunoscut și recunoscut, înzestrat cu un talent superior și de sigur ar fi făcut o lucrare mai bună fiind incomparabil mai meșter decât mine în arta de a mânui versul ».

Și într'adevăr Coșbuc reușește să redea, el cel dintâi, endecasilabul originalului *Divinei Comedii*, după ce profitase însă de exem-

plele corecte pe care le dăduseră Eminescu și Vlahuță în astfel de versuri.

După traducerea lui Coșbuc și în același timp cu apariția *Paradisului său*, apare și ultima traducere românească a întregii *Divine Commedii*, aceea a profesorului Alexandru Marcu. Pornind dela un punct de vedere deosebit, izbutește să ne redea o îmbinare fericită a încercărilor anterioare, împerechind perfect poezia cu exactitatea istorico-filologică. Poezia devine astfel obiect de studiu, iar studiul se desăvârșește numai cu ajutorul poeziei.

Încercări fragmentare de traduceri din *Divina Commedia* ne-au mai dat înainte și după aceste date: Ramiro Ortiz, *Cântul XXVI din Infern*, 1915; C. Z. Buzdugan, *Cântul II din Infern*, 1942; I. Țundrea, *Cântul V din Infern*; sau Giuseppe Cifarelli, *Cântul III din Infern* și altele (d-sa pregătește o traducere întreagă a *Divinei Commedii*).

Aceste câteva exemple de traduceri fragmentare, care pot fi de sigur multiplicat, dovedesc o creștere a interesului cititorilor noștri pentru capodopera lirice italiene. În sprijinul acestei constatări este și cea de a doua ediție a operei pe care d-l Prof. Alexandru Marcu ne-a oferit-o anul acesta.

Adoptând metoda comparațiilor de texte, vom constata cu ușurință superioritatea estetică și de interpretare a traducerii lui Coșbuc, întâia traducere adevărată a *Divinei Commedii*, și contribuțiunea pe care o aduce la împlinirea perfecției ultimei traduceri, d. Alexandru Marcu.

Iată primele versuri din *Infern*:

La Ion Heliade Rădulescu:

In mijlocul căii vieții noastre,
Mă reafliu într'o selvă obscură
Căci calea directă era percută.
Nu e d'a spune cât era de dură
Astă selvă și silvestră, aspră și forte
Căci și în cuget reinnoie frica
Ș-atât d'amară cât picu e mai moarte.
Ci spre a tracta d'el bine ce aflaiu acolo
Spune-voiu d'altale ce avniu acolo înainte

În primul rând versul IV conține o greșeală de interpretare. În italienește acest vers este: «Ahi quanto a dir qual era e cosa dura». Heliade Rădulescu leagă pe «e cosa dura» de «pădure» (din versul următor), traducând «cât era de dură astă selvă», în vreme ce sensul este altul: acela redat exact de toți ceilalți traducători.

Maria Chițiu:

Ah! Câtu de greu e a descrie acea selbatică.

N. Gane:

Ah! Greu peste măsură îmi este să descriu.

Coșbuc:

Amar mi-e să vorbesc cât de 'nfundată pădure-a fost.

(Se va observa și preocuparea unei redări mai poetice)

Alexandru Marcu:

Ce greu e vai! de spus...

Confuz interpretat este și versul VII: «cât picu e mai moartea (Rădulescu), pentru «che poco piu e morte». La Chițu, «amaru, puțin mai amar decâtu moartea».

Înțelesul se lămurește mai ușor la Gane: «și'amar era 'ntr'atâta că moartea-abie-i mai crudă». Adevărata poezie este ajunsă doar de Coșbuc: «un strop (se va observa efectul poetic al acestei vorbe în legătură cu expresii ca «paharul amărăciunilor») mai mult de-amar și m'ar răpune!»

La Alexandru Marcu acest vers este tradus exact, în proză ritmată: «Cu prea puțin e moartea mai amară».

În versul X vorbele italiene «vi entrai» sunt traduse de Heliade Rădulescu prin «îfi intrai», în care adverbul de loc devine în mod defectuos pronume. De sigur o astfel de greșeală nu putea fi menținută de Coșbuc, deși expresia pe care o întrebuințează el nu e prea fericită: «intrați în ea». În această privință sunt mult mai potrivite vorbele d. Alexandru Marcu: «cum am intrat în cea pădure».

Pentru efectul sonor al poeziei și pentru stabilirea influențelor reciproce, iată întreaga primă terțină din Infern:

Ion Heliade Rădulescu:

În mijlocul oăii vieții noastre
Mă reafliu într'o selbă ocură
Căci calea directă era perdută.

Maria Chițu:

La mijlocul oăii vieții noastre,
Mă pomenii într'o obscură pădure,
Căci rătăci emu din calea cea dreaptă.

Traducerea Chițu pare o transpunere în proză a versurilor lui Heliade Rădulescu, cu unele îndreptări însă: «Mă reafliu» e înlocuit prin «mă pomenii», «selba» e tradus prin «pădure», în loc de «directă», găsim vorba «dreaptă». Sunt păstrate însă «cale» și «obscură» socotite poate nu prea periculoase pentru spiritul limbii noastre.

Traducerea: Gane schimbă însă dintr'odată totalitatea:

«eram la jumătatea vieții noastre ajuns
intrasem într'un codru de ziuă nepătruns
și 'n lături m'abatusem din drumul meu cel drept».

După cum se vede, unitatea endecasilabică a versurilor din original nu este reprodusă exact de niciunul dintre traducătorii noștri de până la Coșbuc. Iată și traducerea acestuia:

Pe când e omu 'n miezul vieții lui
m'aflăm într'o pădure 'ntunecată
căci dreapta mea cărare mi-o pierdui.

Din comparația scurtă a textelor examinate — care poate fi însă verificată pentru toate traduceri despre care este vorba — ne dăm seama pe deplin că Heliade Rădulescu nu se putea scăpa de obsesia limbii textului din care traducea. Prin contract, George Coșbuc, traducătorul de mai târziu al acelorași pagini, izbutește să facă în traduceri sale creații nouă de poezie adevărată. Totuși persistă în *Divina Commedia*, traducerea lui Coșbuc, numeroase greșeli de interpretare și iarăși numeroase călcări ale legilor estetice. Aceste lipsuri pot fi explicate însă prin necunoașterea deplină a limbii din care traducea (o primă traducere s'a făcut după un intermediar german) și prin necesitățile de versificație ale uriașei construcții care este capodopera lui Dante. Adăogând apoi și împrejurarea că traducerea lui Coșbuc nu este terminată (se vor vedea ultimele versuri din cântul II al Infernului, spre pildă), iar colaborarea postumă a d-lor Emanoil Bucuța și Panaitescu-Perpessicus, nu întotdeauna prea fericită, ajungem la concluzia că greșelile de interpretare cu care a apărut această traducere în ediția Ortiz erau cunoscute în bună parte de Coșbuc însuși și urmau probabil să fie îndreptate la o a doua lectură atentă înainte de publicare.

Și pentru a completa tabloul traducerilor românești ale *Divinei Commedii*, iată aceeași primă terțină din cântul I al *Infernului* în traducerea d-lui Alexandru Marcu:

«La mijlocul cărării vieții noastre m'am pomenit într'o pădure neguroasă, căci drumul drept era pierdut».

În felul acesta cele cinci traduceri românești ale *Divinei Commedii*, îmbogățite de numeroase traduceri fragmentare mai ales în ultima vreme, au contribuit într'o largă măsură la cunoașterea spiritului italian la noi, dovedind odată mai mult afinitățile de rasă ce ne unește și prin cultură de Italia.

ION PĂTRAȘCU

CRONICA BIBLIOGRAFICĂ

0.

LUCRĂRI GENERALE

01 *Bibliografie*

Gheorghiu Dungă, Dr. Constantin: Memoriu de titluri, lucrări științifice, activitate operatorie. Sighișoara (1943). 76 p., 28×20 cm. f. preț.

Iancu, Dr. Ioan: Memoriu. Titluri și Lucrări. Iași, Institutul de Arte Grafice «Brawo», 1943. 20 p., 24×16 cm. f. preț.

Ionescu, Dr. I. Eugen: Titluri, lucrări și activitate. Iași, Institutul Românesc de Arte Grafice «Brawo», 1943. 27 p., 24×16 cm. f. preț.

Racoveanu, Dr. Virgil: Memoriu de titluri, activitate și lucrări științifice. Volumul I (1918—1943). București, Imprimeriile Curentul, 1943. 803 p., 25×17 cm. f. preț.

087.1 *Cărți pentru copii*

Acșinteanu, George: Prințul Bărăganului. Ediție definitivă, cu noi adăogiri și complet revizuită, a celor două cărți epuizate: «Povestiri pentru ingerii pământului» și «Copilul norilor». București, Ed. Cugetarea (1943). 231 <—235 > p., 20×13 cm. Lei 300.

Bonsels, Waldemar: Albina Maia și pășaniile ei. Cu douăsprezece ilustrațiuni colorate de Franziska Schenkel. Traducere de Ștefan Baciu. București,

Ed. Publicom, (1943). 153 p., 24×19 cm. Lei 600.

Crassu, Gr.: Circul copiilor sau Rică director de Circ. (București), Ed. Socec, (1943). 35 p., 26×21 cm. Lei 240.

Crassu Arsenescu, Natalia General: Aventurile unei copilite sub apa unui lac. Scrieri pentru copii și mame. București, Ed. Cartea Românească, (1943). 71 p., 24×19 cm. Lei 220.

Farago, Elena: Într-o noapte de Crăciun. Desene de Sorin Ionescu. (Craiova), Editura Ramuri, (1943). 57 p., 23×20 cm. Lei 300. (Colecția «Dor de carte», Nr. 11).

Haqué, Titela Col.: (Tanti Radio): Rochița rândunicii. Povești pentru mici și mari. Ilustrații de Elis. Ulmeanu. (Craiova), Editura Ramuri, (1943). 151 <—155 > p., 22×14 cm. Lei 300. (Colecția «Dor de carte», Nr. 1).

Iacobescu, Al.: Dracul păcălit. Povești. Ediția II-a. București, Editura Cugetarea, (1943). 117 <—119 > p., 20×13 cm. Lei 75 (Cartea Copilului, Nr. 18).

Ilieșiu, Iustin: Țara din povești. Versuri pentru copii. Desene de T. Goga. București, Ed. Remus Cioflec, 1943. 86 p., 26×18 cm. Lei 320.

Ispirescu, Petre: Făt-Frumos cu părul de aur. Ilustrat de Stoica D. București, Ed. Cartea Românească,

(1943). 39 p., × 9 pl., 24 × 18 cm. Lei 80.

Ispirescu, Petre: Fata săracului cea isteasă. Ilustrat de Stoica D. București, Ed. Cartea Românească, (1943). 27 p. + 7 pl., 24 × 18 cm. Lei 70.

Ispirescu, Petre: Ileana Simziana. Ilustrat de Stoica D. București, Ed. Cartea Românească, (1943). 47 p. + 10 pl., 24 × 18 cm. Lei 100.

Petrescu, Cezar: Pif-Paf-Puf. Ilustrații de Dem. (București), Editura Cugetarea, (1943). 126 p., 24 × 19 cm. Lei 200.

1.

FILOSOFIE. MORALĂ

Badareu, Dan: Du jugement comme acte signifiant. Lausanne, Librairie-Editeurs F. Roth et C-ie, 1944. 321 p., 26 × 18 cm. Lei 800.

Poseșcu, Al: Introducere în Filosofie. Ediția II-a. București, Ed. Cugetarea, 1943. 367 p., 25 × 17 cm. Lei 550. (Colecția Filosofică «Cugetarea»).

18/19 *Filosoși vechi și moderni*

Boteș Constantin I: Descartes. Iași, Institutul de Arte Grafice «Brawo», 1943. 24 p., 24 × 17 cm. f. preț. (Societatea de Filosofie din Iași).

Năvărlie C. I.: Vieța lui Schopenhauer urmată de scurte considerații asupra modului de a sorie al filosofului și de o schiță a sistemului său metafizic. Craiova, Ed. Ramuri, 1943. 25 p., 25 × 17 cm. f. preț.

Teofrast: Caractere. Traducere, introducere, note explicative de I. Săvulescu. București, Imprimeria Tiparul Universitar, 1943. 78 p., 22 × 16 cm. Lei 150. (Colecția Institutului de Studii latine, Nr. 2).

Vico, Giambattista: Despre metoda de studii din timpurile noastre. (De nostri temporis studiorum ratione). Cu o introducere și note de Vincenzo de Ruvo. Traducere de Iosefina Crafoiuc. București, Imprimeria Tiparul Universitar, (1943). 112 p., 21 × 15 cm. Lei 250. (Colecția marilor gânditori italieni).

2.

RELIGIE. TEOLOGIE.

MITOLOGIE

Anghel, V.: Creștinism și păgânism. Sociologie. București. Tip. Remus Cioflec, 1944. 119 p., 25 × 18 cm. Lei 250.

Beldie, Econom Dr. I. C.: Primăvara dulce. Meditații religioase duminicale. Galați, Tip. George Jorică, 1942. 94 p., 20 × 14 cm. Lei 100.

Diamandi, Sterie: Fiul lui Dumnezeu — Fiul Omului. Vol. II. Activitatea și învățătura. București, Ed. Cartea Românească, (1943). 487 p., 20 × 13 cm. Lei 700.

Diamandi, Sterie: Fiul lui Dumnezeu — Fiul omului. Vol. III. Patimile, moartea, învierea. București, Ed. Cartea Românească, (1943). 416—419 p., 20 × 13 cm. Lei 600.

Gherasimescu, Preot Dr. Toma: Facerea lumii din punct de vedere filosofic, științific și biblic. Ediția II-a, revăzută și adăogită. București, Ed. Credința Ortodoxă, (1943). 184 p., 22 × 15 cm. f. preț. (Biblioteca Intelctualului, Nr. 1—11).

Gherasimescu, Preot Dr. Toma: Legăturile dintre suflet și religie. Ediția II-a, revăzută și adăogită. București, Ed. Credința Ortodoxă, (1943). 184 p., 22 × 15 cm. f. preț. (Biblioteca Intelctualului, Nr. 13—23).

Todea, Dr. Alexandru: Cascada Tineretii. (Blaj, Tip. «Lumina»), 1943. 91 <—95 > p., 21×15 cm. Lei 100.

Vasilescu, Emilian: Lecții introductive în Filosofie ținute studenților în Teologie. București, Ed. Cugetarea, 1943. 88 p., 25×18 cm. Lei 180. (Biblioteca Teologică).

Vultur, Pr. Ioan: Comoara predicatorilor. Pilde, asemănări și cugetări. Blaj, Tip. «Lumina», 1943. 177 <—183 > p., 21×15 cm. Lei 180.

3.

ȘTIINȚE SOCIALE. DREPT

30 *Sociologie generală*

Jornescu, Constantin C.: Nicolae Iorga și Satul Românesc. București, (Tip. Eminescu), 1943. 13 p., 22×16 cm. f. preț.

Toma, Petre D.: Asupra valorii sociologiei și dreptului. Cernăuți, Tip. Mitropoliei Bucovinei, (1943). 30 p., 19×15 cm. Lei 50.

33 *Economie Politică*

Chicoș, Ștefan: Economia națională în serviciul războiului. București, (Tip. Dimitrie Cantemir), 1944. 113 <—116 > p., 21×15 cm. f. preț.

34 *Drept*

Del Vecchio, Giorgio: Lecțiuni de Filosofie juridică. Ediția IV-a. Introducere de Mircea Djuvara. Traducere de Constantin Drăgan. București Tiparul Universitar, 1943. XXV+418 p., 22×16 cm. Lei 500.

Herovanu, Eugen: Pagini de practică judiciară și extrajudiciară. București, Editura Librăriei Juridice, 1944. 330 p., 22×16 cm. f. preț.

Vasilescu, Petre: Tratat teoretic și practic de Procedură Civilă. Partea III. Volumul IV. București, Tip. Eminescu, 1943. 464 p., 25×18 cm. Lei 1.500. (Facultatea de Drept din București, Institutul de Procedură Civilă, Biblioteca Juridică «Eminescu»).

37 *Învățământ. Educație*

Pătrolanu, Colonel Ion: Educația Românească. Vol. III. Educația în perioada maturității, Contribuție sociologică adresată tuturor Românilor... București, Tip. Eminescu, 1943. 223 p., 21×15 cm. × Lei 300.

Petrescu, Ing. Gh.: Evoluția și organizarea învățământului tehnic superior în România. (Comunicare prezentă ca lui de al 15-lea Congres A. G. I. R.). București, Imprimeria C. F. R., 1943. 22 p., 21×15 cm. f. preț.

39 *Folclor*

Grigoriu-Galați, N.: Colinde moldovenesti. București, Tip. Muscelul, (1943). 96 p., 16×11 cm. Lei 65.

Mirea, Ilie I.: Colecție de ghicitori (cimilituri) pentru șezători. Ediția II-a. București, Ed. Cugetarea, (1943). 101 p., 20×13 cm. Lei 75. (Cartea copilului, Nr. 14).

4.

FILOLOGIE. LINGUISTICĂ

Gamillscheg, Prof. Ernst: Rumänische Geschichte und Kultur im Spiegel des neuen Sprachatlas. Bukarest, Verlag «Rumänisch-Deutsche Gesellschaft», 1943. 16 p., 29×21 cm. f. preț. (Auszug aus der Zeitschrift «Prietenie și Luptă» (Zeitschrift der Rumänisch-Deutschen Gesellschaft), I. Jahrgang, Nr. 8, November, 1943).

5.

ȘTIINȚE PURE

54 *Chimie*

Nenișescu, Dr. Ing. Costin D.: *Tratat elementar de Chimie organică. Vol. II.* București, Imprimeria C.F.R., 1943. X+801 p., 24×16 cm. f. preț.

55 *Geologie. Geografie fizică*

Popescu, Dr. Ing. Pascal: *Cărbunii fosili. Geneza. Clasificare. Inobilare. Conferință ținută la Academia de Inalte Studii Comerciale și Industriale din București.* București, Tip. Eminescu, 1943. 49 p., 22×13 cm. f. preț.

6.

ȘTIINȚE APLICATE

61 *Medicină. Igienă*

Banu, Dr. G.: *Tratat de Medicină socială. Vol. II. Maternitatea. Prima Vârstă. Medicina școlară.* București, Ed. Casa Școalelor, 1944. XII+690 p., 25×18 cm. Lei 700.

Butura, Profesor Valer: *Câteva plante medicinale.* București, Tip. Eminescu, (1944). 8 p., 24×17 cm. f. preț. (Extras din «Calendarul Crescătorului de Animale» pe 1944).

Cotaescu, Med. Cpt. Dr. I.: *Electrocardiograma în mecanismul normal și patologie al bătăii inimii.* București, Institutul de Arte Grafice «Cartea de Aur», 1943. XXIV+101 p., 23×16 cm. f. preț.

Doroștei, Prof. A.: *Sănătatea și legile ei.* (București, Ed. Graiul literar, 1943). 44 p., 20×13 cm. Lei 60.

Gomolu, Dr. V.: *Vieața medicală a Olteniei. Craiova, Ed. Ramuri, 1943. < Nepaginat: 18 f. >, 32×24 cm. f. preț.*

Iancu, Dr. I.: *Structura funcțională a părțelii posterior al trunchiului.*

București, Imprimeria Națională, 1943. 49 p. + VI pl., 25×17 cm. Lei 175. (Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Științifice, Seria III, Tomul XIX, Mem. 4).

Nițulescu, Prof. Dr. Iuliu: *Probleme actuale ale patologiei generale.* Iași, Institutul Românesc de Arte Grafice «Brawo», 1943. 32 p., 24—16 cm. f. preț.

Tudoranu, Prof. Dr. Gh.: *Clinici medicale. Cercetări și observații clinice. Cu 47 grafice și 1 planșă colorată.* Iași, Editura Revistei «Iașul Medical», 1943. 174 p., 24×16 cm. Lei 900.

62 *Tehnologie generală*

Gheorghiu, Ing. Dr. G. N.: *Evoluția industriei cauciucului.* București, Intreprinderile Eminescu, (1943). 36 p., 29×21 cm. f. preț. (Extras din «Monitorul Petrolului Român», Nr. 9—16 din 1943).

Teodorescu, Ing. Șef P.: *Monografia liniei Ilva-Mică—Vatra Dornei Volumul II.* București, Imprimeria C. F. R., (1943). 359 p., 21×15 cm. f. preț. (Căile Ferate Române, Direcțiunea Lucrărilor Noi (Ls)).

Vissarion, I. C.: *Energie mecanică din mediul în care ne găsim.* București, Tip. «Muscelul», 1943. 160 <—162 > p., 26×18 cm. Lei 550.

66 *Tehnologie chimică*

Tanislav, Dr. Ionel: *Benzina sintetică.* Brașov, Institutul de Arte Grafice «Astra», 1943. 60 p., 21×16 cm. Lei 150.

7.

ARTE FRUMOASE

727.7 *Muzee de artă*

Bucuța, Emanoil: *Muzeul Bruken-thal din Sibiu.* București, Editura

Asociației Româno-Germană, 1943. 32 p.+12 pl., 22×14 cm. f. preț. (Colecția «Prietenie și Luptă».)

8.

LITERATURĂ

859 *Literatură română*859.09 *Critică și istorie literară*

Caracostea, D.: Dinastie și creație. Omagiu Carmen Sylvei. București, Ed. Fundației Regale pentru Literatură și Artă, 1943. 25 p., 24×16 cm. f. preț.

Cianciolo, Umberto: Introducere la poezia lui Eminescu. Sibiu, (Tip. Dacia Traiană), 1943. 26 p., 24×17 cm. Lei 160.

859—1 *Poezie*

Alexandrescu, Gr.: Meditații și elegii. Ediție îngrijită de D. Murărașu. București, Ed. Cartea Românească, (1943). 46 <—48 > p., 19×13 cm. Lei 50. (Pagini alese, Serie nouă, Nr. 54).

Chelariu, Traian: Balade și strofe răzlețe. Cernăuți, Ed. Cercului «Bucovina Literară», 1943. 41 p., 22×16 cm. f. preț.

Constaut, Eugen: Elanuri răstignite. Poeme definitive. Volumul I. (Craiova), Editura Autorului, 1943. 182 p., 22×16 cm. Lei 250.

Coșbuc, Gheorghe: Cântece de viteje. Versuri. Ed. VIII. București, Ed. Cartea Românească, (1943). 114 p., 21×14 cm. Lei 180.

Cosma, Constant I.: Tărâna sângelui meu... Poeme. (Făgăraș, Tip. Arta Grafică), 1943. 79 p., 22×16 cm. Lei 150.

Goga, Octavian: Poezii. Cu chipuri desenate de Aurel Juquidi. București, Editura Fundației Culturale

Regale «Regele Mihai I», (1943). 94 p., 20×13 cm. f. preț. (Cartea Refugiatului Ardelean, Nr. 3).

Iosif, St. O.: Poezii. Din zile mari Zorile. Cu un studiu despre viața și operele poetului de Petre V. Haneș. Vol. I. București, Ed. Universul. 1943. 332 p., 21×14 cm. Lei 320. (Operele Scriitorilor Români).

Nica, Sergiu Matei: Furtuni pe Nistru. Chișinău, Ed. Cuvânt Moldovenesc. (1943). 130 <—133 > p., 22×15 cm. Lei 150.

Rădulescu, Mircea Dem.: Războiul nostru sfânt pentru Țară și Cruce. Poeme. București, Ed. Cugetarea, (1943). 90 <—93 > p., 25×19 cm. Lei 180.

Stancu, Zaharia: Anii de fum. (București), Ed. Prometeu, 1941. 241 <—246 > p., 20×13 cm. Lei 500.

Tăntu, Neculai: Mătâni de zăpadă. Cernăuți, Ed. Cercului «Bucovina Literară», 1943. 29 p., 22×16 cm. f. preț.

Togan, George: Ne chiamă Ardealul (Cântarea pătimirii din urmă). Cu 60 gravuri originale de Marcel Olinescu. București, Imprimeria Văcărești, 1944. 159 p., 25×17 cm. Lei 600.

859—2 *Teatru*

Cahuleanu, Robert: Poemul desrobirii. Tablou-scenată. Chișinău, Ed. Cuvânt Moldovenesc, (1943). 27 p., 21×15 cm. Lei 40.

Luca, Ion: Femeia Cezarului. Morisca. 2 comedii. București, Ed. Casa Școalelor, 1943. 364 p., 21×15 cm. Lei 300.

Savin, Gh. Petru: Teatru pentru popor. 5 piese de teatru într'un act. București, Editura Remus Cioflec, 1943. 201 <—203 > p., 21×14 cm. Lei 250.

859—3 *Proză literară*

Boureaul, Eugeniu : Cel din urmă erou. Roman. București, Ed. Cartea Românească, (1943). 483 p., 20×13 cm. Lei 700.

Constantinescu, Clitus : Poiana Sângelui. Roman. Ediția a III-a. București, Ed. Cartea Românească, 1943. 374 p., 19×13 cm. Lei 500.

Eliade, Mircea : Intoarcerea din rai. Roman. Ediția II-a revizuită. București, Ed. Cugetarea, (1943). 392 p., 20×13 cm. f. preț.

Lungianu, Mihail : În sărbători. Icoane din viața țărănimii. A patra tipăritură. București, Ed. Cugetarea, (1943). 359 p., 20×13 cm. Lei 325.

Marinescu-Runcu, I. : Domnule Procuror. Roman-reportaj. Ediția V-a. Brașov, Institutul de Arte Grafice «Astra», 1943. 250 p., 19×14 cm. Lei 350. (Colecția Scriitorilor Români).

Mihăescu, Gib I. : Rusoaica. Bordeicul pe Nistru al Locotenentului Ragaiaș. Roman. Ediția IV. Cu o prefață de Cezar Petrescu. (București), Editura Națională Gh. Mecu, 1943. 327 p., 20×13 cm. Lei 330.

Moldoveanu, P. P. (Walter, Jean): Aventurile lui Pick. Roman. București, Tiparul Românesc, 1943. 62 p., 22×16 cm. Lei 80.

Nicolau, Maria : Mi-e bărbatul pe front. Roman. București, Ed. Cartea Românească, (1944). 304 p., 20×13 cm. Lei 450.

Petrescu, Cezar : Intunecare. Roman. Cartea I—II. Ediție definitivă. București, Ed. Cugetarea, (1943). 416 p., (vol. I); 419 p. (vol. II). 20×13 cm. Lei 950 (ambele volume).

Petrescu, Cezar : Nirvana. Ediție definitivă. București, (Ed. Cugetarea),

(1943). 360 p., 20×13 cm. Lei 480. (Romanul lui Eminescu, vol. II).

Popescu Costești, I. : Cazul meu. Roman. Beiuș, Tip. Doina, 1943. 122 p., 22×16 cm. Lei 200.

Sadoveanu, M. : Creanga de aur. Roman. Ediție revăzută. București, Ed. Cartea Românească, (1943). 286 <—290 > p., 20×13 cm. Lei 400.

Sadoveanu, M. : Dumbrava minunată. Ediția IX-a. București, Ed. Cartea Românească, (1943). 107 <—109 > p., 20×13 cm. Lei 300.

Sadoveanu, M. : Nunta domniței Ruxandra. Roman. Ediția a IV-a. București, Ed. Cartea Românească, (1944). 288 p., 20×13 cm. Lei 420.

Sadoveanu, Mihail : Poveștile dela Bradu-Strâmb. București, Ed. Cartea Românească, (1943). 315 <—317 > p., 19×12 cm. Lei 480.

Teodoreanu, Ionel : Arca lui Noe. Roman. Ediția III-a. București, Ed. Cartea Românească, (1944), 561 p., 20×13 cm. Lei 860.

Teodoreanu, Ionel : În casa bunicii. Ediția a IV-a. București, Ed. Cartea Românească, (1943). 285 <—287 > p., 20×13 cm. Lei 440.

Teodoreanu, Ionel : Lorelei. Roman. Ediția a VIII-a. București, Editura Cartea Românească, (1943). 446 p., 20×13 cm. Lei 650.

Teodorescu-Braniște, Tudor : Printrul. Roman. București, Ed. Socec, (1943). 293 p., 20×13 cm. f. preț.

Velican, Sabin : Drumul Sevastopolului. Chișinău, Editura Foi «Cuvânt Moldovenesc», 1943. 36 p. 19×13 cm. Lei 40.

Velican, Sabin : Frumoasele. Chișinău, Ed. Cuvânt Moldovenesc, 1943. 163 p., 21×15 cm. Lei 200.

Zamfirescu, Duiliu : Nuvele comentate de Mariana Zamfirescu-Rarin-

cescu. Ediția II-a definitivă. Craiova, Ed. Scrisul Românesc, 1943. 448 p., 21×15 cm. Lei 400 (Clasicii Români Comentati).

Zamfirescu, Duiliu: Viața la țară. Ediția IV-a comentată de Mariana Zamfirescu-Rarincescu. Craiova, Ed. Scrisul Românesc, (1943). 263 p.+ 5 pl., 21×15 cm. Lei 300. (Romanul Comăneștilor, vol. I, Clasicii Români Comentati).

859—4 *Eseuri. Memorii*

Bassarabescu, I. A.: Lume de ieri. Amintiri vesele și duiioase. București, Ed. Cugetarea, (1943). 259 p., 20×13 cm. Lei 300.

Bercan, Marcel: Intimități teatrale. Cu o prefață de N. Stroe. București, (Imprimeriile Curentul), 1943. 119 p., 22×16 cm. f. preț. (Biblioteca Evreiască).

Ghibu, Onisifor: Amintiri despre Octavian Goga. Cu 21 scrisori ale lui. Sibiu, Tip. Institutului de Arte Grafice «Dacia Traiană», (1943). 11 p., 29×20 cm. f. preț. (Extras din «Lucafărul». Anul III, Nr. 10).

Lascarov-Moldovanu, Al.: Cărțile amintirii. Vol. I. Amintiri cu învățătorii. București, Ed. Cugetarea, (1943). 285 p., 20×13 cm. f. preț.

Modoiu, Diacon Nicolae: Ion Petrovici apologet creștin. Sibiu, Tip. Tipografiei Arhidiecezane, 1943. 71 p., 24×15 cm. Lei 120.

Paschia, Gh.: Din misterele Odesei. Ediția II-a. București, Tipografia Carților Bisericești, 1943. 87 p., 21×15 cm. Lei 100.

Predescu, Alexandru: Soldați în Est. (București), Ed. Gorjan, (1943). 227 <—230 > p., 20×13 cm. Lei 290.

Taușan, Gr.: Aspecte culturale. Filosofi. Scriitori. București, Editura

Casa Școalelor, 1943. 177 <—179 > p., 22×16 cm. Lei 150.

Vlăhută, A.: Din goana vieții. București, Ed. Cartea Românească, (1943). 193 p., 22×14 cm. Lei 280.

859—9 *Literatură pentru popor și tineret*

Cristescu, Florian: Povestea neamului nostru. Scrisă pe înțelesul tuturor de... Cartea întâia. Ediția a opta. București, Ed. Cartea Românească, (1943). 230 p., 21×17 cm. Lei 320.

Papatanasiu, N.: S. O. S. Expediția pe Everest în primejdie! Roman pentru tineret. (București), Editura Remus Cioflec, (1943). 82 p., 26×18 cm. Lei 300.

82 89 *Traduceri din literaturi străine*

Aimad, Gustave: Necruțătorul. București, Editura Danubiu, (1943). 192 p., 16×12 cm. Lei 92. (Colecția Capodopera, Nr. 5).

Alfieri, Vittorio: Mirra. Tragedie în 5 acte. În românește de Alexandru Marcu. București, Imprimeria Tiparul Universitar, 1943. 96 p., 17×12 cm. Lei 150. (Teatrul Italian, Vol. III).

Arden, Robert: Eldorado. (Abenteuer einer jungen Dame). Traducere din germană de d-na Cleopatra Marinescu. București, Editura Danubiu, (1943). 151 p., 16×12 cm. Lei 51. (Colecția Danubiu, Nr. 15).

Austen, Jane: Surorile Benett. (Pride and prejudice). Roman. Traducere din limba engleză de Gh. Nenișor. (București), Ed. Socec, (1943) 381 p., 21×15 cm. Lei 500.

Austin, Hugh: Intre 4 și 7. (De quatre à sept). Traducere de Ion

Neacșu, București, Editura Danubiu, (1943), 167 p., 16×12 cm. Lei 82. (Colecția Danubiu, Nr. 16).

Barelay, Florence L.: Mătâniile. (The rosary). Traducere de Jul. Giurgea. Ediția a XI-a. (București), Ed. R. Cioflec, (1943). 358 p., 20×14 cm. Lei 550.

Bromfield, Louis: Nopti în Bombay Roman. Traducere de Gheorghina Haneș Ghibănescu. (București), Ed. Socec, (1943). 393 p., 20×15 cm. Lei 500.

Buck, Pearl: Chip cioplit. Traducere de Jul. Giurgea. (Vol. I—II). (București), Ed. Remus Cioflec, (1943) 576 p. (Vol. I—II), 20×14 cm. Lei 750 (ambele volume).

Burroughs, Edgar Rice: Comoara din Opar. Traducere de d-na Cleopatra Marinescu. București, Editura Noastră—Albatros, (1943). 159 p., 16×12 cm. Lei 82. (Colecția Albatros, Nr. 5).

Christie, Agatha: 7 Cadrane. Traducere de Valentin Podeanu. București, Editura Podeanu, (1943), 224 p., 16×12 cm. Lei 100. (Colecția Enigma, Nr. 10).

Christie, Agatha: Zece crime. (Zece negrișori). Traducere de Mihai Holmou. București, Editura Podeanu, (1943), 208 p., 16×12 cm. Lei 92. (Colecția Enigma).

Cronin A. J.: Gran Canaria. Traducere de Jul. Giurgea. Ediția a V-a. (București), Ed. Remus Cioflec, (1943) XI+402 p., 20×14 cm. Lei 600.

Cumberland, Marten: Clubul Atlantis. București, Ed. Vatra, (1943), 240 p., 16×12 cm. Lei 120. (Colecția Atlantis, Nr. 22).

Cumberland, Marten: Secretul pierdut. București, Ed. Vatra, (1943),

215 p., 16×12 cm. f. preț. (Colecția Atlantis, Nr. 20).

D'Ambra, Lucio (Renato Manganello): Arta de a iubi. Roman. În românește de Mihail M. Ionescu. Ediția II-a. București, Ed. Cugetarea, (1943). 377 <—379 > p., 20×13 cm. Lei 325. (Trilogia vieții în doi, Vol. III).

D'Annunzio, Gabriele: Fata lui Iorio. (La figlia di Iorio). Tragedie pastorală în 3 acte. În românește de Alexandru Marcu. București, Impriperia Tiparul Universitar, 1943. 157 p., 17×12 cm. Lei 150. (Colecția Teatrul Italian, Vol. IV).

De Céspedes, Alba: Fuga... Nuvele. Traducere de Mih. M. Ionescu. București, Ed. Cugetarea, (1943). 271 p., 20×13 cm. Lei 280.

Deeping, W.: Cristophe Hazzard. Fundătura Cordier. Roman. Traducere de Maria Metulescu. București, Ed. Socec, (1943). 360 p., 20×14 cm. Lei 500.

Dumas, Alexandre: Cei trei mușchetari. Traducere de T. C. Stan. Vol. I—II. Ediția II. București, Ed. Cugetarea, (1943). 380 p. (I); 332 p. (II), 20×13 cm. Lei 650 (ambele volume).

Ebner, Marie: Copiii spânzuratului. Traducere de Magda Ralu. (București), Editura Noastră—Albatros, (1943). 174 p., 16×12 cm. Lei 92. (Editura Noastră, Nr. 1).

Field, Rachel: Iubirea lor. Traducere de Alice Ionescu. Vol. I—II. Ediția II-a. București, Editura Vatra, (1943). 941 p., 20×13 cm. Lei 1.300.

Freeman, B. A.: Fiola de morfină. București, Editura Centrala Presei, (1943). 175 p., 16×12 cm. Lei 82. (Colecția Fantasio, Nr. 1).

Gada, P.: Gagliarda sau Asediul insulei Capri. Traducere de D. Pa-naiteescu. (București), Ed. Remus Cioflec, 1943. 316 p., 22×14 cm. Lei 450.

Goldoni, Carlo: Mincinosul. Comedie în 3 acte. În românește de Alexandru Marcu. București, Imprimeria Tiparul Universitar, 1943. 136 p., 17×12 cm. Lei 150. (Colecția Teatrul Italian, Vol. I).

Gordon, Neil: Testamentul Lordului Claydon. București, Editura Vatra, (1943). 229 p., 16×12 cm. Lei 120. (Colecția Atlantis, Nr. 21).

Grey, Zane: Dragoste și sânge. (Love and Blood). Traducere de Teodora Hodoș. București. Ed. Danubiu, (1943). 111 p., 24×16 cm. Lei 102. (Colecția Romanelor Senzaționale, Nr. 14).

Hume, David: Lou San nu iartă. (Meet the dragon). Traducere de Ștefan Gherase. București, Editura Danubiu, (1944). 208 p., 16×12 cm. Lei 92. (Colecția Capodopera, Nr. 6).

Kellermann, Bernhard: Povestea unui dor. (Yester și Ly). Traducere de Liviu Rebreanu. Ediția II-a. București, Ed. Cugetarea, (1943). 261 p., 20×13 cm. Lei 275.

Machiavelli, Niccolo: Matrăguna. Comedie în 5 acte. În românește de Alexandru Marcu. București, Imprimeria Tiparul Universitar, 1943. 88 p., 17×12 cm. Lei 150. (Teatrul Italian, vol. II).

Manzoni, Alessandro: Logodnicia Roman. Traducere de Al. Iacobescu. Ediția III-a. București, Ed. Cugetarea, (1943). 688 p., 20×13 cm. f. preț.

Maugham, W. S.: Doamna Craddock. Traducere de Jul. Giurgea.

Ediția III-a. (București), Ed. Remus Cioflec, (1943). XII+431 p., 20×14 cm. Lei 600.

Maugham, W. S.: Fumul amăgitorilor. (Painted veil). Traducere de Jul. Giurgea. Ediția a V-a. (București), Ed. Remus Cioflec, (1943). XII+333 p., 20×14 cm. Lei 500.

Michel, Michel G.: Oameni în pericol. (Sous la terreur de l'inconnu). Traducere de N. Rădulescu. București, Editura Orfeu, (1943). 215 p., 16×12 cm. Lei 92. (Colecția Modernă, Nr. 1).

O'Neill (Eugene): Din jale se întrupează Electra. (Mourning becomes Electra). Trilogie de... Traducere după textul original cu un studiu introductiv de Petru Comarnescu. București, Ed. Socec, (1943). 236 p., 20×13 cm. Lei 360.

Oppenheim, Phillips: O răpire senzațională. București, Editura Vatra, (1943). 224 p., 16×12 cm. Lei 120. (Colecția Excelsior, Nr. 10).

Oppenheim, Phillips: Stafia dela Clanavon. Vol. I—II. București. Ed. Vatra, (1943). 240 p., (I—II), 16×12 cm. Lei 240 (ambele volume). (Colecția Excelsior, Nr. 12).

Ranenberg, Peter: Ultimul martor. (Der letzte Zeugen). Traducere de d-na Cleopatra Marinescu. București, Editura Noastră—Albatros, (1943). 160 p., 16×12 cm. Lei 82. (Colecția Albatros, Nr. 4).

Robbling, H.: Enigma dela Circul Metropol. București, Editura Centrala Presei, (1943). 160 p., 16×12 cm. Lei 82. (Colecția Fantasio, Nr. 2).

Rohmer, Sax: Cetatea Focului. (The fire-tongue). Traducere de C. Dan Pantazescu. (București, Tip. Eminescu, 1943). 190 p., 16×12 cm. Lei 92.

Schäfer, Wilhelm: Tristan. Traducere din limba germană de Al. Iacobescu. București, Ed. Cugetarea, (1943). 337 p., 20×14 cm. Lei 300.

Schrauf, Max: Ferma leilor. (Partea II-a a romanului Enigmatica Malmotta). Traducere de V. Petrescu. București, Editura Danubiu, (1943). 159 p., 16×12 cm. Lei 72. (Aventurile lui Karl Abelsen, Nr. 6).

Sofocle: Regele Edip. Electra. Din limba elină de George Murnu. (București), Ed. Casa Școalelor, 1943. 173 p., 21×15 cm. Lei 150.

Van, Dyl: Joe Mac Allan reapare. (Moartea în picaj). București, Editura Vatra, (1943). 261 p., 16×12 cm. (Colecția Atlantis, Nr. 23).

Verne, Jules: Bolidul de aur. Traducere de Jean Popescu Hârșova. (București), Ed. Cugetarea, (1943). 132 p., 21×15 cm. Lei 90.

Wallace, Edgar: Nobilul Angel. (Angel esquire). Traducere de d-na Violeta Jean. București, Ed. Danubiu, (1943). 110 p., 23×16 cm. Lei 102. (Colecția Romanelor Senzaționale, Nr. 9).

Waltari, Mika: Femeea și străinul. Roman. În românește de George Sbârcea și A. I. Popp. București, Ed. Remus Ciofleac, 1943. 353 p., 22×15 cm. Lei 550.

9.

ISTORIE. GEOGRAFIE

9 *Istorie în general*

Brătianu, G. I.: La Bessarabie. Droits nationaux et historiques. Bucarest, Imprimeria Națională, 1943. 228 p.+10 pl.+6 h., 25×17 cm. f. preș. (Institut d'Histoire Universelle «N. Iorga», Bibliothèque d'Histoire Contemporaine).

Buzescu, Alexandru Al.: Domnia în Țările Române până la 1866. Cu un cuvânt preliminar de Prof. Ion V. Gruia. București, Tiparul Cartea Românească, (1943). 333 <—336 > p., 26×18 cm. f. preș.

Ciurea, D.: Problema originii și sensul lui *io* din intitulăția și subscipția documentelor românești. București, Imprimeria Națională, 1943. 22 p.+1 pl., 25×17 cm. Lei 80. (Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice, Seria III, Tomul XXVI, Mem. 4).

Costăchescu, Mihai: Documentele moldovenesti dela Ștefăniș Voevod (1517—1527). Iași, Institutul Românesc de Arte Grafice «Brawo», 1943. VI+640 p., 25×17 cm. f. preș. (Fundațiunea «Regele Ferdinand I»).

Diaconescu, Emil: Acordul dela Reichstadt (1876) și tratatul dela Budapesta (1877). București, Imprimeria Națională, 1943. 73 p., 25×17 cm. Lei 175. (Analele Academiei Române Memoriile Secțiunii Istorice, Seria III, Tomul XXV, Mem. 27).

Dragomir, Silviu: Un sfert de veac dela unirea Transilvaniei. Sibiu, Ed. Astrei, 1943. 30 p., 24×17 cm. Lei 100. (Biblioteca Astra, Nr. 29).

Florescu, George D.: Divanele domnești din Țara Românească. Vol. I. (1389—1495). București, (Imprimeria Națională), 1943. 371 p.+tab., 25×18 cm. Lei 400. (Institutul de Istorie Națională din București).

Mușlea, Candid C.: Biserica Sf. Nicolae în Scheii-Brașovului. Vol. I. (1292—1742). Cu 92 ilustrațiuni în text. Brașov, Institutul de Arte Grafice «Astra», 1943. 427 <—430 > p., 25×18 cm. Lei 500.

Potra, Prof. George: Hanurile bucureștene. București, Tiparul Româ-

nesc, 1943. 96 p. + planşe, 27×20 cm. f. preţ. (Camera de Comerţ şi Industrie din Bucureşti). (Extras din « Buletinul Camerei de Comerţ şi Industrie din Bucureşti », Anul LII, Nr. 69, 1943).

Procopovici, Al.: 25 de ani dela unirea Bucovinei. Sibiu, Institutul de Arte Grafice « Dacia Traiană », 1943. 16 p., 24×17 cm. f. preţ. (Extras din Transilvania, Anul 74, Nr. 11—12).

Şesan, Pr. Dr. M.: Mănăstirea Dragomirna. Text românesc, german şi francez. Cernăuţi, Editura Cercului « Bucovina Literară », 1943. 26 p., 20×11 sm. f. preţ.

Urîşescu, Arhim. Grigore: Mănăstirea Stănişoara. Bucureşti, Tipografia Cărţilor Bisericeşti. 1943. 127 p., 22×15 cm. f. preţ.

Ursu, Horia: Scurtă privire asupra trecutului nostru. (Bucureşti), Editura « Dacia Traiană », (1943). 63 p., 20×13 cm. f. preţ.

91 Geografie

Lucrările Geografice « Dimitrie Cantemir ». Vol. IV. 1943. Iaşi, Institutul Românesc de Arte Grafice « Bravo », 347 p., 25×17 cm. Lei 1000. (Laboratorul de Geografie Fizică şi a României, Universitatea Cuza-Vodă din Iaşi).

Din cuprins: Cercetări geografice în basinel superior al Bârladului, de Natalia C. Şenchea; Observări asupra răspândirii Țiganilor în Moldova, de Alexandru Th. Obreja.

92 Biografie

Bătrâna-Voivodeni, Ioan: Străbătând veacurile. Culegere de biografii. (Bucureşti, Editura « Graiul Literar », 1943). 208 p., 26×18 cm. Lei 450.

Cuprinde: Carol I, Regele României; Carmen Sylva, Regina României; Andrei Şaguna; Ludwig van Beethoven; Girolamo Savonarola; Michel-Angelo; Heinrich Pestalozzi; Charles-Hardon Spurgeon; Dr. Fr. W. Foerster.

Fabietti, Ettore: Garibaldi. Sufletul şi viaţa lui. Operă premiată de Academia Regală a Italiei. Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1944. 348 p., 22×16 cm. Lei 500. (Colecţia « Istorie Romanţată », Nr. 5).

Haşeganu, I.: Figuri din Mărginime. Vol. I. Preoţi, învăţători, comercianţi şi meseriaşi — îndrumători economici. Braşov, Ed. România Tânără, 1943. 144 p., 22×15 cm. Lei 320.

Oberdorfer, Aldo: Regele nebun. Ludovic al II-lea de Bavaria (1845—1886). Adevărata poveste a unui suveran legendar. Craiova, Scrisul Românesc, 1943. 323 p., 22×19 cm. Lei 450. (Colecţia « Istorie Romanţată », Nr. 4).

Trifu, Dr. V.: Profesorul Paulescu, (1869—1931). Bucureşti, Ed. Fundaţiei pentru Literatură şi Artă, 1944. 61 p., +2 pl., 22×16 cm. f. preţ.

George Baiculescu

MOARTEA PROFESORULUI PETRU BOGDAN

A murit în refugiul la Mediaș, în noaptea de 28 Martie, academicianul Petru Bogdan, o valoare a științei românești, un creator de școală și un vrednic conducător de instituții culturale. A murit la datorie, evacuând la Mediaș averea Fundației Regele Ferdinand din Iași, al cărei director era. În vârsta de 71 de ani, savantul și animatorul Petru Bogdan n'a putut suporta durerii de a-și vedea scumpul său oraș de artă și cultură, Iași și alții mari momente istorice — expuși acum atacurilor inamice.

Petru Bogdan a fost primul Român care s'a specializat în noua știință a Chimiei Fizicale și lui i s'a încredințat prima catedră creată pentru această disciplină la Universitatea din Iași. Ucenic al lui Petru Poni și al lui Wilhelm Ostwald — Petru Bogdan este, la rândul său, profesorul unei întregi serii de valoroși oameni de știință, care astăzi însușesc catedrele și institutele științifice dela noi.

Generos și iubitor de tineret, el a creat o școală științifică pe temeinice baze și cu nobile idealuri. Caracter adevărat, a contribuit hotărât la dezvoltarea personalității elevilor săi. Le-a stimulat și călăuzit munca, îngrijind ca ei să-și amplifice studiile în străinătate. Având generozitatea unui părinte, prietenia unui frate mai mare și deplină conștiință a omului de știință, Petru Bogdan a fost un temperament viu, o inteligență plină de vervă, o sensibilitate de muzician.

A fost un om de laborator, ca și unul de acțiune, un savant ca și un animator.

Catedra reșană și Fundația Regele Ferdinand au josit de pe urma acestui bărbat vrednic, consacrat și de universități străine, care i-au prețuit noile și originalele procedee științifice, menite progresului cunoașterii. Academia Română a pierdut un membru strălucit, legat încă din tinerețe de ea, când i s'a dat o bursă din fondul Adamachi.

Fundațiile Culturale Regale pierd un mare și prețios colaborator, mort în slujba lor, în aceste dramatice clipe pentru neamul românesc.

ION MINULESCU

A murit în prima jumătate a lunii Aprilie, din această primăvară tristă, Ion Minulescu, trubadurul modern care a crezut mai mult decât orice în artă, în forma sugestivă și vie a simbolismului, spunând cu o sinceritate romantică adevărurile crude ale vieții sentimentale, cântând efemerul și ironiile vieții, fragilitatea marilor pasiuni, dialectica însăși a vieții, care ne îmbogățește și totodată ne înșală pe toți, dorul de depărtări fascinante și totuși iluzorii. Romanța și sarcasmul, hedonismul și ironia s'au împerechiat în poezia, proza și teatrul acestui scriitor plin de vervă, ingeniozitate și inovații formale, care a deschis în arta noastră drumuri noi și modalități vii de expresie. Revista va reveni asupra acestei personalități cu studiile cucerite.

P. Comarnescu

VASILE VASILACHE

Prin moartea lui Vasile Vasilache, în urma bombardamentului dela 4 Aprilie, scena românească a pierdut un animator și un actor de valoare. Ca actor, Vasilache a impersonat un tip de om greu de uitat: omul timid și zăpăcit de societate și întâmplări protivnice, a cărui deșteptăciune, stânjenită la început, se dumirește uimitor și joacă renghiu la urmă celorlalți, care fac pe deștepții, fără să fie. Mișloacele lui teatrale au fost humorul fin

și subtil, nuanța psihologică, gestul de amănunt, insinuarea naivității și stângăciei, sugestia zăpăcirii pentru rezolvarea finală a dovedirii unei inteligențe blânde, curate, pline de bunătate. O notă sentimentală, de adevărată omenie, colora prezența acestui interpret de reviste și comedii muzicale, care astfel și-a avut un stil propriu.

Moldovean din ținutul cu dealuri blânde și podgorii cu voce bună și curată contemplație al Hușilor — Vasilache aduce pe scenă ceva din veselia isteată a lui Ion Creangă, ceva din pozele lui Nastratin, stilizate pe linia unui humor modern, dospind din sentimentalitate, nostalgie și naivitate, humor înrudit oarecum cu acela a lui Charlie Chaplin.

A fost un humorist român în pas cu expresiile vremii, cu inovațiile muzicii și literaturii. Surâsul său era uneori umbrit de tristețea unei visări semi-conștiente și de strângerea unei inimi, înfiorată de suferința semenilor. Veselia lui nu uita omenia, iar hazul său necazul.

Actor, animator, director de scenă, compozitor și autor de texte — Vasile Vasilache a avut, ca om, o ținută de adevărat artist, iar ca artist nu a uitat niciodată că este om. În humorul său — cu surâsuri timide, gesturi stângace și semnificative — stăruia presimțământul unui cumplit destin, care într-adevăr stătea la pândă și care avea să-l ucidă încă tânăr.

P. Comarnescu

CĂRȚI ROMĂNEȘTI

George Baiculescu: *Activitatea folkloristică a lui Nicolae Filimon* (Colecția «Convorbiri literare»)

Completare la contribuțiile sale înaintașe în ce privește biografia și rostul scriitoricesc al lui Nicolae Filimon, în acest studiu d. George Baiculescu îi evidențiază latura de băsmuitor.

Arătând că preocupările folklorice la noi se pornesc prin frații Arthur și Albert Schott (*Walachische Maerchen*, 1845), se continuă de Franz Obert (în *Magazin für Geschichte Siebenbürgens*, 1852) și că dela ardeanul Mircea V. Ștefănescu avem, abia în 1860, cea dintâi culegere de basme (*Pros'a poporala, povesci culese și corese*), dar și aceasta cu o circulație restrânsă, cercetătorul trece în registru îndemnurile generației romantice pentru colectarea eposului profan. Printre cei care se alătură pasiunii de «adunător», contemporan lui Odobescu și poate sub sugestiile lui, îl aflăm la revista *Țeranul român*, în 1861, pe Filimon. Trebuie să amintim că periodicul acesta își număra printre colaboratori pe: Ion Ghica, I. C. Fundescu, I. C. Masimu, Pantazi Ghica, Petre Ispirescu, P. S. Aurelian, Ion Ionescu dela Brad — aceștia din urmă auxiliari ai reformelor lui Cuza.

În paginile *Țeranului român* (Nr. 10, 14 Ianuarie 1862), Filimon tipări basmul *Roman Năzdrăvan*, care, pe dată, pentru expresivitatea lui tematică s'a tradus în franțuzește, alăturat poveștilor lui Perrault («*Histoire de notre cher Petit Poucet*») de către Ulysse de Marsillac în *La Voix de Roumanie*, An. II, Nr. 12 din

3 Aprilie 1862, iar mai târziu de către Léo Bachelin în *Sept contes roumains* (1894). Pentru paternitatea lui Filimon, d. G. B. dezvoltă temeinice argumente bibliografice și mărturia lui Hasdeu.

Demnă de relevat pentru valorificarea folklorului național este nota instructivă la basm a *culegătorului* Filimon însuși:

«Poporul român este dotat de natură cu impresiuni poetice sublime și cu spirit satiric foarte picant: cântecele lui de dor, baladele, ghicitorile și mai cu seamă satirele cele pline de sarcasm, prin care își râde de bieții țigani, eterna țintă a satirelor sale, coprind într'însele idei poetice și epigramatice de o rară frumusețe. Din nenorocire însă aceste floricele suave ce formează literatura țăranilor noștri, nefiind adunate și tipărite, sunt în pericol de a se pierde cu timpul. Noi dăm lectorilor noștri acest basm, investit în stilul și limbajul cel simplu al țăranului și credem că mulți din junii noștri literatori, în loc să-și piarză timpul tractând subiecte scrise de alți autori mai de merit, se vor grăbi a forma colecțiuni de povești și cântece populare, care sunt de mare necesitate pentru istoria și literatura limbei române».

Următor îndemnului de mai sus, în primul număr al *Țeranului român* (Nr. 11 din 21 Ianuarie 1862), Petre Ispirescu, pe atunci numai meșter în imprimaria unde se culegea numitul periodic, dădu tiparului narația populară *Tinerete fără bătrânețe și viață fără de moarte*, început fericit al seriei de basme care-l vor face căutat.

Tot acolo publică Filimon, la 11 Septembrie 1862, *Omul de piatră*, iar în numerele din 2, 9 și 20 De-

cemvrie 1862 basmul întins *Omul de flori cu barba de mătăasă sau Povestea lui Făt-Frumos*, ambele intrate, dar fără cinstită mărturisire (Filimon moare la 18 Martie 1865) în colecția lui I. C. Fundescu din 1867, cu care paralela îl confruntă pe coloane convingător.

Basmele citate, d. G. B. le face încadrarea de tip și motiv după clasificarea Antti Aarne, urmărindu-le totodată frumusețea în sine a compoziției. Spre sfârșit, d. G. B. reproduce admirabilul articol *Lăutarii și compozițiunile lor*, tipărit de Filimon în *Buciumul*, An. II, (1864), Nr. 311, și aribue aceluiași descrierea jocului *bănățencii* apărută în *Naționalul* din 12 Octomvrie 1858, cu incursiuni coregrafice, de muzică și text, în sigura recenzare a culegerii de hore făcută de un bănățean, Cioflec. Amândouă *studiile* dau măsura cunoscătorului de armonie țărănească și îndrăgirea pe care autorul *Ciocoilor vechi și noi* a trăit-o nebănuit pentru vecinătatea folklorului nostru muzical. Pasul lui Filimon este definitiv câștigat în istoria literaturii românești și prin aceste străduințe popularizatoare.

Augustin Z. N. Pop

REVISTE STREINE

Analiza sentimentului de venerație

În *Blätter für deutsche Philosophie* (Vol. 5VI, Caetul 4), d. Otto Friedrich Bollnow (Giessen) face o seamă de considerații asupra Venerației, pornind dela cuvintele lui Goethe: « Natura a dat fiecăruia ceea ce îi trebuie, în timp și durată, și e de datoria noastră să dezvoltăm ceea ce ni s'a dat. Adeșea, lucrurile se des-

voltă și singure. Dar un singur lucru nu aduce nimeni cu sine pe lume și totuși aceasta e mai minunat decât toate, pentru că face pe om să fie om, din toate punctele de vedere... și aceasta este venerația. Ea lipsește tuturor... poate și vouă! ».

Înaltul sentiment al venerației se capătă numai prin educație și de aceea trebuie analizat și cunoscut. D. Bollnow îl descompune în două sentimente opuse, unul de respingere, altul de atracție, dar care laolaltă nasc venerația și anume: frica și cinstirea. Mai intervine un al treilea sentiment ajutor pentru constituirea venerației: sfiala, care înconjoară lăuntric nevoia de venerație. Astfel autorul contempotan caută să completeze definiția lui Goethe « cinstire cu teamă » prin « cinstire cu sfială ».

Cinstirea sau stima are un caracter rațional-moral și este limpede și plană, pe când venerația e tridimensională, mergând în adâncime. Goethe deosebea patru feluri de venerație: pentru ceea ce este deasupra noastră, pentru ceea ce ne este inferior, pentru ceea ce ne este egal, dar mai presus de toate punând al patrulea fel de venerație, aceea pentru noi înșine.

Între forță și slăbiciune intervine, ca și în tabuul primitiv, venerația, care se manifestă mai ales prin tăcere, prin amuțire admirativă. Tăcerea aceasta are numeroase înțelesuri, căci venerația nu este niciodată de un singur fel.

Venerația se realizează prin educație, cu condiția ca omul să pornească dela propria-i trăire. Venerația provine dintr'o nevoie existențială, dar nu orice formă de viață este venerabilă. De asemenea, vene-

rația depășește uneori rațiunea și morala, ajungând la relația atotcuprinzătoare cu ultima realitate a cosmosului. Experiența personală o revelează, dar educația are destul rost de a sădi acest sentiment în sufletele oamenilor.

C.

ORIENTALIA

Epica iranică și scriitorii greci

Articolul intitulat astfel, semnat de Angelo Maria Pizzagalli și publicat în revista *Atene e Roma* (Serie I Anno X (1942), Nr. 1, pp. 33—43), își propune nu atât să rezolve problema reconstituirii marilor lacune din istoria persană, prin tradițiile păstrate de scriitorii greci (căci încercarea fusese făcută de E. Benveniste, *The Persian Religion according to the chief Greek texts*. Paris, 1929 și A. Christensen, *Les Gestes des Rois dans les traditions de l'Iran antique*. Paris, 1936), cât mai ales să expună și să popularizeze rezultatele la care s'a ajuns. De aceea lucrarea lui Angelo M. Pizzagalli, lipsită de o aparatură critică erudită, obișnuită în asemenea cazuri, e ușor accesibilă nu numai specialiștilor.

Deși popor cu o superioară și foarte veche cultură, Persanii n'au avut o epopee proprie decât în secolul al XI-lea. E adevărat că atât imnurile (*yāšt*) din *Zend Avesta* cât și primele două din cele 22 de capitole (*Jārgārd*) ale Leviticului persan *Vendīdād*, referitoare la creație și la Yima, Noe iranic, — sunt deosebit de importante monumente ale anticei epici persane. Dar dela *yāšt* (care datează din epoca indo-iranică, deci aproxi-

mativ de pe la 1500—500 a. Chr.: Yima din *Zend Avesta* e identic cu Yama din *Rig Veda*), și până la celebra poemă în versuri, *Sāh-Nāmek* «Cartea Regilor» a lui Firdusi (940—1020), e o perioadă de aproape 15 secole.

Din această lungă perioadă ni se păstrează puține documente epice. În epoca sasanidă, limba persană a fost profund alterată de cea aramaică; în această limbă, numită *pehlevică*, s'au scris opere importante, dintre care A. Pizzagalli amintește doar *Dēnkārd* ca izvor însemnat de legende antice (deși, cel puțin aceeași valoare o au și *Būdahišn*, care cuprinde pe lângă mitul genezei cosmice, redat și de Vendidad, și numeroase noțiuni asupra geografiei și istoriei mitice a Persiei; sau textul istoric *Kārnāmagh-i Artaxšār-i Pāpāhan*, care povestește dominația semi-epică a regelui Ardasir, fondatorul dinastiei sasanide, sau numeroasele scrieri posterioare cu cererii islamice, precum *Saddār*, *Zar-tušt Nāmak*, ș. a.). Dar toate aceste scrieri pehlevice datează dintr'o epocă târzie, relativ puțin anterioară lui Firdusi. (*Dēnkārd*, d. ex., a fost alcătuită în secolul al IX-lea d. Chr.). Astfel stând lucrurile, am putea fi îndemnați să credem că timp de aproape 15 secole geniul persan a uitat să-și creeze poezia epică, dacă nu ne-ar sta mărturie (precum s'a întâmplat și cu religia Perșilor; cf. apendicele dela sfârșitul studiului lui A. V. Williams Jackson, *Zoroaster, the prophet of Ancient Iran*. New-York, 1899) scriitorii greci ca Herodot (sec. V a Chr.), Ctesias, Xenofon, Teopomp (sec. IV a Chr.) — (pentru sec. III—II a Chr. avem *Cartea Esterei* și a lui *Tobie* din *Biblie*), —

Strabon (sec. II d. Chr.) sau Plutarh (sec. III d. Chr.). Informațiile acestora, uneori foarte bogate, în primul rând atestă existența unei epice iranice în perioada Avesta-Sâh Nâneh, iar în al doilea rând, prin faptul că aproape totdeauna concordă cu vechile tradiții iranice, confirmă anumite evenimente a căror autenticitate era pusă la îndoială de unii filologi clasici neorientaliști.

Scriitorii greci afirmă existența unor cântece epice persane în epoca în care au trăit. Dacă Herodot (I, 182) vorbește foarte vag despre o anumită teogonie pe care magii medo-persi o cântau la sacrificii, — Xenofon în schimb e mai explicit; el spune (*Cyropedia*, I, 2): «Și astăzi frumusețea extraordinară, marea bunăvoință, marea dorință de a ști și marea ambiție a lui Cyrus sunt obiectul povestirilor și cântecelor barbarilor», iar aiurea (XV, 133), că unul din mijloacele de educație a tineretului persan sunt povestirile cu caracter epic-legendar.

Se știe cât de parțiale sunt informațiile lui Herodot despre religia persană: amintește doar de diviziunea ființelor în pure și impure, fără a aminti nimic despre conflictul dintre cele două principii Ahura Razda și Anro Maṣniav; face o distincție între religia poporului de rând și aceea a magilor, «care diferă mult de ceilalți oameni», și pe care, singură, o cunoaște. Nu pomeneste nimic de cultul focului, al plantei magice Haoma, nici chiar numele lui Zaratuștra nu e amintit de loc: Herodot a fost un călător străin în Persia, și a cunoscut numai religia oficială a Statului, așa cum apare și în inscripțiile dela Bisutūn și Nâgâ-i-Rustem.

De asemenea informațiile sale cu caracter istoric concordă cu acelea iranice. Vorbește despre urcarea pe tron a lui Dâioes (*Dahyanka*), fondatorul Ecbatanei și al dinastiei mede, ai cărei reprezentanți sunt Dâioes, Fraortes, Ciaxare și Astiage. Vorbește apoi despre Cyrus, despre Zopir, fidelul general al lui Darius, așa cum apare și în *Kvadhâyanamâgh* («Cartea Regilor»), sau despre Smerdes (Bardiya), despre care se amintește și în inscripția din Bisutun. Importanța informațiilor lui Herodot nu poate fi contestată; ele constituiesc un important izvor istoric, valabil și azi (ne gândim la manualele noastre de liceu, în care istoria Perșilor e redată ca o parafrazare a informațiilor date de Herodot).

Mult mai reduse sunt informațiile lui Ctesias, bazate pe arhivele regale dela palatul lui Artaxerxe Memnon, pe care el le numește Βασιλικὰ διφτέραι, titlu ce corespunde cu acela al operei pahlavice *Kvadhâyanamâgh* («Cartea Regilor»). Păstrează și el legenda abandonării lui Cyrus și vorbește despre Bardiya, pe care-l numește Tangoxarkes.

«*Cyropedia*» lui Xenofon, deși considerată de Nöldeke un fel de roman istoric — pedagogic de prea puțină importanță istoriografică, — e nu numai o prețioasă sursă de cunoaștere a istoriei lui Cyrus, ci și o tot atât de prețioasă mărturie a existenței unei poezii epice persane în timpul regelui achmenid, din care s'a inspirat, peste secole, Firdusi (unele episoade, precum plângerea Pantheei sau moartea lui Cyrus, corespund aidoma cu episoadele plângerii lui Tahminagh și a morții lui Khuro din *Sâh-Nâneh*).

Dar cea mai frumoasă legendă iranică păstrată de scriitorii greci (și regăsită la Firdusi și Ta'allibi), este aceea a dragostei dintre Zariadres și Odati, transmisă în istoria lui Chares din Mitilene, contemporan cu Alexandru cel Mare, în redacția lui Atheneu (XIII, 35). Zariadres și Odati se iubesc fiindcă s'au văzut în vis; Histaspe, tatăl Odati-ei, vrea să-și căsătorească fiica cu un nobil, pe care și-l va alege singură la un banchet (scenă specific persană). La banchet însă apare Zariadres, pe care Odati îl recunoaște și îl alege de soț. Ca să scape de mânia lui Histaspe, căci Zariadres era de origine umilă, cei doi amanți iau drumul pribegiei...

În concluzie: contribuția scriitorilor greci la reconstituirea anticei poezii epice iraniene, prefirdusiene, este extrem de prețioasă. Ei au păstrat nu numai amintirea, dar și spiritul monarhic și, mai târziu, cavaleresc al acestei tradiții epice care, desăvârșită de geniul lui Firdusi, s'a realizat deplin în celebra « Carte a Regilor ».

Vladimir Drimba

DREPT

G. Sofronie: « Transformările doctrinare ale conceptului de națiune »

Fără îndoială că unul din cele mai interesante studii în domeniul dreptului internațional public este acela al conceptului de națiune. Aceasta nu numai pentru transformările pe care le-a suferit în decursul timpului, cât pentru importanța pe care o are națiunea în ordinea internațională, ca realitate vie de care trebuie să se țină seamă.

Definiția dată națiunii — după cum scrie d. prof. George Sofronie în lucrarea sa *Transformările doctrinare ale conceptului de națiune* — variază între extremele: « comunitate etnică și asociație de cetățeni în cadrul statului, între națiunea ca unitate etnică și națiunea ca formațiune politică. Într'un înțeles mai modern, națiunea apare ca o asociație politică în urmărirea scopului său ». În sensul acesta, conceptul de națiune implică și o conștiință națională, care tinde la acoperirea granițelor etnice de către granițele politice.

După ce face deosebirea între termenii națiune și naționalitate, d. prof. George Sofronie expune diferitele teze în jurul conceptului de națiune. Aceste teze, spiritualistă și materialistă, au dat naștere la teoriile clasice ale secolului al XIX-lea, teoria erudită și electivă, care a influențat dreptul internațional public și privat. Aceste teorii sunt strâns legate de Mancini, profesorul de drept internațional dela Torino, a cărui formulare: « acolo unde există o națiune, trebuie să fie și un stat » a devenit un principiu în ceca ce privește formarea statelor.

Spre deosebire de concepția lui Mancini, în care conștiința apare ca un element nou și esențial, teoria erudită a națiunii, care a luat naștere în Germania, acorda mai multă importanță elementelor materiale, după cum spune d. George Sofronie, fiind preocupată, mai presus de orice, de rezolvarea « cauzei naționale ». Conform acestei teorii, națiunea nu se bazează pe « conștiința unei comunități de voințe și năzuințe », ci pe factorii istorici și materiali, adică pe rasă, pe comunitatea de origină,

invocată de opera de unificare a națiunii germane.

Spre deosebire de aceste teorii, s'a format în Franța, sistematizată și popularizată de către Deloche și Ernest Renan, teoria electivă a națiunii, bazându-se pe dreptul de liberă determinare a popoarelor, adică pe factorii morali, care, în cele din urmă, se sprijine și ei pe elemente materiale, sânge, limbă, teritoriu. Astfel, națiunea « apare ca o totalitate de indivizi, ce posedă naționalitatea respectivă în conformitate cu dispozițiile dreptului pozitiv, fără deosebire de limbă, rasă ori religie ».

Cercetările din urmă s'au îndreptat în deosebi asupra transformărilor politice și sociale, survenite după pacea dela Versailles.

În studiul său, d. prof. George Sofronie face un scurt expozeu asupra transformărilor întâmplate în Europa. Astfel, Rusia comunistă, care deși preconiza teoretic principiul autodeterminării, n'a fost condusă decât de factorii politici, care au avut drept rezultat centralizarea puterii, fără să mai țină seamă de deosebirea de naționalități. Comunismul primează deci asupra factorilor naționali. Ciudată este, într'adevăr, schimbarea adusă de revoluția fascistă conceptului de națiune, în sensul că statul primează față de națiune. Fascismul a pus accentul pe Stat și nu pe națiune, ca și când Statul ar fi creat națiunea italiană, ca realitate politică.

Această afirmație apare în plin contrast cu conceptul de națiune al Germaniei național-socialistă. Conform acestuia, factorii materiali devin și mai importanți. Principiul rasial și comunitatea poporului german predomină aorice altă valoare. Nou

drept german vede în națiune nu numai comunitatea sa, încadrată în granițele Statului, ci întreaga comunitate etnică germană, care are în comun origina, limba, istoria și mai ales rasa. În acest înțeles, conceptul de națiune de până acuma este profund revoluționat. Spre deosebire de celelalte concepții, în care joacă un rol voința individuală, în doctrina național-socialistă, ea nu are nicio importanță, întrucât rasa îți determină apartenența.

Acel, « Volksgruppenrecht » adică acel drept al minorităților pe care-l inaugurează doctrina germană modernă, asupra căruia d. prof. George Sofronie atrage deosebit atenția, poate constitui în evoluția dreptului internațional, o realitate de care ordinea viitoare va trebui să țină seamă. Chiar dacă ar exista teama că prin aceasta s'ar crea un fel de stat în stat, credem, totuși, că s'ar deschide orizonturi noi pentru viața statelor; pentru că, pe de o parte, niciun Stat nu ar fi ispitit la o expansiune teritorială în care ar îngloba și națiuni streine; pe de altă parte, pe bază de reciprocitate, statele ar da minorităților, care în chip inevitabil ar locui pe teritoriul lor, posibilități de afirmare care să nu constituie o restricție adusă libertății lor. Aceasta, cea mai ideală dintre formule, nu pare însă atât de ușor de realizat.

D. profesor George Sofronie își încheie interesantul și documentatul său studiu cu considerațiuni asupra fenomenului național românesc. După ce expune diferitele concepții dezvoltate aici, și anume a lui A. C. Popovici, D. Gusti și A. C. Cuza, ajunge la concluzia că națiunea română « reprezintă una dintre cele

mai progresive și fericite sinteze ale conceptului de națiune ». Și: « Factorii: comunitate de origină, limbă, religie, comunitate de interese, dinastie, conștiință națională, organică legătură cu solul, toate aceste elemente alcătuitoare ale conceptului de națiune — asupra cărora accentuiază una sau alta din teoriile

formulate — se găsesc cu prisosință afirmate în fizionomia națiunii române ».

De aceste realități — după cum afirmă și d. profesor Sofronie în studiul său — ordinea internațională viitoare nu va putea să nu țină seamă.

Petronela Negoșanu

INCUNOȘTIINȚARE

PENTRU COLABORATORII NOSTRI

DIN CAUZA LIPSEI GENERALE DE HÂRTIE, REVISTA SE VEDE CU REGRET ÎN IMPOSIBILITATE DE A MAI TIPĂRI EXTRASE DIN STUDIILE APĂRUTE ÎN SUMARUL SĂU.

COLABORATORII REVISTEI SUNT RUGAȚI CA, ODATĂ CU MANUSCRISELE TRIMISE, SĂ MENȚIONEZE ADRESA EXACTĂ, UNDE SĂ LI SE EXPEDIEZE ONORARIUL ȘI, DACĂ ÎMPREJURĂRILE PERMIT ACEASTA, PRIMA CORECTURĂ.

ÎN CEL MULT TREI LUNI DELA DEPUNEREA FIECĂRUI MANUSCRIS, AUTORUL VA PRIMI RĂSPUNS DACĂ MANUSCRISUL A FOST ACCEPTAT SPRE PUBLICARE. DIN MOTIVE FINANCIARE, REDACȚIA NU ÎȘI POATE LUA OBLIGAȚIA DE A RĂSPUNDE ȘI CELOR ALE OĂROR MANUSCRISE NU AU FOST ACCEPTATE.

MANUSCRISELE ACCEPTATE VOR FI PÛBLICATE DUPĂ NECESITĂȚILE DE ORDIN REDACȚIONAL.

MANUSCRISELE NEPUBLICATE NU SE ÎNAPOIAZĂ, AUTORUL CONSIDERĂNDU-SE OBLIGAT SĂ-ȘI PĂSTREZE COPIILE NECESARE.

EDITURA FUNDAȚIEI REGALE PENTRU LITERATURĂ ȘI ARTĂ

Director: Prof. D. CARACOSTEA

Anunță apariția următoarelor volume care se găsesc în librăriile din Capitală și din întreaga țară:

- ARGHEZI TUDOR
BĂRBULESCU N.
BENIUC M.
BLAGA LUCIAN
BLAGA LUCIAN
BRŢŢE E.
BYRD R. AMIRAL
CALDERON DE LA BARCA
- CALEDONIU C. DIU
CAMILAR EUSEBIU
CAPIDAN TH.
CAPIDAN TH.
CARACOSTEA D.
CARACOSTEA L.
CARACOSTEA D.
CARACOSTEA D.
CARACOSTEA L.
- CARACOSTEA D.
CAZIMIR OTILIA
CIURESCU D.
CONSTANTINESCU N. P. Ing.
COTRAN ARON
DAVIDESCU N.
ELIADE MIRCEA
EMINESCU M.
FRANKLIN B.
GALACTIŢŢI GALA
GIURESCU CONST. C.
GIURESCU CONST. C.
GIURESCU CONST. C.
GIURGIUCA E.
HELIAD RĂDULESCU I.
KIRITESCUCU L.
LOPE DE VEGA
LUCA ION
LUCA ION
MACEDONSKI AL.
MEHEDINȚI S.
MEHEDINȚI S.
MINULESCU I.
MUNTEANU B.
NOICA C.
OPRESCU GH.
OPRESCU GH.
PAPADIMA OVIDIU
PAPILIAN VICTOR
PAULESCU C. N. Dr.
PETRESCU CAMIL
PILLAT ION
POPESCU-VOITEȘTI I. Dr. Prof.
POPESCU-VOITEȘTI I. Dr. Prof.
POPESCU-VOITEȘTI I. Dr. Prof.
ROȘETI AL.
ROȘU N.
SADOVEANU M.
SADOVEANU M.
SADOVEANU M.
SHAKESPEARE W.
SHAKESPEARE W.
SHAKESPEARE W.
- Versuri, ed. III adăogită
Din tainele derivatelor
Poezii
Poezii, ediție definitivă
Trilogia cunoașterii
La răscruce de vânturi, ed. II
Singular, traducere din limba engleză de B. Brezeanu
Viața este vis, trad. din limba spaniolă de Al. Popescu.
Telega
Vrăjitorul apelor — versuri
Cordun
Limba și cultura
Macedoromânii
Creativitatea eminesciană
Critice, vol. I
Critice, vol. II
Expresivitatea limbii române
Opere, vol. VII — Corespondența — ediție îngrijită de S. Cioculescu
Istoria literaturii române vechi, vol. II
A murit Lucht
Cumuna soarelui — versuri
Enciclopedia invențiunilor tehnice, vol. II
Rapsodia dacă — versuri
Roma — versuri
Insula lui Euthanasius
Opere, vol. II, ediție critică îngrijită de Perpessicius
Autobiografie, trad. din limba engleză de Pr. Găldău
Rița Crăția
Istoria Românilor, vol. I, ediția IV-a
Istoria Românilor, vol. II, ediția IV-a
Istoria Românilor, vol. III, ediția II-a
Pădurea de pădure, versuri
Opere, vol. II, ediție îngrijită de Prof. D. Popovici
Școala românească într-o răscruce de istorie
Fata cu ochii albi și Tărăncuța din Getalé
Rachieria
Amon-Ré
Opere, vol. III, ediție îngrijită de Prof. T. Vianu
Opere complete, vol. I, partea I-a
Opere complete, vol. I, partea II-a
Versuri, ediția II-a
Dela meteoza la cunoașterea literară
Doud introducere și o trecere spre idealism
Grafica românească în secolul al XIX-lea
Pictura românească în secolul al XIX-lea, ediția II-a
Creativii și lumea lor
Manechinul lui Igor și alte povestiri de iubire
Opere, vol. I, ediție îngrijită de Dr. V. Trifu
Transcendentalia
Implinire — versuri
Năniuni de geologie
Petralul românesc
Sarea regiunilor carpatice
Istoria limbii române, vol. II, ed. II-a
Destinul ideilor
Neamul Șoimăreștilor
Opere, vol. III
Șoimii
Cum vă place? traducere din limba engleză de P. Grimm
Otello, traducere de Dragoș Protopopescu
Regele Lear, traducere din limba engleză de Dragoș Protopopescu
Scorpio îmbălnzită
Țara noastră, ediția III-a cu numeroase ilustrații în text
Din Ardeal la Kiltmandjaro, traducere din limba germană de Radu Cioculescu
Cortegiul amintirilor, versuri, ediție definitivă
Caiet, ediția II-a, versuri
Oltenia Română
Izvoare — versuri
Intre�driri — versuri